1343

В(2)52 +
Ж 3(2)131

ВИБ
ИНВЕНТ. № Зар. 851

Сички права са запазватъ.

Военно
историческа
библиотека
☆ СОФИЯ ☆

1161

НА

ХРИСТА ИВАНОВЪ

КНИГОВѢЗИЦЪТЪ

най-стариятъ апостолъ на бѫлгарската свобода

ПОСВЯЩАВАМЪ ТАЯ СИ КНИГА.

Авторътъ.

ПРЕДИСЛОВИЕ.

Хвжрковатиятъ Филипъ Тотю, Хаджи Димитръ и Стефанъ Караджата, неможе да са каже, че не сж извѣстни на своите сжотечественници, за свободата и благодѣнствието на които юнашки пролѣха кржвьта си. Не. Тѣхните имена са произнасятъ безъ разлика и на партии, и на сжсловия, и на вжзрасти и на полове, съ една рѣчь, тие сж идеалъ за сѣки бжлгаринъ. Но никой неможе да откаже и въ това обстоятелство, че на малцина е извѣстно дѣйствията на тие народни херои, що за хора сж биле тие, кой ги е накаралъ да минатъ Дунавътъ, какъ сж са осмѣлили да излѣзятъ съ двайсе или стотина момчета срѣщо колосалната турска империя, каква участь ги постигнала, заедно съ вѣрната имъ дружина и пр. и пр. Онова, което знаятъ сжотечественниците на тие народни юнаци е това: Че Тотю направилъ битка съ черкезите при Вжрбовка, Хаджията достигналъ до Бузлоджа, Караджата хванали и обѣсили въ Русчукъ и нищо повече.

Азъ са осмѣлявамъ да предположа на минута, че Хаджи Димитръ, Тотю, Караджата и други тѣхни братия поборници сж хиляди пжти по-интересни и повелики за бжлгарскиятъ народъ, отколкото чуждите генерали, различни Гамбетовци и принцови. Дѣлата на едного Хаджи Димитра ще да намѣрятъ сто-

тина подражатели най-малко изъ мѣжду бѫлгарскиятъ народъ, когато биографията на сѣки надутъ генералъ, колкото и да бѫде той милъ и извѣстенъ намъ, има своите отрицателни и врѣдни послѣдствия. Сѣки неразсѫждающи по-на дълго ще да каже, че той е великъ за това, защото не е бѫлгаринъ и че бѫлгарскиятъ народъ трѣба да отдава почитание повечето на такива хора, отъ конто той са лишава за сега. И дѣйствително, че съ това немарение къмъ нашите поборници, къмъ нашите хора, мнозина си сѫставили фалшиво понятие, че не сме достойни за нищо, сичко трѣба да очакваме отъ чужденците. А чужденецътъ, мили мой братия, никога неможе да бѫде истински нашъ доброжелатель. Както и да са преструва той, колкото и да ви са подмазва, че за нашето добро е дошелъ да са жертва — недѣйте го слуша: неговите сѫлзи сѫ крокодилски. Окото му даже нѣма да мигне, когато негова милость продаде и опропасти страната. Освѣнъ това, има и друго зло, както казахъ, което така сѫщо ни заставлява да предпочитаме повече себѣ си, своите хора, отколкото неканените наши ужь доброжелатели. Когато ние захваниме да са надѣваме на чуждите хора, то преставаме вече да сѫществуваме, като самостоятеленъ и съ бѫдѫще народъ. Тѣжко и горко на оние народи, които чакатъ помощь отъ другиго, които не се облягатъ на своите мишци. Турция и Египетъ, па и много други държавици пропаднаха тогава, когато повикаха на помощь цивилизованата ужь Европа. Ако въ дѣлата на Турция да са не бѫркаха различни Юмеръ и Садѫкъ пашовци, ако тие да не бѣха се предпочитали предъ Хасанъ и Османъ Пехливана, то славата на силните Османлии и до сега още щѣше да цѫвти, както е ти цѫвтяла преди стотина години.

Ако чуждите хора ни направятъ добро, то това добро, трѣба да излѣзи изъ носовете ни, нѣма исплащание предъ тие благодѣтели, много години, тие ще да ни натякватъ въ очите, за веднажь сторената отъ тѣхъ добрина, а ти си длѫженъ да мигашъ напредя имъ, за да не са наруши правилото на признателността . . . . Това е тѣжко и несносно за сѣки народъ, това е убийственно, това е деморализация.

За четите на Тотя и Хаджи Димитра, никѫдѣ почти не е писано до сега на пространно. До освобождението ни, за Хаджията ходѣха твѫрдѣ мѫтни слухове. Едни говоряха, че той е живъ и са крие изъ Планината, други казваха, че билъ отровенъ на една Добруджанска кашла, когато бѣгалъ за Ромѫния, трети увѣряваха, че живѣялъ въ Турско подъ друго име и пр. Въ сѫщата Ромѫния, гдѣто най-положително трѣбаше да знаятъ неговата сѫдба, дълго време сѫ са храняли съ надѣжда, че Хаджи Димитръ живѣе. Ето що се говори въ една дописка отъ Ямболъ, помѣстена въ 10 брой на в. „Свобода“ отъ 1870 год.: „Като сѣки човѣкъ ида и азъ да ви честитя нова година и да ви явя твѫрде радостни вѣсти, които трѣбва да бѫдѫтъ радостни за сѣки единъ бѫлгаринъ. Тие вѣсти сѫ слѣдующите: Хаджи Димитръ е живъ! Единъ нашъ бѫлгаринъ кираджия като отивалъ изъ Ямболъ въ село Умана, то на русокастренската планина, два часа до село Екизлие, срѣщналъ една доста голѣма чета, която предвождалъ самъ Хаджи Димитръ. Тая чета била сѫставена отъ 30—40 души. Най-напредъ са показалъ Хаджи Димитръ, когото кираджията твѫрде добрѣ познавалъ, и като са приближилъ до кираджията, то Хаджи Димитръ му извикалъ по име да са запре. Кога са поразговори-

ли двамата за едно за друго, то Х. Димитръ повирналъ и дружината му единъ по единъ излѣзла на пѫтьтъ, и като поговорили съ кираджията около ½ часъ, опростили са и си отишле. Хаджи Димитръ, който билъ заостаналъ най-напоследъ отъ другарите си, като щѣлъ да тръгне казалъ на кираджията тие думи: „кажи на мойте братия бѫлгаре: Хаджи Димитръ е живъ! Нека тие са не боятъ и не отчайватъ, защото идущата пролѣть, т. е. 1870 година ще бѫде начало на бѫлгарското освобождение. Нека нашите братия са готвятъ на бой противъ нашите неприятели, които трѣба да ни вѫрнятъ ограбената у насъ свобода. Носи имъ отъ насъ много здрави и кажи имъ, че и ние сме живи и здрави". Това са е случило на 11-й Декември".

Сичко това показва до колко е била скѫпа памятта на народнятъ юнакъ изъ мѣжду народътъ. Никой не е искалъ да повѣрва, че той е умрѣлъ, и азъ вѣрвамъ, че ако да стоехме още дълго време роби подъ турците, то и до днешенъ день Хаджията щѣше да живѣе, както живѣе още Марко Кралевичъ въ простолюдието. Най-послѣ една описка въ в. Марица (1878 г.) тури край на народното недоумение. Дописката бѣше отъ с. Аджаръ, въ която неизвѣстенъ господинъ пишаше, че гробътъ на Хаджи Димитра са намѣрилъ въ околността на селото имъ, въ гората Катрафилъ. Отъ какво именно са е познало гробътъ на юнакътъ, слѣдъ истичанието на единадесять години, кой го е погрѣбалъ и пр., за това г. дописникътъ не говори нищо. Той прилага тоя смѣшенъ фактъ, до колкото помня, че и левътъ, който Хаджията ималъ исписанъ на ржката си, можелъ да са познае (!?) Така или инакъ, но казанятъ гробъ са раскопа и находящите са въ него кости са принесоха въ Сливенъ. А истинната,

както ще видѣтъ читателите въ настоящата ми книга, е че Хаджията е падналъ въ послѣдната битка на Бузлоджа; главата му е отнесена въ Тѫрново.

Свѣденията за четата на Хаджи Димитра и Стефанъ Караджа, сѫ разказъ на седемь души хѫшове, сичките участвующи въ тая чета. Тие сѫ: Ангелъ Т. Обретеновъ, изъ Русчукъ, Дончо Стояновъ — изъ Стара-Загора, Савва Кѫнчевъ — изъ Тѫрново, Маринъ Нейковъ — изъ Свищовъ; Тодоръ Симеоновъ — изъ с. Галичъ (Ряховско) и Кръстю Минковъ, — изъ Казанлѫкъ. Слѣдователно, тукъ неможе и да се помисли даже, че ще да има нѣщо погрѣшено и не точно въ изложените факти. Стоянъ Заимовъ, въ растояние на нѣколко мѣсеца са е трудилъ да повѣри тие фактове изъ мѣжду седемьте другари, които сѫ ги допѫлнили и потвѫрдявали въ негово присѫтствие. Послѣ това азъ самъ имахъ вѫзможность да ги провѣря и допѫлна втори пѫть. Тукъ сѫмъ длѫженъ да кажа, че освѣнъ помѣнатите погорѣ седемь души, които бѣха заточени до животъ въ Аккийската крѣпость и освободени слѣдъ С. Стефанскиятъ договоръ, нѣма други живи лица, останали отъ Хаджи Димитровата чета. До освобождението ни, въ Ромѫния можеше да намѣришъ въ сѣка крѫчма Хаджи Димитрови другари, отъ четата, но на тѣхъ ни най-малко нетрѣбва да се вѣрва. Гладътъ и тогавашните тѣжки обстоятелства, принуждаваха мнозина слабодушни да лѫжатъ съ народното име. Юнацитѣ отъ Х. Димитровата чета, които пѫрвъ пѫть дигнаха ржка противъ тиранинътъ, бѣха отъ ония хора, които малко жаляха животътъ си. Най-голѣмата часть отъ тѣхъ паднаха въ сражението, а твѫрде малцина са удостоиха да издѫхнатъ на бѣсилницата и да посѣтятъ Азия, както това стана съ Ботевата чета.

Азъ съмь далечь отъ да претендирамъ, че съмь сполучилъ да схвана сичко отъ тоя славенъ походъ на нашите борци. Моята цѣль е — да направя начало. Най-голѣми погрѣшки ще срѣщнатъ читателите въ описание на мѣстностите, въ които съ ставали битките. Разказвачите, които не съ пжтували съ картата на ржцѣте и съ правителственъ конвой, по гладките равнини на шоссето, неможаха да опредѣлятъ точно и вѣрно, гдѣ именно съ ставали битките. Разбира са, че сичко това си има лѣснината, живѣятъ още хората по оная мѣстность — отъ Вардинъ до Бузлоджа, отъ гдѣто прѣминаха борците, но азъ казахъ на друго мѣсто, че да са направи сичко това, не е достаточно само трудъ и ревность. Трѣбва да бжде човѣкъ и богатъ, а богатите у насъ малко искатъ да знаятъ, кой е билъ Хаджи Димитръ. А за да ма подпомогне правителството, то трѣбаше да бжда ученъ нѣмецъ, или поне нѣщо друго, та тогава да ми са усмихнатъ на сѣкждѣ.

Четицата на Филипъ Тотя, колкото тя и да е скромна, както по своя сжставъ, така и по своите дѣйствия, азъ рѣшихъ да ѝ дамъ мѣсто въ настоящата си книга, понеже на отдѣлно тя неможе да бжде издадена. Както ще видѣтъ читателите, тя съ нищо херойско не се е отличила, т. е. не сж паднали отъ нейното нападение значително число читаци. За насъ това не е до толкова важно, защото ние обржщаме по-голѣмо внимание на цѣльта и слѣдствията. Тотювата четица такава и онакава, но тя стрѣсна най-чувствително босфорските аги, тя обжрна вниманието на цивилизованата Европа вжрху бжлгарите, най-послѣ тя даде право за гражданство на новата дума комита, дума, която бѣше начало на турското пропадание. Филипъ Тотю, хвжрковатиятъ тоя гяуринъ! Какъвъ страхъ зададе той

на апатическата Турция, колко много подигна той морално патриотическото чувство на бжлгарскиятъ народъ! Той испразни своята буйлия пушка при Вжрбовка и послѣ два мѣсеца време, си кривене вече калпакътъ изъ ромжнските волни кржчми, като че да не бѣше ставало нищо. Азъ вѣрвамъ, че и той самъ да не подозрѣваше като каква нова епоха сждаде, като каква рана отвори на босфорскиятъ трупъ. Когато той допиваше спокойно и юнашки своята чаша, турското правителство, заедно съ своите горделиви бабаити, сжнуваше, бжлнуваше и си вжобразяваше, че хвжрковатиятъ пакъ са явилъ, на Дунавътъ или на Балканътъ, заедно съ дружината си. Видяли го, когато ѣдялъ печено ягне подъ зелено джрво, изгжрмели отгорѣ му нѣколко пжти, а той пие червено вино съ голѣмъ котелъ, който подигалъ съ едната си ржка и нищо не искалъ да знае. Най-послѣ, както си стоялъ, подхвжркналъ отъ земята, достигналъ до вжрхътъ на високото джрво, откжсналъ едно клонче, и пакъ се спусналъ на мѣстото си! . . . — «Казватъ, че тойималъ крилца, като на малко орленце», говоряха други и опжваха своите чибуци ожесточено.

Отъ другаритѣ на Филипъ-Тотя, сжучастници въ неговата четица отъ 1867 година, едва ли има нѣкой да е доживѣлъ до наше време. Азъ не вѣрвамъ. Не говоря за свищовските сжучастници, които си останаха въ градътъ, или излѣзоха до манастирътъ. По тая уважителна причина, свѣденията за участъта на тая четица сж твжрдѣ скудни. Азъ ся вжползувахъ най-много отъ записката на покойниятъ и незабравимиятъ бачо Кира Петровичъ, *) който е

*) Бачо Киро Петровичъ, родомъ отъ с. Горните-Турчета е извѣстенъ и на малките дѣтца въ Дунавска Бжлгария.

билъ сѫвременникъ на тая четица и запознатъ горѣдолу съ нейните дѣйствия. Тая записка той сѫста-

---

Бачо Киро е единъ отъ старите учители и горѣщи дѣйци за святото дѣло въ нашето отечество. Боже мой, какъвъ човѣкъ бѣше бачо Киро? Освѣнъ учитель, дѣйцъ, работникъ по разни народополезни работи, той бѣше още и поетъ. Той обикалъ цѣла Бѫлгария, Тракия, Ромѫния, ходилъ въ Бѣлградъ, гдѣто е поискалъ ауденция отъ сѫрбскиятъ примиеръ министръ, билъ е въ Цариградъ, по много пашовски капии, стоялъ е нѣколко денѣ на гости у дѣда Славейкова, когото е почиталъ за господъ, ходилъ е нарочно въ Букурещъ да ся срѣщне съ Любена Каравелова и пр. Сичкото си пѫтешествие той го е описалъ въ стихове на бѫлгарски и турски язици, и го е издалъ въ особенни книжки. Това свое пѫтуване, бачо Киро отъ Горни-Турчета го е извѫршилъ апостолски, съ чибучка въ устата, съ турбичка на рамото и съ намѣтната абица. Въ тоя народенъ костюмъ е билъ той и въ Букурещь, и въ Бѣлградъ и предъ министри и насѣкадѣ. Накитътъ му са допѫлняше още отъ царвулите, отъ охлузениятъ калпакъ и тузлушката костура, съ бѣло чиренче, която той носеше вѫрзана за бѣлиятъ си поясъ. Въ който градъ изъ Бѫлгария престигнеше бачо Киро, най-напрѣдъ отиваше да си почине въ бѫлгарското читалище, да му види вѫрвежьтъ, да са посприкаже съ младежите, които той обичаше като свои дѣтца, при сичко, че на гѫрбътъ си носеше 40-45 години. Бачо Киро е простъ неученъ човѣчецъ; училъ са той черковно четмо въ дѣдо поповата килия. Сичко чуто и видено, като: пословици, пѣсни, обичаи, приказки, произшествия и пр., той си ги записваше. Архивата му, или библиотеката му, стоеше въ турбичката му, обвѫрзана и подраздѣлена на двадесять мѣста.

Бачо Киро обичаше своето отечество бѫлгария, повече отъ сичко друго.

Бѫлгария тогасъ ще разцвѣтей,
Кога за свобода малко кръвъ са пролѣй.
Но то ще бѫде тогазъ,
Когато не ще да види азъ!

вилъ още въ турско време, но като бѣше невѫзможно да и дадe гласность въ Бѫлгария, предалъ я

Боже дай ми още да поживѣя,
За мила свобода кръвъ да си пролѣя.

Така пѣе бачо Киро. Че неговата пѣсень е била отъ сѫрце и душа, това той засвидѣтелствува тѫржественно. Въ 1876 година презъ мѣсецъ Май, бачо Киро издѫхна на турската бѣсилница за свободата на своето мило отечество. Той бѣ докаранъ и затворенъ въ тѫрновскиятъ затворъ, по причина че повдигна знамето за вѫзстание и ся отправи къмъ дрѣновскиятъ манастиръ, заедно съ дружината си. Сѫдниците, които подписаха смѫртната пресѫда на бачо Киро, разказватъ, че той самъ станалъ причина за да го обѣсятъ. Когато го повикали да му обяватъ, че ще да ся накаже само съ затворъ, бачо Киро са отстѫпилъ на страна и захваналъ да декламира слѣдующите стихове на турски язикъ, въ които явно исповѣдалъ, че той е комита:

„Бенъ биръ бачо Киру имъ,
Тюрктенъ коркмасъ комита имъ;
Шишане и` омузума урдумъ —
Асланданнъ байрякъ калдѫрдѫмъ.
Ватанѫ мѫ ичинъ хайдутъ олдумъ,
Дрѣнова манастирѫнда конакъ булдумъ! . . . “

Т. е., че бачо Киро е човѣкъ комита, отъ турците са не бои. Шишени турилъ на рамо, байрякъ съ левъ подигналъ; за отечество станалъ хайдутинъ, въ Дрѣновскиятъ манастиръ намѣрилъ прибѣжище.

Вслѣдствие на това, обѣсиха го въ Тѫрново. Ето каква е формата и конструкцията на бачо Кировата поезия на бѫлгарски:

Читателю!

На стихоктѣ мѫхи недѣй намира,
Тѣ сѫ писани отъ бахати Кира;

на дѣдо Цеко войвода въ Бѣлградъ, гдѣто той изтува презъ 1873 год., ако помня добре. Записката са намѣрила, слѣдъ смъртьта на дѣда Цека измѣжду книжята му, която ми са предаде отъ г. С. Соколовъ. Въ тая сѫщата записка има нѣщо и за дѣдо капитанъ Николовото въстание, на което бачо Киро отъ Горните-Турчета, така сѫщо е билъ съвременникъ до нѣкждѣ си.

Незная до колко съмъ можалъ да запазя правилото на сухата обективность, въ тоя си трудъ.

До 1847 е писалъ селски телце,
Ѯа тѹй му толкосъ иди отъ рѫце.
Той са толкосъ догиждa,
Тъкмисъ стихове да напѣждa;
Ако ти е кола — усти ги
Ако не пакъ — остави ги.
Менъ ми е братко тажкосъ здѣсь,
Бѣла книга като крѫхъ — хѣта —
Сѐ искамъ да я намѣрл,
Съ каквото кеуе намѣрл.
До тукъ кеуе стигл,
Видишъ, че нѣмл кеуе книга.
Азъ оставамъ всегдашенъ твой доброжелателъ
Като ти Киро Петровичъ, изъ село Горни-Турчета.
Писалъ на Лазарката сѫбота 1873 година.“

Тие нѣколко редовце, азъ написахъ за покойнията бачо Кира почти не съзнателно, понеже не влизатъ въ предмѣтътъ ми. Когато азъ разгѫрнахъ неговите рѫкописи, когато видѣхъ неговите оксии и черковни знакове, представи са напрѣдъ ми бачо Киро, цѣлъ-цѣличекъ, съ чибучката и съ торбата на рамо, какъ ходи между народътъ да проповѣдва словото божие на свободата. Вѣрвамъ, че читателите ще да ме простятъ за гдѣто си позволихъ да ги запозная съ бача Кира изъ Горни-Турчета. Азъ пѫрвъ пѫть пиша за него.

Право да си кажа, азъ са не пазихъ твѫрде, отъ да не исказвамъ симпатии и антипатии въ нѣкои сѫбитии и обстоятелства. Напротивъ, драго ще да ми бѫде даже, ако съмъ можалъ да ся съобразя съ духътъ на времето, въ което пиша. Ако за бѫдѫщиятъ историкъ съ важни фактите и датите отъ Х. Д. чета, то не помалко му е нужно да знае и това обстоятелство, като какъ са глѣдали съвременниците на тая чета, шестнадесеть години слѣдъ нейното преминуване.

Пловдивъ, 20 Септемврий 1884 г.

ЧЕТИТЕ ВЪ БЪЛГАРИЯ

НА

ФИЛИПЪ ТОТЯ, ХАДЖИ ДИМИТРА

И

СТЕФАНЪ КАРАДЖАТА

(1867—1868)

ОТЪ

З. Стояновъ.

ИЗДАНИЕ ПЪРВО.

ПЛОВДИВЪ
Областна Печатница
1885

1015

1162.

1343

ФИЛИПЪ ТОТЮ
И
НЕГОВАТА ЧЕТА.

I.

Въ 1867 година, тжкмо на 17 Май, на Спасовъ-день, познатиятъ бжлгарския войвода Филипъ Тотю, пригази Дунавътъ, нощно врѣмя около Свищовъ, заедно съ 35 души момчета. Въ сжщата тая година мина въ Бжлгария още една четица, която така сжщо пригази Дунавътъ, двадесять часа отъ Свишовъ надолу, около Тутраканъ. На тая послѣдня чета, както е извѣстно на читателя, бѣше предводитель Панайотъ Хитовъ, а байрактаръ Василъ Левски. И двѣте тие чети преминаха въ Бжлгария, не да са биятъ открито съ многобройните турски редовни и нередовни войски, а да побунятъ бжлгарскиятъ народъ, когато ся увѣрятъ вече, че това е полезно. Тие имали злочестината да мислятъ, както сж мислили послѣ Хаджията, Караджата и Ботевъ, че народътъ е готовъ да истѣгли ножътъ, като единъ човѣкъ и да почне борбата.

Тукъ сжмъ длъженъ да ви кажа и това, че по онова време, епохата на най-отчаянната самоувѣренность, на дебѣлото заблуждение, на самохвалство и на

най-високата точка на распалениятъ патриотизмъ — фантазията хвѫркаше твѫрде на високо. Само отъ голѣмия разказъ на единъ забѣгналъ бѫлгаринъ въ Ромѫния, сѫдбата на Босфорътъ можеше да ся рѣши въ кюшето на нѣкоя ромѫнска крѫчма.

— Какво правятъ турците бе младо момче! питаше горделиво и съ важность на челото нѣкой забравенъ войвода, като, че да бѣше са разговарялъ съ султанътъ, колѣно до колѣно, предъ нѣколко деня.

— Какво ще да правятъ: пиятъ на пропала мастиката, крадатъ и отъ хазната на султанътъ, карать ся единъ други, аскератъ имъ ходи да проси голъ и босъ, други хвѫрлятъ пушките и бѣгатъ по селата си, деня-нощно са разговарятъ за военните сили на Сѫрбия и Ромѫния, съ една рѣчь, кой дава, кой зима — не е познато, отговаря новопристигналиятъ и испуща болѣзненна вѫздишка, за да покаже ужь, че истината говори, за да подкрѣпи до колкото е вѫзможно понятията и идеалътъ на своите въ Ромѫния братия.

— А какво мислятъ да правятъ нашите бѫлгари? пита вторий пѫть войводата и сучи своятъ ястаклия мустакъ още по-горделиво.

— Тие сѫ са убѣдили вече, че днитe на турското царство са свѫршватъ, че не имъ остава друга никаква надѣжда, освѣнъ да грабнѫтъ пушката и да вѫрвятъ въ Балканътъ, отговаря новиятъ емигрантинъ, като че въ пазвата му да лѣжатъ довѣрителните подписи на цѣлиятъ бѫлгарски народъ. — Очите на народътъ сѫ обѫрнати кѫмъ Сѫрбия и Ромѫния, отъ тамъ той чяка своите бѫдѫщи спасители. Достаточно е да са яви нѣкой Панайотъ или Желю войвода, и сички ще да минатъ подъ неговиятъ байрякъ. Сѣко по-нататашно измайване е безполезно.

— Да живѣятъ войводите и бѫлгарскиятъ народъ! Смѫрть на поганците, извиква войводата и криви своятъ калпакъ още по'-страшно. — На пролѣть, ако е рѣкалъ Господь, на Стара-Планина ще да чуемъ кукувицата.

И чашите захващатъ да са дрѫнкатъ необикновенно, пѣсните гѫрмятъ, юмруците са слагатъ по массата, сѫдбата на султанътъ са рѣшава, като 2×2=4. Притурете още при това патриотическо одушевление на дружината, нѣкои истѫркани и фабрикосани новини, че храбрите черногорци поробили цѣла турска ордия, че албанците заклали яненскиятъ паша, че критяните запалили турската флота, че Генералъ Игнатиевъ ще да напуща Цариградъ, защото православна Россия неможе да тѫрпи вече да са поржгава крѫстътъ; че и Америка, която досега стояла мирна, вѫзмутила са най-послѣ противъ христовите душмани, че казаците на Садѫкъ паша вирнали глава — и вие ще да имате приблизително понятие за чувствата и патриотическите стрѣмления на нашите юнаци по онова време.

Та и така трѣбаше да бѫде. Въ епохата на вѫзражданията, народите, или по-добре само една чясть отъ тѣхъ, а именно ония, които сѫ лишаватъ отъ студениятъ и дипломатическиятъ разсѫдакъ, т. е. горѣщите идеалисти така леко рѣшаватъ и най-трудните вѫпроси. За тѣхъ — и морето е даже до колѣни, и азъ са осмѣлявамъ да кажа, че хора отъ подобенъ темпераментъ, или както щете ги наричайте, въ сѣко време и въ сѣки народъ сѫ принесли поголѣма полза на человѣчеството, отколкото пепливите и благоразумните разсѫдници. Който иска да прави свадба, той немисли за гайди и тѫпани, говори нашата народна пословица.

Какво би станало съ бѫлгарскиятъ народъ напримѣръ, ако да не бѣха подобни „луди глави“,

Тотювци и Хаджи Димитровци, които посѣгнаха да хванатъ змията, предъ която сѣки падаше колѣнопреклонно? — Азъ джржа паролъ, че ако бѫлгарскиятъ народъ послушаше Христа Георгевъ, Михаиловски и други, които си кривяха устата да говорятъ, че съ благоразумие, съ просвѣщение и съ надѣжда на Султана и на Наполеона, ще да прокопса той, то и до днешенъ день, на Черната Джамия щеше да вика стамболски ходжа, а на пловдивското небетъ-тепе — да са развѣва полумѣсецътъ. Азъ отъ своя страна сѫмъ готовъ да отложа шапка на сѣка минута предъ лицето на идеалистите или на „лудите глави“, споредъ както са виражавать нашите благочестиви богаташи, предъ оние, които най-напредъ издигнатъ мѫжественъ гласъ и тѫржественно обявать протестъ противъ тоя или оня редъ на работите, противъ това или онова закорѣняло убѣждение. Но биле тие петь или десять души — сѐ едно. Онова, което тие искатъ и желаятъ днесь, ще стане обща нужда и належаща потрѣбица, послѣ нѣколко години на цѣлата оная тѫлпа, която е роптала отъ най-напрѣдъ глупаво, която е замирала съ камаци пѫрвите свои десятина души доброжелатели и истински приятели. Освѣнъ това, ние уважаваме много повече ония люди, които са хвѫрлять отведнажь въ пѫлната неизвѣстность, безъ планови и безъ никакви надѣжди за успѣхъ, отколкото студените, но страшливи дѣятели. Лудовикъ XIV е земалъ участие въ обсадата на нѣкой градъ, само тогава, когато е чувалъ мнѣнието и на най-послѣдниятъ унтеръ-офицеръ. Тогава той е диктувалъ капитулации, приемалъ депутации съ ключовете на градътъ и пр.; а продадените му историци гѫрмели съ мазни фрази за неговите военни способности. Но свѣтътъ отдавна ся е убѣдилъ, че Лудовикъ не е билъ друго нищо освѣнъ смѣшна карикатура и глупъ паразитъ. Въ днешно време, кѫмъ гласътъ на неразсѫждающата тѫлпа са присъединяватъ само желающите да тиранствуватъ, само мрачните реакционери и отъ чясти богопомазанниците. На тие послѣдните, отъ когато великата френска революция имъ доказа, че тие нѣматъ вѫрху златната си корона нищо божественно и богопомазанно, то тѣхна милость потѫрсиха поддржжка изъ мѣжду слѣпоподчинените и невѣжествени свои стада, нарѣчени вѣрни поданници отъ новата господарственна наука.

Искате ли доказателство за подкрѣпление на горѣказанното? — Тие сѫ безбройни. И самиятъ нашъ спаситель, и тоя отецъ на поробените и полуубитите люди, биде замѣренъ съ камаци въ своето врѣме, биде предмѣтъ на позорно оскрѫбление и унижение, както отъ страна на силните мира сего, така и отъ страната на ония голаци, които обичатъ да викатъ ура и когато ги шибатъ по напуканите пети. Колко още борци на истинната и на правдата, колко честни и благородни труженци не сѫ изджхнали на бѣсилницата и вѫрху ешафотътъ, заплюти и прокѫлнани отъ глупавите свои сѫвремнници, че разсѫрдили ужь съ своите дѣйствия божеството, нарушили кефътъ на богопомазаниятъ, или пакъ са осѫмнили въ божественната санкция на своятъ духовенъ началникъ. Когато славниятъ Галибарди потѣгли за Неаполъ съ своите храбри волентири, благоразумните бухали и сички ония, на които бѣше широко около яката, казаха че тоя човѣкъ трѣба да бѫде лудъ, че небето нѣма да са стѫрпи отъ да го ненакаже за джрзката му постѫпка. Руските списатели: Пушкинъ, Лермонтовъ и пр., които си издигнаха гласътъ противъ тиранията и крѣпостното робство, дордѣто бѣха живи по стѫпките имъ вѫрвѣха по стотина шпиони, за да ги глѣдатъ какво ще правятъ; а като умрѣха, смѫртните

имъ останки са погрѣбаха нощно време, като че да бѣха разбойници. Днесь обаче, сѣки знае, че предъ паметьта на Галибарди колѣничятъ милиони сжщества, че Пушкинъ и Лермонтовъ сж втори богове за сжвременницитe имъ съотечественници, а ония които ги преслѣдваха и които сж погрѣбени съ изгжрмяването на хиляди топове, останали си рѣдкость само на земната мухоль. Сжщото това става и съ нашите борци: Хаджията, Караджата, Левски, Ботевъ и пр. и пр., викаха подиря имъ богатите гюбрета и ги кжлняха съ двѣте си ржцѣ, заедно съ патерицата на дѣда владика. — Тие ни зачерниха доброто име, предъ Росия и Наполеона. Тие ни компрометираха предъ свѣтьтъ, не му бѣше сега времето, трѣбаше да почакаме и други такива бошъ-лафъ приказки, които сж хранили гладните цѣли хиляди години.

— Тие сж чапкжни, вагабонти, нехранимайковци

Я ми кажете вие мене, кой излѣзе вагабонтинъ и нехранимайко, кой зачерни името на бжлгарскиятъ народъ? — Хаджи Димитръ ли, или шкембестите благоразумни и бератлиите владици и чорбаджии? Днесь Хаджията е святецъ мѣжду народьтъ, а за неговите клѣветници и кокоша жалба нѣма да стане даже, когато оставатъ нашата грѣшна планета. И така да живѣятъ ония, които са бунтуватъ противъ тиранинътъ, които тжрсатъ редъ и правда, които не сж задоволни отъ Господьтъ на чорбаджиите! А да пукнатъ оние, които казватъ: „почакайте, не е още време, сичко не може отъ единъ пжть, свободата трѣба да се дава съ кантарь (като че е утрова) и пр. пр.

За да са рискуватъ Тотю и Панайотъ да минатъ въ Бжлгария съ по тридесять души момчета, най-много е способствувало още и вжзстанието на Критяните, което още повече бѣше наелектризирало

нашите жадни за бой момчета. Сжществувало е още и това обстоятелство, че нашите момчета въ Ромжния, които бѣха отишле тамъ, не за прехрана, а за свободна атмосфера, твжрдѣ на скоро имъ дотѣгнало да пиятъ вода отъ мжтната букурешка Джмбжвица. Ако тие не можаха да живѣятъ подъ острилото на турскиятъ ятаганъ, то толкова повече нетжрпимо бѣше за тѣхъ влашката деморализирана свобода. Разбира са, че мнозина слабохарактерни са увлѣкоха отъ червените фустани и закачиха сждбините на своето отечество на раскошното Чешмеджиево, но хората, на които сжмь са завзелъ да описвамъ дѣлата, останаха вѣрни на убѣжденията си и на своите человѣчески обязанности. Разказите на старите войводи, които са четяха като лекции на сѣко общо мѣсто изъ Ромжния, за прѣлестите на Стара-Планина, за нейните студени извори, за буковата сѣнка, за кривото хоро на вжрхь планината, съ ножове въ ржцѣ — не можаха да не трогнатъ идеалните настроения на непрактичните ни братия.

Тотю войвода имаше споразумение и въ Бжлгария, а именно съ Свищовъ. Нѣколко буйни младежи отъ тоя градъ, които така сжщо биле обладани отъ патриотическата искра, по-сжбрали са нѣколко вечера на опредѣлени мѣста, рѣшавали и планирали и дошле най-послѣ до такова заключение, че сж въ сжстояние да хвжрлятъ ржкавицата на цариградското слжнце. Тие сж имали съ Тотя прями или посредственни сношения, и ето защо той е избралъ да мине Дунавътъ около Свищовъ. Неговото минување са е улѣснило най-много отъ единъ бжлгаринъ, изъ Зимничъ, на име Перченлиевъ. Три нощи — отъ 15—18 Май са готвелъ Тотю за минување, но обстоятелствата не му благоприятствували. За една нощь той не можалъ да преплува Дунавътъ, по при-

чина на противнията вѣтаръ, та за това прекаралъ деньтъ въ островътъ, който е срѣщо градътъ. Единъ помакъ, стражаринъ, хваналъ Алеко Георгева, изъ Свищовъ, който отивалъ да посрѣщни четата. Но макътъ билъ раненъ и работата са свършила добре. Но когато Тотю стжпилъ на дѣсниятъ брѣгъ на Дунавътъ, когато дошелъ рѣшителниятъ часъ, да са хвърли жребието, свищовските контета обжркали конците. Само нѣколко отъ тѣхъ са рѣшили да послѣдватъ войводата, а повечето останали при о с о б е н н о мнѣние т. е., че не му е сега времето, „трѣба да са почака още“. Страхъ и трепѣтъ е обладалъ младите патриоти. Онія, които рѣшили да послѣдватъ войводата, излѣзли изъ градътъ не забѣлѣжено и тръгнали да го търсятъ въ околностьта. Никой не знаялъ на вѣрно гдѣ са намира той, ето защо свищовските момчета тръгнали по разни посоки да търсятъ четата. Едни увѣрявали, че войводата ще да ги чака въ гората нарѣчена М а т к а т а, други въ манастирътъ и т. нататъкъ. Най-послѣ, тие сполучили да са срѣщнатъ по срѣдъ нощь въ мѣстото М а з у л я, близо до селото Царювецъ.

II.

Кагато братията хжшове изъ Ромжния са срѣщнали съ братията народни изъ Свищовъ, то естественно, че радостьта е била за неописвание. Пжрвите са радвали, че тѣхното трудно дѣло намѣрило обожатели и въ Турция и че отъ пжрвиятъ още градъ имъ дошла помощь; а вторите благоговѣели съ сжлзи на очите предъ байракътъ и цалували калпаците на дружината. Съ една рѣчь, братските чувства са изливали взаимно, турскиятъ ятаганъ билъ забравянъ временно, чувствата тържествували надъ здравия разумъ. Общите поздравления „да живѣй,“ „да пукнатъ душманите ни“, „честито“, „напрѣдъ“ и пр., излизали твжрде евтено изъ устата на сѣкиго. Азъ вѣрвамъ, че ако на това мѣсто, въ тая малка горица Мазула, би присжтствувалъ и най-безбожний фаисчия, то и негова милость би се вжодушевилъ отъ видътъ на 30—40 млади момчета, сичките вжсхитени и сѐ за една идея сжбрани, около своятъ мустакатъ войвода, който се подпиралъ важно на своята иглена пушка.

Това временно вжодушевление на нашите момчета не закжсняло да тури въ практика своите патриотически настроения. Тамъ на близо, три-четири турчета биволарчета, пасяли своите караманясти биволи. Когато са пукнала пролѣтната зора и околните предмѣти захванали да са виждатъ въ своята естественна голота, то биволарчетата биле сжгледани отъ нашите наостренни хжшове. Споглѣдали са тие единъ други, стиснали чирените на своите сабли и ножове, скржцнали съ зжби и поискали мнѣнието на войводата, не са ли сжгласява той да са направи начало, т. е. да се причестатъ момчетата съ п о г а н с к а к р ж в ь. Разбира са, че Тотю войвода, който отдавна не билъ виждалъ червена кржвчица, мжхналъ съ ржка на подчинените си. Биволарчетата, отъ които двѣте биле турчета, а двѣте — черкесчета, на часътъ биле заклани отъ нашите. Споредъ разказътъ на Г. Катранова, като мотивъ на това безцѣлно убийство е послужило слѣдующето обстоятелство: Тотю войвода билъ испратилъ едно отъ своите момчета до Свищовъ да обади нѣщо на Юрданъ Гергицова. Турчетата хванали младото хжшче и понеже било хубаво, поискали да го употрѣбатъ по тѣхному. Турчетата биле хванате. Въ това време при дружината дошле свищовските патриоти: Янко

Ванковъ, Панталей Вжлневъ и пр., които турчетата познали. Но тая причина, явявала са опасность, ако оставяли тия турчета живи. Когато тие закачали младото хжпче, то го мислили, че е отъ с. Царюво, понеже било преоблечено съ селски дрѣхи. Споредъ разказването на мнозина очевидци, закланите биле само двѣ черкесчета, а турчета нѣмало.

Послѣ това происшествие, нѣколко души отъ свищовските момчета, които биле излѣзли само да са порадватъ на юнаците, здрависали са съ тие послѣдните и опжнали пжтьтъ за Свищовъ. Четата отворила своето знаме и хванала пжтьтъ за Балканътъ. Тотю войвода, който не билъ пророкъ да предвижда, че неговите двайсетина души другари, ще да направатъ епоха на балканскиятъ полуостровъ, не са погрижилъ да земе по-предпазливи мѣрки. Той си е каралъ по хайдушки, както едно време, когато турските каймаками неправяха разлика мѣжду християнските и бжлгарските бабаити, т. е. че преди да потѣгли потерята да преслѣдва разбойниците, най-напрѣдъ ще проводятъ заптия, да извѣсти предводительтъ на тие послѣдните, вжзъ коя страна да бѣга.

Дружината влѣзла преспокойно въ с. Лжжени, ѣла и пила и пакъ продължила пжтьтъ си за кжмъ Стара-Планина. Отъ това село нѣкой си бакалинъ на име Ангелъ Петровъ, надсприварилъ своите сжселени въ готовностьта да спомогне споредъ силите си на народните хора. Той приготвилъ щото можалъ едно друго за ѣдение на четата, което и предалъ така сжщо по начинъ кавалерски. Отъ с. Лжжени нашата четица стигнала въ с. Бутово. Спрѣла са тя предъ селскийтъ дюгенъ и единъ гжрлясть хжшъ извикалъ да дойде кехаята. Тоя послѣдниятъ незакжснялъ да са яви заедно съ единъ чаушинъ. Тукъ дружината са показала за царски хора, а войводата минувалъ за кжрсердаринъ или царски бомбаширъ. Както е знайно по онова време Турция бѣше въ апогеята на своятъ европеизмъ. Различни авантюристи: Сжджъ пашовци и пр., образували бѣха казашки и улански полкове, съ поляшки шапки, съ калпаци и пр., които обикаляха по бжлгарските села да са хрантутятъ и да крадатъ гдѣ що имъ са попадне. Слѣдователно да не са вижда чудно на читателите че бутовскиятъ чаушинъ и селените вжобще неможали да направятъ разлика мѣжду царските хора и хжшовете.

Кехаята и чаушинътъ распоредили да имъ са даде конакъ въ три кжщи, една до друга. Когато вече тие си отпочинали, викнали при себѣ си чорбаджиите и още единъ пжть ги увѣрили, че тие сж царски хора излѣзли да дирятъ разбойници. Войводата въ това време са мжчалъ да представи сжщински бюлюкбашии. Въ селото тие престигнали часътъ на три презъ нощьта (турски). Послѣ това дали заповѣдь да имъ донесатъ 5—6 ягнета, които заклали, удрали, сварили въ голѣма харания и натжпкали мѣсото въ хжшовските си улии, като заплатили твжрде богато за всичките сторени разноски.

Сжщата нощь, тие оставили с. Бутово, безъ да лѣгнатъ да спжтъ и хванали пжтьтъ за балканътъ. На зараньта осжмнали близо около селото Вжрбовка, гдѣто както е извѣстно, несжществува никаква гора за хора, като Тотюватa дружина Трѣбва да се забѣлѣжи и това, че Тотю е гледалъ сжвсѣмъ хладнокржвно и немарливо на своята миссия, както казахъ вече по'-горѣ. Отъ него зависяло да избѣгне осжмването при с. Вжрбовка, можалъ е тойда стигне по-скоро полите на Балканътъ, но незелъ съ време нужните мѣрки.

Сега, той билъ принуденъ да потжрси защита

въ мѣстните ракиталжци, дордето са мржкни. Щомъ започнало да са разсѫмва дружината навлѣзла въ горичката наречена Пустия. И въ това опасно мѣсто, нашите приятели небиле строго предпазливи. Надвечерь единъ отъ дружината, на когото гѫрлото са вижда работата, че било прегорѣло за вода, слѣзалъ на ближната рѣка да са напие и да си напълни матарата. День пролѣтень, день работенъ, полето било пѫлно съ хора, и бѫлгари и турци. Единъ отъ тие послѣдните, сѫзрѣлъ нашиятъ ожеднялъ хѫшъ. Неговото предпазливо обрѫщание на долу-на горѣ, неговите странни дрѣхи и най-послѣ орѫжието му и заврѫщанието му въ помѣнатата горица, накарало турчинътъ да си прехапе попуканата устна. Като стрѣла са затекалъ той въ селото Вѫрбовка съ исплевенъ язикъ, да сѫобщи за своето важно откритие. Самото вѫнкашно положение, т. е., потътъ на челото му и разсуканийтъ му шалъ, по крайщата на който имало за една пещь тѫрни и будили, разбудило агите.

— Ставайте комшуларъ! Гората е пѫлна съ московци и кара гяуръ черногорци! казалъ той и са заклѣлъ нѣколко пѫти, за увѣрение, въ името на пророкътъ. — Азъ да ги кажа три хиляди, а вие кажете десеть — пакъ нѣма да сбѫркате, прибавилъ той.

III.

Сѣки знае какъ мѫжки пипатъ въ подобни случаи нашите петстотинъ годишни господари. Кажете ми вие, въ кое село, презъ послѣдната война, дочакаха тие съ сгѫрнате рѫцѣ, не нѣколко души хайдути, не комитите, не сѫрбите, а грамадното число на побѣдоносните русски войски? Ако не друго,

поне два пищова ще да изгѫрмятъ тие срѣщо непиятельтъ, поне двадесятъ крачки ща да са отстѫпатъ съ колата си отъ плетищата на селото, па тогава ще да са предадатъ, да са не каже, че мирно преклонили глава, че отъ единъ пѫть станали позорни раи. Тая благородна чѫрта на нашите побратиме турци, трѣба да имъ я не отказваме отъ завистъ, че не я претѣжаваме ние самите. Не говора за нѣкои сѫвсѣмъ микроскопически случайности, за позорните предавания на нѣколко безсѫвѣстни паши, които нищо общо неможятъ да иматъ съ простиятъ народъ.

Сѫщото това са случило и съ нашите ужь 30—40 души московци, които нищо неподозрѣвали въ гората Пустия Разбира са, че отъ най-напрѣдъ нѣжните кадѫни изрѣвали по едно аманъ и вай, нѣколко души поискали да земѫтъ отбранително положение, като си запазятъ само селото, безъ да са мрѫднатъ по-надалечь отъ неговата ограда; втори предложили да почякатъ малко, дорде разбиратъ каква е работата; трети исказали желание, да са извѣсти въ Тѫрново, но най-послѣ бабаитликѫтъ зелъ вѫрхъ надъ дипломацията.

— Който е чисть мусулманинъ, който обича своятъ пророкъ и падишахъ, който е роденъ и желае да умрѣ пакъ мусулманинъ, то нека вѫрви подиря ми! извикалъ нѣкой си ага, на име Кюпекъ Мехмедаа, и ласкавото острило на ножътъ му са лѫснало по вѫздухътъ.

Слѫнцето бѣлѣжило икендия отъ старо-планинските вѫрхове, когато една турска чета, сѫстояща повечето отъ 100—150 души, оставила селого и зела посока кѫмъ познатата на читателите горичка Пустия. Тѫнки гласове на ханѫмките, които си подавали само главите отъ плетищата, служили като

тржпета на храбрите отомански защитници. Ако на тѣхно мѣсто бѣха наши бжлгари, то едва ли слѣдъ три-четери деня можеха да са сжбиратъ двадесять души на едно мѣсто; а особенно ако са случаше работенъ день, ако кравата не е била напоена и сурата свиня нахранена. Турската чета са сжстояла отъ пешаци и конница. Надъ бѣлите и зелени чалми са виялъ червенъ байрякъ. Когато изминали селото си, то конницата са отдѣлила отъ пѣхотата и посочила кжмъ друга точка.

Нашите приятели нѣмали още никакво извѣстие отъ това неприятелско приготовление. Още повече: тие спѣли до единъ въ горичката, заедно съ войводата и стражата, ако е имало такава . . . . Това сгодно обстоятелство благоприятствувало на неприятелите, които успѣли да заобиколятъ юнаците отъ четири страни. Когато неприятелите започнали да правятъ команда за нападение, тогава чакъ са сжбужда четата. На нѣколко души отъ момчетата турците биле зели вече и пушките. Захващатъ са боятъ и отъ двѣте страни. Мнозина отъ момчетата на четата, градинари, абаджии, кундуражии и терзии, които не били похватали пушка въ ржката си, само по себѣ си са разбира, че отъ най-напрѣдъ биле смутени и уплашени, когато видѣли че са лжснали турските ятагани и отчаянната тѣхна команда: „Урунъ“! „Тутунъ“! Тотю войвода обаче и нѣкои отъ по-опитните му момчета показали и на другите, що трѣба да правятъ. Тотю истеглилъ своята коспарта и слѣдъ като испразнилъ пушката си, впусналъ са яростно вжрху нападателите.

Захванала са отчаянна борба. Мирната до него време малка горичка Пустия, на която тишината са нарушавала само отъ пѣението на горските птици, преобжрнала са на касапница. Битката била

гжрди срѣщо гжрди. Отъ една страна гжрмели пушки, отъ друга звжнтели ятагани, а изъ помѣжду, мнозина са боряли като пехлевани, стискали са за гушите, за косите, драли си лицата и пр. Знаменосецътъ на четицата, Иванъ Шишкалията, билъ заклanъ на мѣстото. Споредъ разказването на самите турци, които му отрѣзали главата, той билъ човѣкъ твжрде юначенъ. Турците го налѣгнали, когато още спѣлъ; трима души отъ тѣхъ го натиснали като го хванали въ сжщото време, единъ за ржцѣте, а други за краката. Иванъ скочилъ на крака и като видѣлъ, че не може да са брани, хукналъ да бѣга, а тримата турци повиснали по него, като кратуни. Другарите най-послѣ на тие послѣдните дохтасали на помощь, и Иванъ са повалилъ на земята отъ ударите на ножовете имъ, които му спукали мозакътъ.

Разбира са, че въ тая неравна и ненадѣйна битка немислимо ще бжде да са говори, че е имало какъвъ-годѣ редъ и команда. Нашите момчета биле распржснате като яребици изъ гората, разбжркани изъ мѣжду турците. Едната часть на чело съ войводата напрѣгнала да си пробие пжть срѣдъ потерята. Подъ Тотювиятъ ножъ падналъ убитъ нѣкой си бабаитинъ Кара-Бекиръ и единъ черкезинъ, който налиталъ съ коньтъ си вжрху му и посѣгалъ да го удари съ саблята си. По тоя начинъ Тотю можалъ да си пробие пжть и отстжпилъ изъ гората съ 12 души момчета. А останалата дружина, както казахъ са распиляла, кой на кждѣто види. Само единадесять души можали да са сжбиратъ отпослѣ на едно мѣсто и тржгнали на отдѣлно.

Въ мѣстото Пустия, освѣнь Ивана знаменосецътъ, турците успѣли да хванатъ още нѣкого си Цоня отъ Стара-Загора, когото оставили живъ. И така сжщинските загуби, и отъ двѣте страни биле

равни, т. е., че на мѣстото Пустия, освѣнъ тур-
чинътъ и черкезинътъ, а отъ наша страна Иванъ
байряктарътъ и Цоню, друга жертва не е паднала. *)
Тая битка е станала на 19-й Маий, въ сѫбота,
послѣ иладнѣ, както казахъ. Бѫлгарските историци
добре трѣба да забѣлѣжатъ тоя знаменитъ день, день
въ който за пръвъ пѫтъ са сражавалъ бѫлгари съ
турци, по начинъ самостоятеленъ, съ патриотически
цѣли. Тукъ тая горица Пустия, роди думата ко-
мита. Забѣлѣжително е още и това, че когато са е
подкачило нападението, пѫрвата пушка е изгѫрмяна
отъ страна на нашите момчета, а послѣ сѫ захва-
нали вече турците.

Предъ засѣдание на слѫнцето, турската чета
оставила гората Пустия, ни побѣдителка, ни побѣ-
дена. Главата на Ивана Шипкалията била натѫкната
на колъ и носена предъ четата, а Цоня Зааралията
карали живъ, съ наопаки свѫрзани рѫцѣ. Вечерьта
стигнали тие въ турското село Павликени. Страшна
олелия са подигнала между турците. Каджните оста-
вили недодоени своите крави, илѣснали съ рѫцѣ
и писнали да плачатъ. Ни мира, ни сѫня имало за
тѣхъ, отъ това обстоятелство, че московецътъ, за
когото тие си въобразявали, че са намира по-далечъ
отъ тѣхнятъ хаджилѫкъ, намѣрили го въ близната
Пустия, на прагътъ имъ, една педа мѣсто отъ не-
прикосновенният харемликъ.

---

*) Въ своята брошура „Masca Jos“, екзалтированият
Татя Савичъ ни расправя твърдѣ невѣроятни нѣща за бит
ката на Тотя при с. Вѫрбовка. Той казва, че паднали около
36 души турци, а другите са распръснали испоплашени, като
викали алахъ-алахъ и пр. Него време така трѣбаше да
са пише и азъ ни най малко не обвинявамъ Татя Савича.
Неговата цѣль е била, не да искара истината на бѣлъ свѣтъ,
но да погадаличка малко тогавашните млади хѫшовчета.

На бача Кира Петровичь разсказвали относѣ нѣкои си всемирни пѫтешественници бебровци, които замръкнали нея нощь въ Павликенето, че агите и тѣхните горделиви ханѫмки не затворили очи. Сичките здрави мѫжие са натѫкнали съ желѣзо, обикаляли цѣлата нощь по край селото, а бѣлобрадите мусулмани засѣдавали въ помѣщението на джамията. Каджните и дѣчорлигата са сѫбрали въ нѣколко кѫщи, и не млъкнали дордѣто са пукне зората. Нашите бебровчени осѫмнали така сѫщо благополучно, безъ да са побутни единъ косѫмъ отъ главите имъ. На сѣки часъ стражата дохождала та ги заобикаляла, повечето отъ друга точка зрѣние и слѣдъ като ги насѫрдчавала съ по едно: „небойте са чорбаджиларъ“, заминувала си. Та и друго-яче, не би било вѫзможно. Съ бебровчене не бива шега! Който не е ходилъ въ Беброво, славнятъ тоя центръ на знаменитятъ Тозлукъ, който не са е срѣщалъ поне въ странство съ многоглаголившите тие мѫжие, той не е въ сѫстояние да си сѫстави никакво понятие за тѣхъ. Като е думата за бебровчени, то нека ми бѫде позволено на двѣ минути, да искажа нѣколко благи думи за тѣхна милость, които сѫ играли твърдѣ важна роль и въ нашето вѫзраждание, защото както отъ Елена така и отъ Беброва, сѫ излѣзли най-много учители.

Повечето бебровчени сѫ лешперъ хора и кърджии (които ходѣтъ по вънъ). Ако катърите на станимакалийските лангери пиятъ вода въ растояние на единъ мѣсецъ и отъ Дунавътъ, и отъ Янтра, Осмъ, Росица, Черният Ломъ, Луда Камчия и пр. и пр., то и напите бебровчени не оставатъ по-долу. Добруджа, Дели-Орманъ, Тозлукътъ, Герлово, Карнобатско поле, Дервишъ Иванъ-Балканъ, Хакисилѫкътъ и пр., сѫ часть отъ тѣхната епархия. Ако станимакалийте пѫтуватъ само по бѫлгарските села, по голѣмите пѫтища, гдѣто има

Народна
астрономическа
библиотека
гр. София

беклеми (варди), ханища и други удобности за сжобще-
ния и безопасность, то бебровчени въ тоя случай стоятъ
по-горѣ, на тѣхъ пренадлѣжи палмата на пжрвенство-
то, въ отношение на рискуването. Мѣстото нарѣчено
Балканската-яка, гдѣто тече Лудата Камчия, кжмъ
Чжлжкавакъ боаза, Карнобатска казаа, е населено съ
такива свирѣпи амуджи (така са наричатъ тамош-
ните турци; нѣкой ги казватъ още слѣпите), кои-
то не сж преклонили глава, ни предъ едновремен-
ните войводи—спахии, ни предъ всесилните мѣстни
султани (вжрбищки, сигменски, куркадженски, пжи-
джлийски и пр.), ни пакъ предъ стамболскиятъ низамъ,
ни пакъ предъ румелийското правителство. Въ тѣх-
ните горски колиби не само, че не е стжпалъ кракътъ
на нѣкой пжтешественникъ съ диплома, но едва
ли е можалъ да ги нагази и конашкото заптие отъ
страхъ да не би да стане жертва на тѣхните де-
бѣли шишенета.

Но за бебровските алжшъ-веришчии, сухиятъ тоя океанъ е билъ до колѣни. Не само, че тие сж можали да продаватъ безприпятственно по тие мѣста своята суха пжстармица, сапуницътъ и оцетътъ; но сж биле и приемани даже съ извѣстно гостолюбие. Щомъ практичниятъ бебровченинъ са подаде въ селото, ето че дѣцата са сжбрали около му да го джрпатъ за потурите, а той плува изъ по мѣжду имъ. Невлѣзалъ още въ селото и вика, колкото му е силата: „Хж оцетъ хж! Хубавъ и кескинъ: коткитѣ кихатъ, отъ гдѣто премина и пр.“. А пакъ рибицата, която той купилъ на орѣховскиятъ пазаръ и която заприличела на замржзнали трѣски, никакъ не му пречи да са провикни, че „жива мжрдала изъ чувалите му.“

Сички тие смѣшни окачествувания, превличатъ по плетищата и забулените каджни, които започватъ

да са разговарятъ съ нашиятъ бебровченинъ, който е за тѣхъ единственото странно лице, дошло поиздалечь. Съ единъ конь стокица, която изцѣло чини не повече отъ стотина—двѣста гроша, практическиятъ човѣкъ обикаля цѣла источна Бжлгария и четири мѣсеца неможе да свжрши испродаването ѝ. Вѣщи хора расказватъ, че буренцата съ оцетътъ биле распредѣлени изъ вжтрѣ, като машина. По нѣколко чепа има на едно буренце, отъ който текатъ различни сортове отъ оцетътъ, т. е., единъ сжщенски, други по-доленъ, а трети само червена вода. Споредъ лицето и стоката са продава. Ако куповачътъ е нѣкой зжбесть ага, то разбира са, че пжрвиятъ чепъ ще да са пусни, защото въ противенъ случай, ще играе святи Никола; а ако е нѣкой стара баба или ковачътъ циганинъ, то отъ другите сортове. Така сжщо са продава и другата стока. На коньтъ виси кожанъ тжгарчукъ, въ който са намиратъ нѣколко малки кантарчета, топусчетата на които едва ли достигатъ величината на една обикновенна ябалка. Значението на тие кантарчета е таково, щото тие могжтъ да направятъ $^1/_2$ ока сапунъ — $^3/_4$ драма и т. н.

Когато бебровскиятъ тжрговецъ, както ги наричатъ обикновенно турците, кундиса на общата одая, стовари своите бурета и чувалчета и си вжржи коньтъ, то селските аги, на които той знае имената, не закжсняватъ да дойдатъ при него, пжрво да можатъ да си назарятъ нѣщо по евтено; второ — да го подразнятъ съ неговото християнство, а особенно, че младите булки ходили да си откуповатъ грѣховете при поповете (исповѣданието): да го пораспитатъ нѣщо за ходътъ на общата политика и пр. На сички тие вжпроси, тие ще да намѣрятъ удовлетворителенъ отговоръ, много по-прямъ, отъ колкото политическиятъ отдѣлъ на кой и да е вѣстникъ.

— Да не би да носешъ въ бурятата си ракия или да си ѣлъ свиня, питатъ най-напрѣдъ агите и са заканватъ на гостътъ си. — Кожата ти удираме въ такъвъ случай, прибавятъ тие.

— Да ма простите аларъ; макаръ и да нося калпакъ на главата си, но почитамъ мусулманството не по-малко отъ васъ, отговара той, а послѣ са захваща вече разискването на политиката.

— Скоро трѣба да са стягаме за мухарабе, казва той важно и испуща една вждишка, за да привлече по-голѣмо внимание отъ страна на простодушните турци, които го зепатъ въ устата.

— Дай боже! Съ кого ще имаме бой бе Иване? питатъ любюпитните.

Слушайте сега бебровска дипломация.

— Извѣстно ви е аларъ, че на нашиятъ патишахъ — баща, който е единственниятъ въ свѣтътъ съ титла патишахъ, а другите сж само крайове, за да засвидѣтелствува своето могущество, наредилъ е щото сѣка година, поменатите седемь крайове, да му испращатъ за харема по едно момиче, освѣнъ другите подарки, говори Иванъ, като че чете по книга. — Нещете ли, че тая година единъ отъ тие краие, а именно ингилишкиятъ, отказалъ тая година да прати свое момиче.

— Бре! че какъ е посмѣялъ незевенгинътъ? извикватъ въ единъ гласъ сичките присжтствующи, съ национална гордость.

— Ето въ що са сжстои работата, подкача Иванъ. — Намѣсто друго какво и да е момиче, патишахътъ ни баща е поискалъ самата ингилишка царица за харемътъ си, а тя са противи. „Или кралицата, или петнадесять гемии съ чисто злато“, казалъ патишахътъ и обжрналъ тоновете.

Иванъ пусни мухата, па замжлчи вече и остава време да разсжждатъ агите за могуществото на султанътъ на тоя или оня свѣтъ.

— Има и друга новина, подкача той. — Слушали сте вие за голѣмиятъ топъ, който са намира въ Чанакъ-Кале и който е останалъ х-е-е, отъ джинъевисъ (т. е. отъ времето на генуесците). Една зарань, въ петжкъ, караулътъ сжглѣдалъ, че помѣнатиятъ топъ плаче бангжръ — бангжръ, като дѣте. Извѣстилъ той за това страшно чудо на коласж, а тоя послѣдниятъ го изгонилъ, че говорялъ ужь глупости. Отива при ходжата, и той направя сжщото, а топътъ плачели — плаче. Най-послѣ работата станала явна — потреперала отъ страхъ цѣлата казарма. Три денѣ и три нощи правили молба и ходжата непреставалъ да вика на джамията, а сжлзите на топътъ не арнисватъ. Испратили хаберъ до въ Стамболъ и по други мѣста, сжбрали са множество улими, паши и дервиши, а топътъ слѣдва да пролива сжлзи. Започнали да го питатъ, що му е зорътъ. — „Да не са е разсжрдилъ аллахътъ и неговиятъ пророкъ, за гдѣто мусулманите започнаха да пиятъ ракия и да не джржатъ рамазанътъ?“ питали едни. — „Да не сме прегрѣшили, за гдѣто облѣкохме панталони и дадохме на сжрбите калетата? питатъ втори, а сжлзите ставатъ още по-изобилни, никакъвъ отговоръ нѣма. Най-послѣ престигнала една жена вдовица, родомъ изъ Измиръ, която била ходила девять пжти на Хаджилжкъ и която била праведна мусулманка.

— „Да не искашъ да правишъ бой съ московците“, попитала тая праведна жена. Отъ единъ пжть сжлзите на топътъ сѣкнали и той самъ по-тржгналъ кжмъ сѣверна страна, т. е., на кждѣто живѣй Московецътъ. И така, вие виждате, че съ двама крайове, има да са бие султанътъ, подтвжрдява отъ

себѣ си умиятъ бебровченинъ; а агите гледатъ въ лицето му, ако не свой приятель на цѣло, то единъ добръ гьурджикъ, когото сж длжжни да защищаватъ.

Ето защо на редко има гробъ отъ бебровченинъ*), ето защо тие сж пжтували безопасно и въ най-кйоравите мѣста на турската империя. Най-опасни куренти на бебровчени сж биле вжрбишките терзии и джумалийските базиргени, които така сжщо сж всемирни по турскиятъ свѣтъ; а освѣнъ това знаятъ и по-добре турскиятъ языкъ, па въ лжжите не падатъ по долу.

Бебровчени сж са мѣсили още и въ по-голѣми работи, които по своето естество, нищо общо нѣмаха съ тѣхните оцетени бурета. Така напримѣръ, сждбите на еленскиятъ мюдюринъ и на тжрновскиятъ кадия, много пжти сж са рѣшавали подъ вжрбите, що са на краятъ на славното нѣкога Беброво. Когато дохождалъ новъ кадия, то бебровчени горѣли отъ любопитство да са научатъ като колко пари струва неговата бѣла чалма. Казахъ, морето за тие хора е до колѣно. Испращатъ двама души свои сжотечественици, които са явяватъ предъ новиятъ кадия, ужь че имать нѣкоя давия помѣжду си, а въ сжщность само да имъ са представи вжзможность да оцѣнятъ чалмата му. Кадията, който ни най-малко подозрѣва въ що са сжстои работата, започва да излага своето учение, а двамата депутате гжлтатъ ли гжлтатъ сѣка негова дума.

Послѣ два деня вече, въ цѣло Беброво знаятъ съ какъвъ човѣкъ ще да имать работа. По тоя начинъ е можало да проживѣй Беброво въ турско вре-

*) Отъ това правило са исключава годината 1877 и исклаванието на мнозина бебровчени на Демиръ-Капия, когато са вржщаха отъ жетва.

ме, заобиколено отъ всѣкждѣ съ турски села. Който иска да изучи турците добре, то нека земе предъ себѣ си нѣкой бебровченинъ, па да слуша само. Трѣба да ви кажа и това, че бебровчени не сж лишени отъ славни мжжие, отъ своя селска гордость (тие никой пжть не казватъ на Беброво село, а градецъ, на пукъ на еленските ефендета). Тая тѣхна гордость сж: Молловците, които сж една отъ най-голѣмите и прочутите фамилии въ селото имъ, и споредъ тѣхъ най-учените. Никой бебровченинъ нѣма да ви заговори така просто, дордето не смѣси въ разговоритъ си различни пословици, поговорки, нѣщо отъ Св. Писание и пр.

IV.

Но на думата си. Страшното сжбитие въ Пустия, тоя пжрвъ протестъ срѣщо турската империя, слѣдъ петстотинъ години мирување, не билъ вече тайна, не го знаяли само турците отъ Вжрбовка и околните нѣколко села. Презъ сжщата нощь, ако не по цѣлиятъ дунавски велиятъ, то въ трите поне околни градове: Тжрново, Плѣвенъ и Свищовъ, засѣдавали агите, заедно съ военните представители. Знаяли така сжщо и въ Стамболъ. Рано сутриньта, въ недѣля, на 20-й Маий, турските табори отъ Тжрново, усжмнали въ с. Мехалце.

„Ние бѣхми въ черкова и пѣехми хвалите, говори бачо Киро Петровичъ, когато саблята на единъ турски низаминъ издржнча на черковните врата, нѣщо нечуто и невидѣно досега. Тоя послѣдниятъ извика отъ черкова селскиятъ ни чорбаджия дѣда Цача, комуто заповѣда строго: „Искамъ отъ тебе сто души хора здрави и ягки. Ей сега да ми ги искарашъ срѣдъ селото, извика той още по-

строго, че главата ти да зема имамъ заповѣдь. Не-
ка тие са вжоржжатъ, кой каквото има и да вжр-
вятъ подиря ми.“ Хората, които бѣха въ черкова,
като чуха тие думи, не ги сджржа и тжй излѣзаха
дордето службата не бѣше са свжршила още. Като
излѣзохме отъ черкова, и войската заминаваше кжмъ
гората Пустия. Съ тѣхъ заедно са пресжединиха и
нашите хора, що бѣше ги искаралъ заптията“ . . .

Отъ селото Горни-Турчета до гората Пустия е 2 часа мѣсто. Едно момче, отъ искараната потера изъ това село, по пжтьтъ за Пустия, останало малко назадъ отъ войската и поискало да избѣгне, т. е., да са вжрни въ селото си. Като са страховало да вжрви изъ правиятъ пжть, ударило презъ нивята по единъ синоръ и пжлзишкомъ вжрвяло изъ мѣжду буйната трѣва. Когато достигнало до едно храстово джрво, зжрнало, че подъ сѣнката му лѣжатъ вжоржжени хора, които не приличали, ни на низами, ни на хора отъ тѣхните села. Дордето са накани момчето да мрѫдни изъ високата трѣва, двама души отъ непознатите хора отправили на срѣща му своите пушки и извикали: „Стой!“

Тие непознати хора биле нашите хжшове, на брой 12 души, мѣжду които билъ и самъ Тотю войвода. Той дошелъ на това мѣсто още презъ нощьта, слѣдъ битката въ Пустия, така щото царската войска и потерата го подминала. Това мѣсто било твжрде близо до с. Горни-Турчета. Момчето, което отивало да гони царските душмани, сега стояло колѣно до колѣно съ тѣхъ заедно и отговаряло на вжпросите имъ за туй и онуй. Отъ него тие са научили подробно за движението на турските войски и за числото на потерите. Слѣдъ като му са довѣрили, дали му една записчица до бача Кира Петровичъ, не че го познавали кой е той и що е, но просто така са

обжрнали кжмъ него, като до народенъ учитель и грамотенъ човѣкъ. Право си казваха турците, че даскалите въ Бжлгария сж правата ржка на комитите. Ако не бѣха и учителите въ Бжлгария, па и свещениците, то незная какво би извжршили нашите дѣятели: Левски, Стамболовъ, Бенковски и пр.

Въ тая записчица или посулка, както я нарича бачо Киро Петровичъ, нашите разбити юнаци не му писали за друго за нищо, освѣнъ необходимите тѣмъ нѣща: хлѣбъ, тютюнъ и други потрѣбности. „Господине учителйо, мислимъ та да си народенъ чулякъ, бждете добри елате съ туй момче при насъ, имаме нѣщо да са разговоримъ“ . . . гласи тая посулка. Бачо Киро са побоялъ да отиди лично при нашите момчета, защото като човѣкъ даскалъ, който нѣмалъ никаква работа по полето, твжрде лѣсно можели да го заподозрятъ и попитатъ кждѣ е ходилъ въ туй мжтно време. Но за да не остави любимите свои юнаци безъ отговоръ, така сжщо неприемалъ. Виква при себе си единъ свой вѣренъ приятель на име Василъ Петковъ (по-послѣ свещенникъ въ селото), комуто сжобщилъ каква е работата. Василъ Петковъималъ нива около храстовото джрво, гдѣто са намирала четицата, та за това лѣсно можалъ да са отжрве, т. е., че като види дебѣлиятъ край, ще да каже, че дошелъ да си обикаля нивата. Василъ са сжгласилъ на драго сжрдце да отиде заедно съ пжрвото момче, като занесле съ себе си и едно друго за дружината. Послѣ три часа бавение тие са завжрнали живо и здраво и донесле на бача Кира нарочно поздравление. Тотю войвода распиталъ за пжтьтъ кжмъ Стара-Планина и казалъ, че тамъ ще да отиди да тжрси спасение. Поржчалъ още на двамата селени, да са постараятъ, до колкото имъ е

вжзможно и за останалите момчета, изгубени отъ че-
тата по-миналятъ день.

Надвечерь войската и потерата започнали да
са завржщатъ отъ гората Пустия, безъ да видатъ
нѣкого. По пѫтъ си тие вржхлетели на едно мом-
че отъ четата, което са влѣкло ранено край една
чушма и което турците заклали на мѣстото му. Това
момче било родомъ изъ Свищовъ, на име Георги
Алековъ. Сѫщиятъ день хванали още двѣ други
момчета, Стойчо и Филинъ, отъ които пѫрвиятъ за-
клали на мѣстото му, а вториятъ оставили живъ.
Родното мѣсто на тие двѣ момчета е неизвѣстно.
Другъ единъ селенинъ отъ потерата, на име Кара-
Герги, като вжрвелъ изъ гората, намѣрилъ другата
четица отъ 11 души, за която споменахъ по-горѣ,
че са бѣше отдѣлила отъ Тотя, послѣ сраженето
въ Пустия. Тукъ сѫмъ длѫженъ да ви кажа, че тур-
ците и въ тоя важенъ случай за тѣхъ, не отстѫ-
пили отъ тѣхната завѣтна пословица: „Циганинътъ
не си гори рѫцѣте дордето си има клѣщи.“ Тие
принудили бѫлгарската потера да навлѣзи въ гората
да дири хѫшовете, като зайци, а тие самите вжрвели
по крайщето на гората, готови да ги биятъ. Кара-
Герги са явилъ при дружината съ брадва на рѫ-
ката (тя му била орѫжието). Той поискалъ да стане
невидимъ, но и момчетата не закѫснели да зематъ
отъ своя страна нуждните въ тоя случай мѣрки,
така щото избѣгването не можало да сполучи.

Тая разбита дружина са намирала въ единъ
тѣсенъ долъ, гдѣто чакала приближаването на нощь-
та за да потѣгли кѫмъ Балканътъ. Кара-Герги слѣдъ
като са по-сѫвзелъ отъ пѫрвите си впечатления,
слѣдъ като чулъ бѫлгарското слово и окаянното по-
ложение на юнаците казалъ имъ да са небоятъ, за
щото наоколо нѣма турци, расправилъ имъ на кѫдѣ

са намирать тие послѣдните и си отишелъ. Надве-
черь, когато селените са вржщали вече, единъ тур-
чинъ изъ Горните-Турчета, който ималъ нива около
това мѣсто, гдѣто видѣхме да стои Тотю войвода съ
дванадесятьте си другари, можалъ да сѫглѣда тие по-
слѣдните, както стоялъ на коньтъ си. Нѣкои отъ
тѣхъ скочили насрѣща му да го хванатъ, но той
излѣзалъ по-бржзъ, а да ся гжрмятъ пушки около
едно село небило толкова благоразумно. Като заклана
крава изревалъ казаниятъ турчинъ и дигналъ прахътъ
съ коньтъ си кѫмъ селото. Нѣма нужда да разказ-
вамъ и тоя случай, какъ са е подалъ турчинътъ въ
селото и какво впечатление е произвелъ на подила-
шените вече турци.

— Тичайте, че московците влѣзоха до плѣв-
ниците ни! казалъ той съ пѫрво престигание до
толкова на високо, щото и дѣте въ майка можало
да чуе.

Турците са разтичали да са вхоржжаватъ, кадж-
ните завайкали и заохкали по своему а нашите бѫл-
гаре са чудятъ каква е работата и съ очи искатъ
да са обяснятъ да ли не е нѣщо радостчица. Въ това
време Тотю войвода, който разбралъ вече какво има
да дойде на главата му, повелъ своята малка чети-
ца на явна борба, за животъ или за смѫрть. Тие
излѣзли на полянатa и ударили надъ селото отгорѣ,
наредени единъ-по-единъ, сѫвсѣмъ явно, съ обѫр-
нате кѫмъ селото пушки.

Сичко живо: мѫжие, жени, дѣтца, и турци и бѫл-
гари, излѣзли отъ селото на вънъ да глѣдатъ на
смѣлата дружина, понеже разбрали вече, че тя нѣма
намѣрение да напада на селото имъ. Вѫоруженте
турци припнали да ги преварятъ на Високиятъ брѣгъ
и почнали да гжрмятъ на срѣща имъ, като викали
въ сѫщото време, каквото имъ са попадне на устата.

Дружината крачала спокойно по своятъ начѫртанъ пѫть; нѣмали тие излишни фишеци, както са вижда. Само единъ отъ тѣхъ дигналъ пушката си и изгѫрмялъ срѣщо потерята. Куршумътъ запрашилъ въ краката имъ, и това било достаточно да ги накара да налѣгатъ подъ брѣгътъ, отъ гдѣто изново отворили огѫнь. Тогава нашите момчета са сѣпнали и зели мѣрки за отбрана. Най-напрѣдъ са распрѫснали на раздалечь, по на десятина крачки растояние единъ отъ други и потѣглили изъ единъ хендекъ, гдѣто минува пѫтьтъ отъ Вѫрбовка кѫмъ брѣгътъ. Лицето, което вѫрвяло най-напрѣдъ по сѣка вѣроятность самъ войводата, изтеглилъ си ножьтъ, попѫлзялъ по земята и са впусналъ кѫмъ брѣгътъ, гдѣто била турската пусия. Като наближилъ до известно мѣсто, той изпразнилъ своето чифте вѫрху имъ и отъ тѣхъ мнозина тѫртили да бѣгатъ кѫмъ селото, а други, твѫрде малцина, не са мръднали отъ сипеятъ. Сичките момчета изгѫрмели подиря имъ нѣколко пѫти, и си заминали свободно; турската потера ги посипала само съ нѣколко псувни отдалечь и нищо повече.

Отъ брѣгътъ дружината ударила презъ Урушките лозя нагорѣ, презъ корията на Илия Сейковски и искочила на Каменската равнина отъ гдѣто е пѫтьтъ за балкана. Цѣла нощь вѫрвяла дружината да са добие часъ по-скоро до гористите мѣста, защото тие предвиждали че отъ четери мѣста са готви нападение вѫрху имъ. На другиятъ день, въ дрѣновските колиби имали срѣща съ една потера, гдѣто така сѫщо станало сбивание. Тукъ турците ударили съ куршумъ въ колѣното нѣкого си Иванча Русчуклията, който са и скрилъ въ шумата, но на другиятъ день билъ намѣренъ отъ турците, които го завѣли и обѣсили въ родниятъ му градъ. До като

престигни до полите на Стара-планина, Тотю забѫркалъ пѫтьтъ, нѣщо твѫрде естественно въ подобни случаи. На всѣкѫде той билъ преслѣдванъ отъ многобройните потери. На единъ чучуръ, близо при с. Ялово, дружината са отбила да пие вода. Тамъ тие забравили една улия въ която имало различни хѫшовски потрѣбности. Скоро послѣ изминуването на дружината, турската потера намѣрила тая улия, което ѝ дало поводъ да са осѫмни, че бунтовниците са намиратъ тамъ близо на около. Гората била заобиколена отъ сѣка страна. Не стига това зло, но и раздорътъ преслѣдвалъ отъ друга страна малката тая несговорна дружина. Момчетата са скарали по мѣжду си, че Тотю не ги пущалъ да отидатъ да пиятъ вода отъ ближната тамъ рѣка (за което ималъ право). По тая причина половината момчета са отдѣлили отъ четата на друга страна и отишли да пиятъ вода. Мѣжду тие послѣдните биле: Писарьтъ Костаки (изъ Свищовъ), Георги Велезлията и Хаджи Никола Македонецътъ. Като са напили вода, тие не са вѫрнали пакъ при войводата си, но останали по-за дѫлго време на рѣката, за да си по-отпочинатъ. Слѣдъ малко потерата нападнала вѫрху имъ, тримата души убила на мѣстото, Костаки ранила, а Никола Македонецътъ и Георги Велезлията побѣгнали.

И така Тотю останалъ само съ петъ други момчета, съ които достигналъ до планината. Тукъ той убилъ единъ арнаутинъ бюлюкъ башия, но падналъ и единъ отъ другарите му. Най-голѣмото число момчета отъ Тотювата дружина са распрѫснаха тукъ—тамъ по горите, а послѣ бѣха избиени и хванати отъ потерите. Една часть отъ тѣхъ избѣсиха: въ Русчукъ, Тѫрново и Свищовъ, а войводата остана живъ и отпослѣ премина пакъ въ Ромѫния. Колко души момчета сѫ останали още живи, намъ е поло-

жително неизвѣстно. Споредъ сжбраните свѣдения обаче тѣхното число е твжрде ничтожно. Знаемъ само това, че отъ дѣйствителните участници при Вжрбовка, който са хвана живъ — издъхна мжчени чески, или подъ ятаганътъ, или на грозната бѣсилница. Такава бѣше горѣ-долу участьта на Тотювата малка четица презъ 1867 година. Споредъ сжставъ си и количеството си, тя неможаше да направи нѣ що повече. Юнаците минаха съ единствена цѣл —да пролѣятъ крѫвьта си за своето отечество. Това тие извжршиха тжржественно, и яне нѣма щ да искаме повече отъ тѣхъ. Твжрдѣ ми е жалк че имената на сичките юнаци ми сж непзвѣстни з да ги спомѣна, което ще да имъ бѫде единствена та награда. Панайотъ Хитовъ спомѣнава само слѣ дующите 14 души, отъ тая четица, които сѫ го на мѣрили отпослѣ на планината, заедно съ войводата

1). Христо Дрѣновски,	родомъ	изъ	Дрѣново;
2). Иванъ Георгевъ	„	„	Казанлжкъ;
3). Савва Славчевъ	„	„	Свищовъ;
4). Георги Ивановъ	„	„	Казанлжкъ;
5). Иванъ Русевъ	„	„	Заара;
6). Иванъ Георгевъ	„	„	Панагюрище;
7). Колйо Петровъ	„	„	Казанлжкъ;
8). Тотйо Тодоровъ (Филипъ)		„	Килифарово;
9). Киро Мирчевъ	„	„	Казанлжкъ;
10). Стефанъ Йовчевъ	„	„	Лѣсковецъ;
11). Иванъ Петровъ	„	„	Ломъ;
12). Георги Велезлията	„	„	Македония;
13). Иванъ Петровичь	„	„	Черна-Гора;
14). Миланъ Лапчовичь	„	„	Сжрбия.

Тотйо-войвода е родомъ отъ Килифарово (из колибите Гарци тжрновско окржжие). Споредъ Пана йотъ Хитовъ, той билъ добжръ човѣкъ, добъръ пр

ятель, нѣспокоецъ, способенъ и храбръ, но въ сжщото време нетжрпеливъ, сжрченъ и неостороженъ. Най-напрѣдъ той билъ тжрговецъ на жива стока. Единъ пжть турците го онеправдали, както тие сж онеправдавала сѣки човѣкъ въ Бжлгария, като му зели стотини биволици и го затворили. Щомъ са оттжрвалъ отъ затворътъ Тотю, то отишелъ на Стара-Планина, гдѣто са намѣрилъ съ момчетата, които сж биле отдѣлили отъ Хитова, подъ предводителството на Аджемътъ, и станалъ народенъ човѣкъ. Отъ понапрѣдъ Тотйо са билъ практикувалъ малко и при Бойча-войвода. Горѣказаната чета била разбиена наскоро при с. Кортенъ (Ново-загорско), слѣдователно Тотйо билъ хайдутинъ само два мѣсеца. Въ тая битка той са хваналъ раненъ и прѣсидѣлъ въ Сливенската тжмница отъ Благовѣщение до Димитровъ-день (1862?) Сичката снага на Тотя е нашарена отъ него време съ сачми, а едната му ржка останала малко саката и единиятъ му кракъ билъ опасно раненъ. Около Димитров-день Тотйо и единъ отъ неговите другари побѣгнали отъ тжмницата заедно съ прангите и отишле въ Ромжния. За да го не предадатъ власите Тотю си промѣнилъ името и са нарѣкалъ Филипъ-Тотйо. Правото име е Тотйо Тодоровъ. Послѣ това, той още веднжжь ходилъ по Планината съ 3—4 другари и проживѣлъ тамъ цѣло лѣто; а като са вжрналъ въ Ромжния, оженилъ са втори пжть въ Зимничь. Въ 1866 година, той преминалъ изново Дунавътъ и са вжртялъ около Тжрновско. Когато са вжрналъ есеньта въ Зимничъ — разказва Панайотъ, — то слѣдъ него бѣха дошле двама турци и предложили на полицеинътъ въ тоя градъ 100 лири тур., ако имъ предаде Тотя. Полицията го затворила и сжблѣкла му дрѣхите предъ турцете за да му видътъ раните и да кажатъ да ли

е той. Бѫлгарите изъ Ромжния, слѣдъ като са разчуло това происшествие, застжпили са за своятъ юнакъ. Тие протествували предъ ромжнскиятъ министръ и Тотйо билъ пуснатъ.

Филипъ-Тотйо са считаше до скоро, че е умрѣлъ въ единъ влашки затворъ, но това не излѣзи вѣрно. Въ 1884 год., той са яви въ Русчукъ, освободенъ отъ ромжните власти. Послѣдните дни отъ своятъ херически животъ, Тотю не свжрши така блѣскаво, както са очакваше отъ него. На сичко това, той самъ бѣ причината, споредъ мень, защото слѣдъ 1867 година, отъ когато са той оттѣгли да живѣй въ Одесса, престана вече да води юнашки чисто-непорочен животъ. По времето на Априлското вжзстание, на сжбската и руската война, така сжщо той доказа твжрдѣ малко, че е войвода, както и неговиятъ старъ приятель Панайотъ Хитовъ. При сичко това обаче, направеното отъ него си остава чисть исторически фактъ, и споредъ нашите сжвременни взглядове, името Тотю-Филипъ, за винаги ще джржи едно почетно мѣсто мѣжду другите борци и дѣятели за освобождението.

Да са повжрнимъ пакъ по дирите на Тюта войвода въ 1867 година, отъ Свищовъ до гората Пустия, въ тжрновскиятъ мезлишъ и пр. Това, което бждщиятъ историкъ не ще знае на пжлно, споредъ насъ обяснява още по-ясно характерътъ на тая скромна четица, сжстоянието на духовете мѣжду турците и бѫлгарскиятъ народъ, а това е най-важното зарадъ насъ.

. . . . „Въ това тотюво време, много хорица пострадаха за права бога и за народна свобода, говори бачо Киро Петровичь. Агаларите (турците) побѣсне-

ха десять пжти повече, отколкото бѣха преди. Името Филипъ-Тотйо, неизлѣзваше изъ устата имъ, ни деня, ни нощя. Сѣки малко-много разбуденичекъ бѫлгаринъ, тие го наричеха Тотю“ . . . . Два деня слѣдъ преминуването на тая четица по край Горни-Турчета, турците, които не преставали да обикалятъ изъ гората, намѣрили нѣкого си Димитра, родомъ отъ кждѣ Софийско, който са отдѣлилъ отъ четата още въ Пустия. Турците го закарали въ Тжрново, и на другата зарань, той билъ покаченъ на вжжето, безъ никакви испити и изслѣдвания. Съ надѣжда, че ще да са укрие мѣжду бѫлгарските села, той си оставилъ оржжието въ една нива, нарѣчена Духовникова. Отослѣ оржжието му било намѣрено отъ единъ селенинъ. То са сжстояло отъ една пушка шишенебозмасж, евзелия, единъ пищовъ тоже съ евза, единъ голѣмъ бошнашки ножь, 50 книжни фишека и стотина драма тютюнъ.

— Тютюнътъ азъ испихъ и казвахъ: „Богъ да та прости и успокой бѫлгарски юначе и да ти е вѣчна память,“ вжсклицава бачо Киро.

Нѣколко селени отъ сжщото село: Даскалъ Василъ Недѣлчовъ, Стоянъ Сейковски и Личо Дечовски, подиръ една недѣля време отишле съ торбички да ловятъ риба на Бабинъ виръ. Тамъ ги сварили махаленските турци, които ги смазватъ отъ бой, че ужь носили хлѣбъ на хжшовете. Вечерьта ги докарали въ селото вжрзани, голи и боси, съ торбичките имъ на рамото. Въ сичките околни села по онова време имало турска войска, съ по единъ юзбашия. Имало такъвъ и въ Горни-Турчета. Предъ негово лице извели тримата селени, които ударилъ презъ нощьта на жестокъ истиндакъ. Послѣ три денѣ ги закарали въ Тжрново и малко останало да ги обѣсятъ, само по едно просто подозрѣние.

Едвамъ слѣдъ три мѣсеца можали да са освободятъ. Освѣнъ движенията на войските, сѣки почти день искарвали отъ селата и потери отъ нашите бѫлгари. Бачо Киро разказва, че като са вржщали единъ день отъ такава потера, отъ село Калакастрово, войската засѣднала да си почини въ една ливада, гдѣто си пуснала коиете на паша по зелената морава, а бѫлгарите останала да пазятъ стража въ краищата на гората. По едно време коиете са подплашвать отъ нѣщо си и хукватъ единъ презъ други да бѣгатъ кѫмъ селото. Хвѫрлели тие чевтета съ задните си крака и цвилели, а по пѫтьтъ са послало съ: сѣдла, гемове, колани, кубурлуци и пищове. Станало тревога не на шега. Войската извикала на бѫлгарите да отидатъ и хванатъ коиете, които са вкусали подиря имъ бѣжишкомъ. Коиете отишле чакъ въ селото, което е на единъ часъ и половина отъ казаните чаири. Когато тие са подали надъ село отгорѣ въ подобно сѫстояние, кой съ сѣдло, кой безъ сѣдло, кой съ половинъ гемъ и пр., то станало втора тревога, още по-страшна. Населението са разтичало отъ ново. Войската, която са намирала въ селото рипнала на военна нога; ехото на военната тржба разбудило сичките. Въ нѣколко минути разстояние сичкото мѫжко население стояло наредъ съ военните табури. Тие потѣглили кѫмъ онова мѣсто, отъ гдѣто дошле коиете, като биле увѣрени на здраво, че хѫшовете сж нанесли поражение на царската войска и че битката съ тѣхъ е неизбѣжна. Послѣ като са срѣщнали на пѫтьтъ, работата излѣзла на яви.

При всичко това обаче, на другиятъ день турцитѣ искарали по-голѣма погеря. Тя ходила чакъ до с. Еминъ и ни една тржка не заминала, да не погледни, да нѣма въ нея скритъ хѫшъ. Кѫдѣ младнѣ, потерята са спрѣла да пладнува край рѣка Ле-

гованка, и да хапне по малко хлѣбъ. Нѣколко турци, които сж си кривели вратовете, както са вижда, и на истокъ и на западъ, за да глѣдатъ да са неподадатъ хѫшовете, сѫглѣдали пѫдаринътъ отъ с. Михалци, на име Нейко, който си обикалялъ мерата.

— Я глѣдайте единъ отъ тѣхъ, какъ са расхожда, извикали тие и стиснали пушките си.

Десятина души турци скокнали и са впуснали бѫрзо кѫмъ нещастниятъ Нейко, който слѣдвалъ да са прозѣва срѣщо слѫнцето, безъ да знае, че е припознатъ за страшенъ човѣкъ. По-оглѣдалъ са той на долу на горѣ, но когато видѣлъ, че са сочатъ насрѣща му пушки, помолилъ са на краката си. Рипналъ Нейко, рипнали и турците и страшна олелия са дигнала отъ страна на потерята. Сичките скочили на крака, извикали: „урунъ“! „тутунъ“ и изпразднили нѣколко шишанета отгорѣ му. Но гдѣ Нейко? — Когато куршумите дигнали прахътъ изъ краката му, то той станалъ на сѫрненце; не бѣгалъ — но просто хвѫрчелъ. Ходилата му сѣкашъ че са движали по вѫздухътъ и гладката кожа на царвулите му свѣтяла като оглѣдала.

— Држте го, че избѣга душманинътъ, ревели агите и гдѣ кого стигали отъ нашите бѫлгари слагали му по измѫчените плѣщи нѣколко удара съ држките на пушките, защо не са тичали по-бѫрзо да хванатъ страшниятъ човѣкъ, като че бѫлгарите да биле коние, да тичатъ по-бѫрже.

Чалмите на агите испопадали изъ ливадите, които тие неможали да сваржтъ за да ги засучатъ на главите си, а ги носяли изъ рѫцѣте си. Като слѣзли въ ливадите, гдѣто нѣколко михалчени бѫлгари, косяли сѣно, така сѫщо са уплашили отъ побѣснялата потеря и тѫртили да бѣгатъ, но послѣ са спрѣли. Турците измѫкнали ятаганите и нападнали вѫр-

ху имъ да ги бият, защо тие не хванали хжпътъ, но го оставили да избѣга.

— Ние не сме виждали никакжвъ хжпъ, освѣнъ нашият пждаринъ Нейка, който премина по край насъ, ни живъ ни умрѣлъ, говоряли михалчени.

Но кой слуша? — Ятаганите падали единъ подиръ други, като бакжрджийски чукове. Най-много си испатилъ свещеникъ Стефанъ. Ударите, които падали отгорѣ му, до толкова били чувствителни, щото жлтиятъ дивитъ съ пачето перо, който билъ втжкнатъ на поясътъ му, извадили го пречупенъ и искривенъ, като исжхнала динена кора. Той билъ вързанъ заедно съ другите косачи, които откарали при бинбашиятъ, който иделъ съ войската малко послѣ. Тоя бинбашия билъ човѣкъ разуменъ и на часътъ още щомъ видѣлъ окаянното положение на тие сиромаси и чулъ оправданията имъ, заповѣдалъ да ги пуснатъ. Незная да ли е можалъ да види дивитътъ на попъ Стефана. Нейко избѣгалъ въ селото Михалци. Тамъ отишла и потерата да води приговори за предаването му. Тия приговори са подкачили най-напрѣдъ отъ пражените яйца, печените кокошки и мазните баници, по бжлгарските кжщи. Цѣла нощь са ѣло и пило, като презъ рамазанатъ. А Нейка хванали още вечерьта и го откарали на Тжрново вързанъ съ наопаки ржцѣте. На бѣдниятъ Нейко гжрбътъ испиталъ толкова суровици, съ които са би натоварили нѣколко джрварски коня. Цѣли три мѣсеца престоялъ той въ тжрновскиятъ затворъ.

Цѣли четиридесятъ деня, послѣ происшествието въ гората Пустия, турската войска не са махнала отъ околните села: Горни-Турчета, Сухиндолъ, Неданъ и пр. Тя са храняла и поила отъ гжрбътъ на населението въ сичкото това време.

— „Най-голѣмиятъ дяволъ (главнокомандующиятъ на войските) стоеше въ село Неданъ, казва бачю Киро Петровичъ. — Той бѣше голѣмъ душманинъ на бжлгарите. На три пжти дохожда въ нашето село да иска сенетъ отъ населението, че никой не е давалъ хлѣбъ на хжшовете и че никой не е ходилъ при тѣхъ да имъ носи каквото и да било. Азъ бѣхъ тогава даскалъ въ селото, както сжмъ и сега и твжрде голѣмо влияние имахъ при аскеръть, който бѣше въ нашето село, защото имъ хортувахъ сé по кефътъ. Когато ся правяше сенетътъ азъ са подписахъ най-напрѣдъ съ тѣзи думи: „Ако би да са издири, че нѣкой отъ нашите селени е ходилъ при хжшовете или имъ е носилъ хлѣбъ, на тогози чулякъ, каквото наказание стои, да бжде мое. Ако са пада вжже — нека е мое, ако е заточение — и то да е на мене.“ Слѣдъ мене са насжрдчиха другите селени, които подписаха, и тжй нищо неможа да стори онзи клѣтникъ юзбашия.

VI.

Лошите слѣдствия отъ Тотювата чета, не са ограничиха само въ това: да са ядатъ печени кокошки, да са биятъ селени и попове. Кждѣ Свищовъ, гдѣто паднаха заклани турчетата и черкесчетата, отмжщението отъ страна на турците, па и на самото правителство даже, достигнаха апогеята на своите жестокости. Ангела Петровъ, бакалинътъ отъ с. Лжжени, когото видѣха читателите по кой начинъ посрѣщна борците, когато дойдоха въ селото му — правителството го хвана и го обѣси. Ангелъ билъ много гиздавъ човѣкъ, което послужило още повече за обѣсването му. Турците завиждали на хубавелците хора. Когато го водяли къмъ бѣсилницата той викалъ

съ гласъ: „За права бога отивамъ!“ Дѣда Агапия, отъ свищовскиятъ манастирь испратиха на заточение въ свята Гора; Георгя касашинътъ изъ Тжрново, който ирѣдрѣшилъ единъ хжшъ; дѣда Ивана Бойчевъ, отъ Вишоградъ който така сжщо далъ хлѣбъ на други единъ хжшъ; пждарътъ отъ с. Паскаловци, който видѣлъ като минала четата, а не са сѣтилъ да обади; попъ Георги и Христо Савовъ, отъ с. Коювци, които показали ужъ задоволствие, като чули, че миналъ Тотю и пр. и пр. — Сички тие нещастници бѣха испратени на заточение.

Но най-голѣмите жестокости оставатъ пакъ въ Свищовъ. Щомъ турците намѣрили на другиятъ день труповете на закланите турчета, сѣки разбира вече какъ са е отражило това зрѣлище на тѣхъ, които не биле превикнали още да глѣдатъ окжрвавени трупове на своите правовѣрни сжотечественници. Тие неможали да си вжобразятъ, че това дѣло е извжршено отъ хора, прѣминали прѣзъ Дунавътъ, та затова изпозатворили сичките хора отъ с. Царюво. Наредъ по сичките кжщя направили басканлжкъ и като неможали да намѣратъ нищо, залувили са за една женска риза, накжрвавена отъ извѣстна причина. На третиятъ день, работата излѣзла вече на видѣло. Михатъ паша, на когото тая размирица спечели име, не закжсне да посѣти Свищовъ и Тжрново. Нѣкой си Юрданъ Гергищовъ, ужъ сжваклѣтникъ и патриотъ, слѣдъ два-три шамара, открилъ имената на сичките си другари. По тая причина, въ Свищовъ станаха много запирания все на отборъ интелегентни момчета; а други мнозина, които са сѣтили по-съ врѣме, избѣгаха въ Ромжния.

За да успокои Михатъ паша турското население въ Свищовъ, испратилъ подъ конвой Тодаръ Пѣевъ, изъ Свищовъ, другаръ на Филипа за

да го обѣсатъ въ родниятъ му градъ. Турското население тжржествувало. Джрвета за бѣсилница взели отъ черковата Св. Константинъ, съ цѣль да трогнатъ повече бжлгарите. Турците отишле подъ самата бѣсилница на конакътъ, съ запалени чибуци. По-послѣ, на 1-й Юний, докарали въ Свищовъ други четири момчета, тоже отъ четата на Тотя, мѣжду които биле Костаки Гергевалията и Иванъ Свищовецътъ. Пжрвиятъ билъ раненъ въ колѣното, а на вториятъ било отрѣзано ухото, заедно съ половината кожа отъ главата му. Костаки бѣше твжрде гиздавъ и развитъ човѣкъ, когото сжжалиха и самите турци, когато го покараха изъ русчукските улици, за да го обѣсжтъ. Градътъ Свищовъ заплати за Тотювата чета съ 28 момчета, отъ които повечето отидоха на заточение.

Понеже турците си отидоха вече презъ девять гори въ десята, забраве са вече кжсото пискюлче на тѣхните ефендета, а на тѣхното мѣсто дойдоха високи цилиндри и учени съ солидно образувание хора, то моя свята длжжность е да обадя на своите читатели, че не само турците постжпятъ така жестоко съ хора, като Филипъ-Тотя и неговите другари. Ако турците бѣсяха и заточаваха, то тие сж турци, поганци, друга вѣра, а ние сме бжлгари, християни, по мѣжду ни е прѣминала черна котка още отъ дѣдово Адамово врѣме; слѣдователно тие сж биле въ правото си да правятъ това. Тукъ сжмъ длженъ да ви кажа, че както ние имахме комити, така и другите народи, френци, русси и ингилизи, иматъ своите, само съ тая разлика, че тѣхните имена сж други и че тие сж еднокржвни и едновѣрни братия на своите християнски паши и каймаками. Но вие, които не сте чували и виждали, какво са вжрши презъ морето, ще да вжзразите, че тамошните ко-

мити като брати, като християни, не сж подложни на мжки и страдания. О, колко са лжжете! Мѣстото не ми позволява, а азъ ви би исписалъ една страничка, да видите и чуете, колко сж по-страшни френските, русските и инглизските заптиета, какъвто тие биятъ, какъвъ по-страшенъ Диярбекиръ имать тие, какви имъ сж тѣжки прангите! . . .

ЧЕТАТА НА ХАДЖИ ДИМИТРА

ВЪ 1868 ГОД.

ПРИГОТОВЛЕНИЕ.

Глава I.

. . . Не вѣрвамъ азъ че калугеръ,
Ще спаси раята, —
Свободата не ще Екзархъ, —
Иска Караджата.

Л. Каравеловъ.

I.

Ако Тотю премина Дунавътъ повечето съ цѣль да насжрдчи бжлгарскиятъ народъ нравственно и да опита до колко той ламти за свята свобода; ако той считаше своето дѣло играчка и желаеше да по-уплаши само агите и да развали тукъ-тамъ мастика кефътъ на агаларите; ако най-послѣ неговиятъ планъ не бѣше строго опредѣленъ, то това сжщото не можемъ да приложимъ и за четите на извѣстните бжлгарски войводи Хаджи Димитръ и Стефанъ Караджата. Тие наши войводи минаха въ своето отечество не да плашатъ турците само, но да протестиратъ отъ името на цѣлиятъ народъ, противъ угнетителната политика на В. Порта. Гжрмежьтъ на тѣхните 125 пушки, макаръ и слабъ, но тие бѣха увѣрени, че той ще да бжде достаточенъ да пронизи ушите на заспалата европейска дипломация и да изнесе името на бжлгаринътъ на дневенъ редъ, име, което по-нова време бѣше твжрдѣ потжпкано. Нашите 125

души юнаци, малко сж са грижали: да ли народътъ е готовъ да са вжзбунтова и колко души именно ще да тржгнатъ подиръ тѣхниятъ байрякъ. Когато нѣкои отъ момчетата попитали двамата войводи, въ Петрушанските кошари, Хаджията и Караджата, имать ли тие споразумение съ братията имъ въ Турско, то буйниятъ Караджа отговорилъ: „Ние отиваме да измрѣме за свободата на отечеството си Бжлгария и нищо повече. Който желае, нека ни послѣдва, а който не — ние нѣма му са сжрдиме“.

Нашите юнаци най-много сж били докачени отъ повѣдението на султановото правителство по рѣшението на Черковниятъ вжпросъ. Макаръ и да живѣеха тие въ чужда земя, не можаха да стоятъ хладнокржвно и да глѣдатъ какъ са подиграватъ съ народъ и турци, и гжрци, какъ днесъ великите везири говорятъ и обѣщаватъ едно, а утрѣ друго. Докачени тие биле още и отъ ироническиятъ отговоръ на принцъ Наполеона, когато той са намиралъ въ Букурещъ. Извѣстно е, че ромжнските бжлгари подадоха на тоя послѣдниятъ меморандумъ, въ който го моляха, въ качеството му на великъ наслѣдникъ, да подѣйствува при своятъ братъ и приятель — султанътъ, за да даде на раята нѣкои правдини.

— Ха, ха! Белкимъ Негово Величество Султанътъ не ви е далъ още правата, които ние опредѣлихме въ парискиятъ договоръ? отговорилъ всесилниятъ монархъ съ презрителна усмивка.

Разбира са, че даването жалба на принцъ Наполеона, който бѣше десять пжти повече тиранинъ отъ колкото султанътъ и който удушаваше въ тжмницата своята рая, когато султанътъ я само ограбваше — бѣше дебѣло заблуждение. Но неговиятъ презрителенъ отговоръ, не вжзбудилъ никакво отвращение мѣжду самурените кюркове на голѣмото добро-утро, т. е. на букурешките седемь нотабили. Тие биле отъ оная ржка хора, въ душата на които и най-безбожната постжпка на единъ неограниченъ монархъ, като Наполеона, пораждала нѣкакво си рабско удоволствие. Младите и интелегентните бжлгаре въ Ромжния обаче, не погледнали така самодоволно на принцовите думи. Тие са увѣрили още единъ пжть, че когато са иска свобода и право на единъ народъ, не молитва са трѣба, а мотика и че който тжрси свобода, трѣба най-напрѣдъ да си пролѣе крѫвьта. Не забравяйте, при това, че Черковниятъ вжпросъ и подиграватата на Наполеона сж биле второстепените причини за минуването на четата. Нейните 125 души юнаци, най-много сж биле принудени на това отъ сѣкодневните тѣглила на своите братия въ турско, отъ страна на рушветчиите паши и каймаками, отъ грабителите агашетини и чорбаджии и отъ жестоките черкези и абази — новъ подаржкъ на бжлгарскиятъ народъ отъ православното русско правителство.

Джлго време са протакало организиранието на четата и минуването ѝ Дунавътъ. Планътъ на войводите е билъ да тржгнатъ още въ краятъ на мѣсецъ Маий, но разни спжнки сж ги вжздржали. Най-главната и най-сжщественната отъ тие спжнки е била: парите отъ които е зависело и вжоржаванието на момчетата. Сѣки знае, че който иска да мрѣ за свобода, златото бѣга отъ него. Отъ цѣлата чета, едва ли е имало петь-шестина души, които сж биле въ сжстояние да си накупятъ едно друго. Кассите на богатите плющяли отъ злато; Добродѣтелната букурешка дружина, играяла съ хиляди австрийски жжлтици, но кажете, кой е смѣялъ да са дотрогне до скуттъ на тие наши сжотечественици? Въ сжстояние ли сж биле думите на презрѣния хжшъ

да покѫртятъ душата на Христо Георгиевъ и на други негови сѫбратия, когато негова милость са е вѫсхитявалъ отъ свитата на Наполеона и отъ ароматическиятъ чай на рускиятъ консулъ?

— Охъ братия, оставете ма на мира поне вие. Гѫрдите ми изгниха да тичамъ отъ Гюргюво, до Букурещъ да са мола ту на тогова „народенъ,“ ту на оногова богаташь, да помогне поне съ купуването на единъ револверъ! Никой не дава, а думите: „народенъ,“ „патриотъ“ и пр., не излизатъ отъ устата имъ . . .

Тие сѫ думите на Стефанъ Караджа, които той казалъ предъ нѣколко души момчета на хаджи Петровиятъ хотелъ въ Гюргюво, когато тие започнали да му са сѫрдятъ, че четата са мая още и не минува Дунавътъ. Най-послѣ организаторите на четата, като видели, че по почтенъ начинъ не ще да можятъ да са вѫоржжатъ, прибѣгнали до други средства. Тие са сѫгласили, както казахъ вече съ двѣ момчета, слуги при една чокойка, да зематъ една отъ двайсете торбички съ злато, които нейна милость имала въ кассата си. Момчетата отъ най-напредъ дълго време са противили, но като имъ са казало, че тие пари ще послужатъ за придобиване свободата на Бѫлгария, и който краде за подобни нѣща, не е безчестно, то двамата наши приятели са сѫгласили. Зетата сумма била около 1000 жълтици. Съ тие пари са купило 75 пушки добри чифтета, матари и други бунтовнически принадлѣжности. За вѫоружаването сѫ спомогнали още и нѣкои частни лица, като напримѣръ Никола Крецъ изъ Бѣлово, К. Сапуновъ и пр. Нѣкой си капитанинъ Никола Македонецъ, на ромѫнска служба, подарилъ на момчета 30 стари пушки, скритомъ отъ своето началство разбира са.

Въ сѫставътъ на четата, освѣнъ нѣкои прочути момчета по своята рѣшителность, чираци на Панайота, Таня и Филина, влизали още и 45 души момчета отъ легията въ Сѫрбия, която бѣше са прѫснала вече отъ бѣлградъ и потѫрси защита въ свободна Ромѫния. По тоя начинъ, малката дружина не бѣше лишена и отъ нѣкои военни тактичности за въ бѫдѫщето свое движение. Но китката на тая чета, въ отношение на образованность, бѣше друго едно лице, не отъ бѣлградската легия и отъ питомците на Стара-Планина. Азъ говоря за писарьтъ на войводите отъ тая чета, Иванчо Христовичь, родомъ отъ Габрово. Можете ли да си вѫобразите, че тоя Иванчо не бѣше само така просто писарь, да бѣлѣжи числото на момчетата и заповѣдите на полуграмотните войводи? Вѣрвате ли, че на това сѫщото мѣсто, гдѣто стоеше неговата матара за фишеци имаше и сѫжната диплома, подписана отъ брадати професори и титулярни ректори? Да, сичко това е фактъ. Иванчо Христовичь е свѫршилъ своето образование въ военното Александровско училище, въ Москва, съ чинъ офицеръ; а послѣ билъ зачисленъ въ 19 дивизия, въ полкътъ на Негово Кралско Величество Вюртембергский Кралъ. Дълго време той служилъ съ полкътъ на Кавказъ, гдѣто са отличилъ въ храбрость въ борбата съ черкезите. Още тогава той захванаљъ да мисли за сѫдбините на своето поробено отечество и по тая причина, на мѣсто да остане на Русска служба, той отишелъ въ столицата на османлийте — въ Цариградъ.

Споредъ увѣрението на мнозина, тукъ той истривалъ дълго време многобройните прагове на Баба-Алието, съ цѣль да постѫпи въ турска военна служба, което не му са удало, по много причини, познати и на читателите. Споредъ свидѣтелството

на дѣда Славейкова, който са познавалъ лично съ Христовича, тоя послѣдният нарочно искалъ да постжпи въ турска служба, съ начжртани патриотически планове. Послѣ това, Христовичь са отправилъ въ Букурещъ и тамъ поискалъ да тури въ дѣйствие своите пламенни желания. Четата на Хаджията, избралъ той за тѣхното осжществување, при сичките сжвѣти на благоразумните му приятели, да не тржгва съ една хайдушка чета. Христовичь е билъ човѣкъ честенъ и краянъ патриотъ. Той са е училъ съ Каравелове, Любина и Петка, ето защо пжрвиятъ отъ тѣхъ му е посвѣтилъ въ в. Свобода, слѣдующето стихотворение:

Ти са рѣши, брате,
  Отвжди да стжпишъ:
Майка да избавишъ,
  Народъ да откупишъ;

Ти умрѣ юнашки
  За своето племе
И посѣя рѣдомъ
  За свобода семе;

Ти испжлни вече
  Джлжностите свои,
И показа пжтьтъ
  На другари твои . . .

Скоро щатъ и тие
  Да бждатъ гости,
И щатъ да положатъ
  И своите кости.

II.

. . . . Преди да мина още въ Гюргюво отъ гдѣто са правяше най-голѣмото приготовление за Хаджи Димитровата чета, говори единъ отъ сжучастниците на четата, азъ са познавахъ лично съ Караджата още отъ Тулча, дордето той не бѣше са компромитиралъ предъ турското правителство. Бѣхъ въ Русчукъ, когато получихъ отъ тоя послѣдниятъ писмо, въ което той говореше: „Кажете на момчетата да са стягатъ; щомъ мине Гюргювъ-день, ще прицапаме Дунавътъ . . . .“ По това време въ Русчукъ, народните хора неизобилствуваха, както това бѣше въ по-новите времена. Въ цѣлиятъ градъ, ние бѣхме само шестъ души: Братия Ангелъ и Петръ Обретенови, Стефанъ Попа, Георги Красналивъ, Петръ Вжлчевъ и Симеонъ Бебровалията. Свжрталището ни бѣше въ кжщата на баба Тонка. Отъ нейниятъ дворъ са поздравлявахме ние съ момчета отъ четата, които сѣки день излѣзваха въ островътъ срѣщо Русчукъ, за да глѣдатъ дѣсниятъ брѣгъ на своето отечество.

Когато ние получихме горѣказаното писмо на Караджата и го прочетохме въ лозята, гдѣто отидохме нарочно, то всинца са забравихме на мѣстото си отъ радость и вжсхищение. Приятелтъ ни Стефанъ Попа, който бѣше пжрвиятъ плавачь по онова време въ Русчукъ и който можаше да приплава Дунавътъ, едвамъ съ сила можахме да го заджржиме, т. е. той искаше — още сжщиятъ день да плавне по водата и излѣзи на Гюргюво. Единъ мѣсецъ слѣдъ получването на това писмо, ние минахме въ Гюргюво единъ по единъ, кой както можа. На скелята въ послѣдниятъ тоя градъ ни посрѣщнаха множество приятели и стари познайници, сички

бѫдѫщи другари на Хаджията и Караджата. Тукъ бѣше Иванъ Пѣевъ, нарѣченъ Плюшко, родомъ отъ Казанлѫкъ, мѫжъ, който имаше расть до три аршина, Дончо Стояновъ, изъ Тулча, Димитръ Зааралията, който са викаше още и Коджа Ибрахимъ, Савва Кѫнчевъ, младо момче, безъ мѫхъ даже подъ носътъ и други още.

Нѣма нужда да ви расказвамъ, какъ са радвахме ние отъ своя страна, като глѣдахме на предъ си толкова сѫбрани юнаци, вѫодушевени отъ една мисль, отъ едно и сѫщо стрѣмление. А каква бѣше пакъ радостьта на тѣхъ, т е., на гюргювските ни другари? Тие ни обсипваха съ стотина запитвания, да ли има още мнозина момчета да дойдатъ отъ турско? Какъ са турците? Има ли много войска въ Русчукъ? и пр. Тѣглихме право на хаджи-Петровиятъ хотелъ, гдѣто ни обадиха, че тамъ са намира Караджата. Той ни посрѣщна както са слѣдваше. Стаята му, по стѣните, по массата и по лѣглото му, бѣше пѫлно съ орѫжия, пушки, револвери и различни други припаси. На сѣка минута той са кашлаше и лѣгаше да си отпочива. Лицето му бѣше пожѫлтяло и почерняло, като на смѫртникъ. Той ни са оплакваше, че отъ нѣколко деня насамъ не билъ заспивалъ и почивалъ, да ходи надолу на горѣ по организиранието на четата.

— Ако нашето минуване са продължи още единъ мѣсецъ, то азъ ще да умра отъ охтика, говоряше той. — Голи обѣщания и калпави вѫсхищения, а на дѣло нищо.

Послѣ Караджата ни расказа самъ, че числото на сѫбраните момчета изъ Влашко е 4000—5000 души, които ще бѫдѫтъ раздѣлени на четири отдѣла, подъ командата на четирма войводи, а именно: Филипъ-Тотю, Панайотъ Хитовъ, Хаджи Димитръ и той. Тие четири чети щѣли да минатъ Дунавътъ на четири избрани точки, въ едно сѫщо време. Отъ тие думи на Караджата, ние подскачахме отъ радость, при сичко че не вѣрвахме още пѫлно въ тая цифра, защото и той самъ показваше това, по причина, че съ половинъ уста ни говореше. Ние скрихме своето сѫмнение отъ неговиятъ огнень поглѣдъ, защото сѣко противорѣчие и заподозрѣние въ неговите патриотически планове, караше го да са сѫрди. Неговата стая въ хаджи Петровиятъ хотелъ, бѣше са преобѫрнала на втора полиция. Сичките сѫбрани въ Гюргюво хѫшове, дохождаха да го безпокоятъ за разни работи, като напримѣръ: да му искатъ пари; да го питатъ кога ще трѫгнатъ за Бѫлгария и гдѣ именно ще минатъ Дунавътъ; че влашката полиция ги преслѣдвала и пр. Пламенниятъ Караджа удовлетворяваше сѣкиго съ своятъ отговоръ, но и мнозина испѫждаше вѫнъ изъ вратата, които го прекаляваха най-послѣ съ своите взискателства. Най-много той са сѫрдеше на юнаците отъ влашките крѫчми, които шияха по цѣль день изъ тие вертеши на развратътъ и пѣеха съ полвницата въ рѫка: „Стани, стани юнакъ Балкански . . .“ Той ходеше отъ крѫчма на крѫчма съ тоѣга въ рѫката и удрѣше наредъ, кого гдѣ свари.

— Не ви е срамъ! Утрѣ въ други день, ще вѫрвите да освобождавате отечество, а слѣдвате да са напивате, като биволари, и да прегрѫщате развратните жени . . . викаше той съ болните си гѫрди, и всичка тая тѫлпа юнаци, бѣгаше отпрѣдя му, като попарена.

Хаджи Димитра по това врѣме нѣмаше още въ Гюргюво. Той са скиташе по разни ромѫнски гра-

дове да сѫбира и вѫодушевлява хѫшовите, както това правяше Караджата въ Гюргюво. Слѣдъ нѣколко деня отъ нашето пристигание, и той замина за Букурещъ, пакъ по работите на четата, а на насъ каза да мируваме и да чакаме до втора заповѣдь. Най-строго ни поржчаше да са пазиме отъ полицията и да черпиме до колкото е вѫзможно повече, нейните учтиви агенти. Цѣли два мѣсеца са изминаха отъ заминуването на Караджата, а ние слѣдвахме да чакаме въ малкиятъ градецъ Гюргюво, гдѣто станахме познати и на малките дѣтца отъ градътъ. Повечето отъ момчетата, вѫзползувани отъ топлите майски и юнски дни, бѣха излѣзли на лѣтни жилища изъ гѫстиятъ вѫрбалакъ по край Дунавътъ и по колибите на бѫлгарските градинари. Тукъ тие прекарваха и день и нощь, и са хранеха съ куражь и надѣжда, които имъ вдѫхваше турскийтъ брѣгъ. Отъ бѫдящите войводи на четата, ние приемахме само голи извѣстия, да чакаме и да са небезпокоиме, защото всичко ще да бѫде. Но чакатъ ли пржгави млади души, веднажь рѣшени да мржтъ? Чака само фанзчията, да са увеличи файдата на жѫлтиците му, а не и идеалниятъ човѣкъ.

Тукъ ние можахме да са запознаемъ съ мнозина бекрии юнаци, очите на които бѣха са зачервили отъ пияство, като на бѣсна лѣсица. Твѫрде евтено продаваха тие патриотизмътъ отъ счупенията кржчмарски столъ, съ подсукани на горѣ мустаки. Ние отъ своя страна, като не бѣхме живѣли дѫлго време въ Влашко и Богданско, неможахме да са наглѣдаме на тие наши борци, на които само единъть мустакъ, говорехме ние по мѣжду си, можеше да зададе страхъ на десетина келеви заптии. Искамъ да кажа, че ние благоговѣехме напредя имъ.

МИНУВАНИЕ ДУНАВЪТЪ.

Глава II.

Чамътъ и неговиятъ притѣжателъ гржкъ. — Хамбарите въ влашкото село Петрушанъ. — Пристиганието на войводите. — Подозрението отъ страна на полицията. — Тржгуване къмъ Дунавътъ. — Кѫпитва. — Островчето. — Турската страна.

I.

Около началото на мѣсецъ Юлий, единъ день Караджата пристигна въ Гюргюво отъ Букурещъ. Той бѣше развѫлнуванъ и изглѣждаше малко веселъ и задоволенъ. Неговото пристигание гржмна изъ нашите хѫшовски лагери, като трѣскавица. Сичките момчета, които до това време са истѣгаха лениво по лѣтните си жилища, захванаха единъ по единъ да пѫплатъ кѫмъ градътъ, подъ видъ на работници.

— Скоро единъ хаберъ, макаръ и подъ земята, до Русчукъ, да дойде една гимия или нѣкой чамъ (по-малакъ отъ гемия), каза той на насъ русчуклиите. — Вие имате приятели отъ бѫлгарските капитани.

— Какво има бай Стефане? попитахме ние, ужь че неможахме да са осѣтимъ още, като че бай Стефанъ да бѣше камарашинъ *), а не войвода.

— Подиръ два-три деня, четата ще да мине въ Турско, каза той на низжкъ гласъ. — Скоро, гемия или чамъ тѫрсете, защото и минутата е скѫпа.

Тие думи на войводата произведоха мѣжду насъ такова впечатление, щото ние започнахме да са целуваме, а отъ очите на Караджата са показаха двѣ бистри сжлзи. Той бѣше много чувствителенъ и нервозенъ човѣкъ, отъ най-малките явления бѣше въ

*) Така са наричатъ ония тѫрговци, които продаватъ соль.

сѫстояние да са покѫрти. Дойде ни на умътъ, че по-пѫрвиятъ денъ бѣхме видѣли единъ празенъ чамъ въ гѫрлото на малкиятъ Дунавъ, отгорѣ Гюргювската Вама. Можахме и да са запознаемъ даже съ неговиятъ притѣжатель грякъ, понеже азъ говорѣхъ гръцки и го поздравихъ, когато заминахме по край чамътъ му, а той ни покани да са спрѣмъ и поразговоримъ. На часътъ са отправихме въ Дунавското гѫрло да видѣме тоя чамъ, заедно съ Караджата, който съ пѫрво виждание, можа да го хареса.

— Имамъ 20—30 сажена дѫрва въ една балта (островъ) кѫмъ Свищовъ, колко пари ще да ми земишъ да ги докарашъ въ Гюргово? попита Караджата притѣжательтъ на чамътъ.

Въ кѫсо време, тие са споразумяха, самъ Караджата извади да му даде пѣй и му остави четирма души хѫшови, ужь негови работници, за да му помагатъ въ плаването по Дунавътъ.

— Ако подуши нѣщо, нахранете съ него дунавските риби, подсказа войводата на бѫдѫщите помагачи въ чамътъ, които покорно клюмнаха съ глава.

Сѫщиятъ день още чамътъ отвори своето закѫрпено платно и плувна по широкиятъ Дунавъ кѫмъ Свищовъ. Мѣстото, гдѣто той трѣбваше да спрѣ, за да натовари дѫрвета, бѣше извѣстно вече на момчетата, както и на гѫркътъ. Вѫрнахме са въ градътъ и Караджата издаде друго разпореждание. Това разпореждание бѣше, че колкото момчета са намиратъ въ Гюргюво, незабавно трѣбва да тръгнатъ за влашкото село Петрушанъ, на 8—9 часа растояние отъ Гюргюво, на горѣ по край Дунавътъ, срѣщо с. Вардинъ или по-добрѣ срѣщо устието на Янтра, гдѣто са влива тя въ Дунавътъ. Въ това село има мушия на единъ бѫлгаринъ, въ която има и нѣколко хамбара. Въ тие хамбари бѣше испроводена сичката наша амуниция, въ тѣхъ трѣбваше да са сѫбиратъ момчетата отъ околните ромѫнски градове, преди да потеглатъ за Дунавътъ. Това мѣсто бѣше избрано отъ точка зрѣние на предпазливость.

Повече обяснения и не трѣбваха на насъ. Оставихме Караджата да са занимава съ своите войводски работи и тръгнахме изъ градътъ да са приготовляваме за пѫтъ. За послѣденъ пѫть, ударихме му презъ нощьта единъ хѫшовски моабетъ, при сичко че когато са отдѣлихме отъ бай Стефана, послѣднята му дума бѣше: „мирно и бодро да стоите“. Много си попатиха тая нощь добродушните власи кръчмари и готвари, отъ нѣкои наши луди момчета, които бѣха станали сѫвсѣмъ гевезета.

— Добрѣ, че нѣма „царя Болгаряска“, а то прѣдъ васъ неможе са излѣзи, говоряха тие.

Послѣ полунощь, пѣсьньта: „Вѣтѫрь ечи Балканъ стѣни“, са чуваше вече изъ гюргювските лозя, кѫмъ огнената воденица. До разсѫмване, колкото момчета имаше въ Гюргюво сичките излѣзоха на пѫть, раздѣлени по нѣколко души и хванаха пѫтьтъ по сухо за петрушанските хамбари. Да ви кажа, че повечето отъ тѣхъ бѣха млади момчета, безъ никакви претенции и безъ ястѫклии мустаци; а ония, които викаха „народность“ и патриотизмъ на сѣка минута, които са хваляхѫ гдѣ сѣднѫтъ и гдѣ паднѫтъ, че сѫ войводи и че сѫ клали турци, сѣкашъ че потѫнаха въ земята. Ние бѣхми преоблѣчени въ работнически дрѣхи. Който ни запитваше, ние отговарѣхме че сме жетваче. Ако да нѣмаше по това врѣме панаиръ въ Гюргюво*), на който отиваха хората, то правителството много лѣсно можеше да ни осѣти.

*) Тоя панаиръ, или *бѫлче*, както го наричатъ власите, са отваря на 29-й Юний и трае 5—6 деня.

На сами день на Петровъ-день, потѣглихме ние отъ Гюргюво и слѣдъ едно пжтуване отъ единъ день и една нощь, престигнахме въ мушията на трушанските хамбари. Около 20 души момчета бѣхме са сжбрали, когато наближихме вече до това мѣсто; вечерь по мржкнало влѣзахме въ хамбарите, предвождани отъ единъ бжлгаринъ слуга, който нарочно бѣше опредѣленъ да наглѣдва за движението на момчетата. Съ поемание на душата си влѣзахме ние въ тжмните хамбари, въ това мѣсто, гдѣто са готвехме да бждемъ посрѣщнате и поздравени отъ около 2,000 3,000 души наши братия хжшови. На пусто. Слѣдъ нѣколко минути, ние можахме да са увѣриме, че едномислениците ни не надминуваха числото 50—60 души, сичките налѣгали на голата земя, съ цигари и чибучки въ устата, които свѣтяха, като нощните звѣзди! Тие си приказваха на нисжкъ гласъ, за едно за друго, повечето за сждбата на своето отечество разбира са.

Посрѣщнаха ни съ „добре дошле“ и съ на „доборъ часъ“, а послѣ ни поканиха да сѣдниме. Сичките ни заобиколиха на колело и неможаха да намѣрятъ време да ни распитватъ за това и онова. Колко мжчно бѣ, че въ тжмнината, нито тие можаха да ни видатъ, нито пакъ ние тѣхъ. Сѣки за своятъ пай, опжваше цигарата си, съ цѣль да произведе по-голѣмо количество свѣтлина, за да може по-добре да разглѣда своятъ бжджщи братъ и другаръ.

— Добре дошле млади юнаци! Гдѣ остана Караджата? попита единъ старъ хжшъ, съ джлги мустаки и съ кривнатъ калпакъ на главата, какъвто азъ не бѣхъ виждалъ до онова време.

Той са расхождаше изъ хамбарътъ направо и на лѣво и часъ по часъ виеше нова цигара, като въ нея да искаше да намѣри утѣшение. Азъ си по-

мислихъ, че той може да бжде Хаджи Димитръ, понеже съ тоя послѣдниятъ не са познавахме лично.

— Караджата замина за Букурещъ, отговорихме ние и слѣдъ два-три деня, ще си дойде. — А гдѣ е Хаджията? попитахме ние отъ своя страна.

— И той са намира кжмъ Букурещъ, отговори непознатиятъ личенъ юнакъ и стжпка на земята своята цигара.

Най-много ни запитваха непознатите ни още другари, да ли има още мнозина наши едномисленици кжмъ Гюргюво, които да дойдатъ отпослѣ. Момчетата, които ние сварихме въ хамбарите, бѣха дошле предъ единъ день отъ разни градове на Ромжния. За минуването на четата, тие знаяха толкова колкото и ние. Въ това време, поставената на вжнъ стража подсвирна и послѣ нѣколко минути, сжщиятъ оня бжлгаринъ слуга, който доведе насъ, введи въ хамбарътъ още двайсетина души хжшови, които така сжщо неможахме да познаеме, по причина на тжмнината.

— Добра стига братия! прегжрмя вжтрѣшностьта на хамбарътъ отъ гласовете на престигналите вече момчета.

— Далъ Богъ добро! отговориха гостите. — Да живѣй Бжлга ия! прегжрмя втори пжть хамбарътъ

Понеже отдѣлението на хамбарътъ, въ което са намирахме ние бѣше вече испжлнено, то новодошлете са настаниха въ другъ единъ хамбаръ тамъ на близо. Отъ тие момчета са научихме ние, че Хаджи Димитръ щѣлъ да дойде послѣ три-четири деня. Бѣхме са сжбрали по нѣколко души на едно мѣсто и слѣдвахме да си говоримъ за туй и онуй на нисжкъ гласъ; а мнозина други хжркаха на около ни.

— Добре дошелъ братко! живо и здраво, оба-ди са единъ гласъ изъ тжмнината и азъ се намѣ-

рихъ на часътъ въ прегрѫдките на непознатъ за мень човѣкъ.

— Кой си? попитахъ азъ и се помѫчихъ да ся освобода отъ сичките любезности, понеже не вѣрвахъ, че въ тоя тѫменъ зандънъ ще да срѣщна човѣкъ, до толкова да ми е познатъ и друженъ.

— Непознавашъ ли по-малкиятъ си братъ Петра? каза непознатиятъ много повече трогнатъ, отколкото по-преди.

И дѣйствително това бѣше моятъ едноутробенъ братъ Петръ, когото азъ не бѣхъ виждалъ отдавна и незнаяхъ, че той са намира между хѫшовите. Тукъ ние са срѣщнахме за пръвъ пѫть, послѣ толкова години. Той ма позналъ по гласътъ, когато сѫмъ говорялъ съ момчетата. Презъ зимата Петръ бѣше отишелъ да слѣдва военно обучение въ Бѣлградската бѫлгарска легия, отъ гдѣто бѣше са завърналъ наскоро заедно съ другите момчета. Ние са рѣшихме съ него заедно, и послѣ срѣщанието въ хамбарътъ, да сложимъ кости за отечество и свобода. На разсѫмване бѣхме заспали, когато другарътъ ми Дончо ма разбуди да ставамъ, защото са слушалъ на вънъ нѣкакъвъ си голѣмъ шумъ. Тоя шумъ не бѣ друго нищо, освѣнъ нови другари, на брой до 25 души, които престигнаха отъ Букурещъ. Бѫрзо, бѫрзо, и тѣхъ намѣстиха по хамбарите, като имъ са обаде да стоятъ мирни, за да не би да ни сѫглѣдатъ нѣкои отъ селените. Слѫнце бѣше изгряло вече, когато дойде оня бѫлгаринъ, който ни ввежда-ше въ хамбарите.

— Скоро са искривайте изъ бордеите, защото примарътъ (кметътъ) отъ селото иде да разглѣда какви хора имало въ хамбарите, каза той. — Господарътъ ма проводи да ви извѣста за това.

Изведнажъ, цѣлата дружина са натѫпка въ тоя

бордей, който са намираше мѣжду двата хамбаря. Той бѣше една тѣсна кошара. за това момчетата са надиплиха вѫтрѣ единъ вѫзъ други, като скомрия. Освѣнъ това, вѫтрѣ са намираха още и сичките нашi амуниции, сѫстоящи отъ санджци, денкове и пр. Само 5—6 души отъ момчетата останаха на вънъ, които награбаха метли и лопати и почнаха да мѣтатъ и чистатъ, ужь че сѫ работници. Примарътъ отъ селото Петрушанъ не закѫсня да са появи, придруженъ отъ още нѣколко души старѣйшени. Понеже той бѣше отъ бѫлгарско потекло и знаеше до нейдѣ работата, по-поглѣдна тукъ-тамъ и махна съ ржка на селените, като имъ каза немикъ (т. е. нищо нѣма). Подиръ той извика на страна бѫлгаринътъ слуга, комуто прошепна нѣщо на ухото, ужь скрито; а това нѣщо не бѣше друго нищо, освѣнъ да сѫобщи на насъ, да не шетаме твѫрдѣ по-вънъ.

Да кажа нѣколко думи и за тие хамбари, които дадоха гостоприемство на бѫлгарските хѫшове въ растояние на нѣколко деня. Тие сѫ сичките два, построени надлѫжъ единъ до други. Единътъ бѣше исплетенъ съ вѫрбови пръчки, а другиятъ направенъ отъ джски. Ступанинътъ на тие здания дѫржеше въ тѣхъ кукурузъ, а въ бордеятъ живѣеха слугите му. Тие сѫ на южната страна отъ селото кѫмъ Дунавътъ на 1/4 часъ растояние. Сичката дружина, която са намираше тука достигаше вече числото сто ако не и по-нагорѣ. Съ твърдѣ малцина са познавахме ние лично защото тие бѣха сбирщина отъ сичко Бѫлгарско. Забѣлѣжително бѣ и това, че повечето бѣха млади момчета, както казахъ вече, за които мнозина мислѣха, че още съ пѫрвото испук-

ване на пушките, ще да се оплашатъ и разбѣгатъ. На третиятъ день, послѣ нашето пристигание въ петрушанските хамбари, часътъ по $1^1/_2$ на турски, вечерта, изведнажь пригѫрмяха отвѫнъ двѣ талиги, които са спрѣха мѣжду двата хамбара. Ние като незнаехме що за хора сѫ тие нощни гости, замлчахме синца.

— Да ли сѫ тука? попита единъ гласъ, въ който ние можахме да познаеме Караджата.

Съ тие двѣ кола престигнаха двамата войводи, Хаджията и Караджата и още други трима души, които не можахъ да забѣлѣжа. Единъ отъ хѫшовете на четата ми каза, че съ тѣхъ билъ дошелъ и писарьтъ Иванчо Христовичь. Слугата бѫлгаринъ излѣзе на срѣща имъ и имъ показа мѣстото, гдѣто бѣхме са скрили. Нѣколко души отъ момчетата излѣзаха на вѫнъ да посрѣщнатъ своите войводи. Сички искаха да направятъ това, но са чуха гласове, които казаха да сме стоели мирни още. На синца ни сѫрдцата тупкаха отъ радость. Караджата скочи отъ пайтонътъ и като сѫрна вѫздрѫсна на горѣ по хамбарите. Съ влизанието си заедно, той запали кибритъ за да може да разглѣда своите бѫджщи другари.

— Добаръ вечарь момчета! каза той.

Ние скочихме на крака и поздравихме своите войводи на слабата свѣтлина, произведена само отъ тѫнката кибритева клечица. Въ това време влѣзи и Хаджията, юначното лице на когото ни вджхна куражь и гордость.

— Много сѫбрани, но малко избрани, братия, каза той. Богъ да убие нашите богаташе и чокои. Тие ни побѫркаха на работата; а другарите ни войводи Панайотъ и Филипъ-Тотю ни излѫгаха. Пѫрвиятъ отъ тѣхъ иска 1000 души чета, добрѣ вѫоружена, 2000 лири, топове и пр., па тогава да си

мрждналъ кракътъ отъ влашката земя. Филипъ отива още по-надалечь. Освѣнъ топове и пари, той иска още да имало чета отъ 20,000 души. Лжжи и нищо повече.

Освѣнъ това, Панайотъ колелъ ягнета изъ Букурещъ да гостява момчетата, и по тоя начинъ да ги примамва да не послѣдватъ четата. Послѣ това Караджата ни покани да излѣзимъ на вѫнъ и да са наредимъ, за да ни причете. И ние това чакахме. Единъ прѣзъ други наискачахме отъ задушениятъ хамбаръ. Свѣтлата мѣсечинка, която надничаше отъ небосклонътъ и чистиятъ нощенъ вѫздухъ, предаваха на дружината още по-голѣма радость.

— Помни да запишешъ 125 души момчета, каза Караджата на Иванча Христовичь, слѣдъ като ни приброи единъ и два пѫти.

— Малко сте братия, но съ васъ ние са наемаме да минемъ въ нашето поробено отечество, казаха войводите. Нашата цѣль ще да бѫде, не да превземемъ Цариградъ, но да покажемъ на братията си бѫлгари, какъ са умира за отечество.

— Да живѣй Бѫлгария! Да живѣятъ войводите! Смѫрть на тираните! обадиха са мнозина отъ дружината твѫрдѣ на нисѫкъ гласъ.

— Ние сме една шепа хора, но и нашите кости сѫ въ сѫстояние да принесатъ своята полза, повтори Караджата.

Сто двайсе и петь души момчета, но като са наредиха, струваше са на човѣка, че на прѣдя му стоятъ петь хиляди души. Най-много ми настрѫхнаха космите, когато са даде заповѣдь да са вѫоружимe и да си хвѫрлимъ работническите дрѣхи. Въ нѣколко минути преобличанието и приготовлението бѣше дѣло свѫршено. Изведнажь простите селски дрѣхи, съ които се бѣха преправали мнозина отъ

момчетата, са замѣстиха съ тѣсни бунтовнически бе-
невреци, съ калпаци, украшени съ малки левчета,
на които имаше написано: свобода или смжрть.
Най-много блѣщеше на мѣсечината униформата на
Караджата, защото панталоните му бѣха отъ бѣло
сукно, съ сирмени шерите, палтото му съ бѣли срѣ-
бжрни копчета, а на калпакътъ му перо, изработено
скжпоцѣнно. Дрѣхите на Хаджията бѣха така сжщо
войводски, но отъ сиво брашовско сукно. Много отъ
момчетата бѣха си приготвили на своя смѣтка дрѣхи,
окичени и нашарени, като генералски мундири. Мла-
ди хора, така постжпатъ!

— Ние отиваме на свадба, слѣдователно тръ-
ба да бждемъ облѣчени въ вѣнчалните си дрѣхи,
говоряха тие.

Имаше двама души сжвсѣмъ съ червени дрѣхи
облѣчени, като актйори. Друго едно момче, Димитръ
Мжнзовъ, бѣше похарчило около 150 жлтици за
едно, за друго, да са облѣче, и вжоржжи. Старите
ни дрѣхи са прѣдаваха на слугата бжлгаринъ, кой-
то ги диплеше въ едно кйоше. Когато се нарѣдих-
ме вече съ пушки на рамо и съ матари и чанти
на гжрбовете, като сжщинска войска, войводите ис-
теглиха саблите и извикаха готови ли сте? Като са
даде утвжрдителенъ гласъ отъ страна на дружината,
Хаджията извика: тржгвайте! и цѣлата чета са от-
прави кжмъ лѣвиятъ брѣгъ на Дунавътъ. Мнозина
отъ момчетата поискаха да извикатъ да живѣй Бжл-
гария и да запѣятъ нѣкоя народна пѣсень, но Ка-
раджата каза, не е още врѣме.

Боже мой, колко радостна бѣше тая минута!
Азъ никога въ живота си не сжмъ са осѣщалъ така
удовлетворенъ, горделивъ и задоволенъ отъ своето
сжществуване, като бжлгаринъ и като човѣкъ вж-
обще! Вирнатите пушки вжрху раменете на момче-

тата, които грѣеха като езеро отъ нощната ясна
мѣсечинка, хладниятъ дунавски вѣтжрь, опжтвание-
то кжмъ родниятъ брѣгъ и пр., сички тие добрини,
сжбрани въ купъ, пжлнеха съ радость душата на
сѣки едного отъ насъ. Като бѣше забранено да ис-
казваме съ уста своята радость, т. е., като немо-
жехме да говоримъ, което се правеше отъ точка зрѣ-
ние на предпазливость, то въ стжпките на момчета-
та, които стжпаха сжрдчено и вжодушевено, така да
кажа, ясно са забѣлѣжваше, че тѣхните сжрдца лам-
тятъ кжмъ дѣлото, за което са бѣха опжтили. Син-
ца по крака вжрвехме; сѣки за свой пай си носе-
ше на гжрбътъ едно друго. Отъ това общо и брат-
ско правило, не са изключаваха и самите войводи.
Нѣкои изъ по мѣжду ни помолиха тие послѣдните
да си дадатъ товарътъ на тѣхъ, но тие се отказа-
ха категорически.

— Това не е право, каза Стефанъ Караджа.
Ние отиваме да се биемъ за свобода и сме вжзста-
нали противъ робството, слѣдователно на насъ сами-
те е длжжность да не нарушаваме тая свобода. Ние
сме братия по мѣжду си.

Въ пжтьтъ си кжмъ Дунавътъ, испречи са на
предя ни единъ конникъ, който отиваше кжмъ село-
то. Дордето са накани да побѣгни, понеже можа да
ни сжглѣда на мѣсечината, Караджата подскочи и са
залови за юздите на коньтъ му. Позна са, че той
е човѣкъ, работникъ, ходилъ по работата си изъ
ближната балта. Строго му поржчаха войводите да не
говори нищо до два деня, като му расправиха въ
сжщото време, въ що са сжстои работата.

Добрѣ, добрѣ домнолуй; и ние мразимъ „царя
турчаска“, каза влахътъ и са загуби съ коньтъ си
изъ кукурузите.

Слѣдъ като повѫрвехме още половинъ часъ, стигнахме до едно дунавско гѫрло (рѫкавъ), много на далечъ отъ голѣмиятъ Дунавъ, което преминахме по едно мостенце и влѣзохме въ балтата. Въ това време, мѣсецътъ потѫна въ гѫсти непроницаеми облаци, загѫрмя, затрищя и силенъ дѫждь рукна да вали. Ние не са спирахме обаче, защото са боехме да не осѫмнимъ на поляната. Цѣпехме росната трѣвица на ливадите съ новите си царвули, която плющеше подъ краката ни. Малко по-кѫмъ Дунавътъ, дойдохме още до едно гѫрло, по-голѣмо отъ пѫрвото, на което не сѫществуваше и мость. Но Георги Ангеловъ (Бабаджанътъ), отъ Русчукъ, бѣше приготвилъ тукъ два малки каика, съ които можахме да са принесемъ оттатъкъ и пакъ послѣдвахме изъ балтата. Като минахме и това гѫрло, обѫрнахме са да вѫрвиме кѫмъ юго-западъ. Цѣли-цѣлничички са бѣхме измокрили отъ дѫждьтъ.

Чякъ на рѫзсѫмнование нагазихме вѫрбалакътъ, който са сѫстоеше отъ дебѣли вѫрби, тополи и тукъ—тамъ ливади и сазлѫци. Съ изгряването на слѫнцето и дѫждьтъ престана, па и ние имахме щастието да поздравимъ брѣговете на Бѫлгария, които гордо стѫрчяха на предя ни, заедно съ величественното корито на р. Янтра, която са огѫваше мѣжду нивя и ливади, като змия. Най-наблизо са виждаше батинскиятъ брѣгъ, островътъ Джанъ-Кардашъ и околностите на Вардинъ.

— Това ли е Бѫлгария? — Колко хубаво било моето отечество! каза едно младо хѫпче, родомъ отъ Илоещъ, което са бѣше родило въ Ромѫния и не бѣше виждало още Бѫлгария.

Даде са заповѣдь отъ войводите да насѣдаме по росната трѣвица за да си починемъ. Брѣгътъ на голѣмиятъ Дунавъ бѣше до самите ни крака. Много

параходи, нѣмски и турски, дигаха пушилката по неговата гладка повѫрхность, а рибарските лодки, които дохождатъ тадѣва да ловятъ крѣхката риба називаема Чига, нѣмаха четъ. Шкембестите брайлски и видински кораби, надъ които са развяваха гѫрцки и турски знамена, плаваха лѣниво на нагорѣ, като облаци. Ние са любовахме на тая картина изъ подъ кичестата вѫрбова сѣнка. Слѫнцето са подигна на пладнѣ, дигна са росата, исѫхнаха и нашите дрѣхи. Тукъ Караджата отвори дума, да ли дружината е благодарна отъ своите войводи, т. е. отъ него и Хаджията, или желае да си избере други по-достойни? На тия думи, сичките момчете скочиха на крака и поздравиха своите водители, като казаха, че тие неможатъ да намѣрятъ отъ тѣхъ по-способни и че сѫ готови да умрѫтъ подиря имъ. Послѣ това избраха са и двама байрактари за четата. Съ тая длѫжность са натовариха Димитръ Захаралията, който носеше още прекоръ Коджа Ибрахимъ, както казахъ вече и нѣкой си Георги още. Освѣнъ войводи, писарь и байрактаръ, избраха са още и 12 души десятници изъ по мѣжду по-рѣшителните момчета. Длѫжностьта на тие десятници щѣше да бѫде такава, както е тя на онбашиите въ войската. Сичко това, Ванката Христовичь записа въ своята книжка; записа той и имената на десятниците и на сичките момчета, кой на колко години е и отъ гдѣ е родомъ. Сѣки отиваше при него да се запише, а послѣ минуваше на страна, като да бѣше са комкалъ. Войводите и нѣкои отъ по-главните момчета са оттѣглиха на страна да са сѫвѣщаватъ вѫрху много вѫпроси за предстоящата борба и за планътъ на дѣйствията ни, когато стѫпимъ вече въ нашето отечество.

Разбира са, че лагерътъ на нашата четица бѣше заобиколенъ отъ четерьте страни съ силна стра-

жа. Подиръ пладнѣ, една отъ тие стражи дойде и извѣсти, че влашкиятъ пограниченъ караулъ я нападналъ, но като препукали тетиците на пушките, голѣмите молдовански калпаци, украшени съ пуйче пера, изчезнали изъ вжрбалакътъ.

— Ей сега, ще дойдатъ 30—40 души мамалигари, съ които ще да имаме не твжрде благоприятна срѣща, каза Стефанъ Караджата и скочи на крака.

Той, заедно съ Хаджията и още двѣ-три момчета, отидоха да гонятъ подплашената стража. Не са изминаха двадесять минути, ето че войводите са вржщатъ, хванате подъ ржка съ влашките дорубанци, смѣятъ са и разговарятъ са, като десять-годишни приятели.

— Съ една лира ги накарахъ да са отрѣкатъ отъ короната на своятъ князь, каза Караджата, като са доближи до насъ, т. е., съ една лира можали да ги подкупятъ, за да стоятъ мирни.

Тие, стражарите, сѣднаха при насъ, отворихме напредъ имъ нѣколко тютюнови кутий, и да видишъ какъ са пжлнятъ часъ по часъ голѣмите трупки. Думите бине фрате бине (добре братия, добре) и Царя турчаска, не излизаха отъ устата имъ. Въ това време, дойдоха при насъ и момчетата, които Караджата бѣше оставилъ съ чамътъ още на Гюргюво. Макаръ и наши другари, но тие са уплашиха за пжрвъ пжть, като ни видѣха съ хжшовски дрѣхи и вжоружени отъ краката до главата. Тие извѣстиха, че чамътъ са намира твжрде на близо и че притежательтъ му гржкъ, силно са безпокоялъ и отъ минута на минута чякалъ да захванатъ да са товарятъ джрвата. Войводите испратиха Христа Шипкалийчето, да го по-залжже още нѣколко часа, за да не избѣга, на което Христо бѣше майсторъ.

III.

Слжнцето отдавна бѣ оставило вече точката на икиндия и са скиташе тамъ далечъ на западъ. Послѣдните му зари са цалуваха съ мжтните вжлни на Дунавътъ, когато войводите истѣглиха саблите си и дадоха заповѣдь да се приготовляваме. Дунавътъ си шумтеше по обикновенно, пиленцета пѣеха изъ балтата, водните птици лѣтеха по повжрхностьта на водата и цапаха своите криле отъ гнѣвъ, че неможали да хванатъ невинната рибка, цѣли сюрии стада, са виждаха на бжлгарскиятъ брѣгъ, които слѣзваха на Дунавътъ да пиятъ вода и дигаха подиря си прахътъ; облакъ отъ черни птици прехвжрчаха надъ блатата, хладенъ вечеренъ вѣтрецъ по-духваше отъ кжмъ Бжлгария, който още повече пжлнеше съ радость гжрдите на момчетата. Ние помислихме, че е време вече да вжрвиме, но работата била друга.

— Сички наредъ единъ срѣщо други, съ пушките въ ржцѣ, повториха войводите и лицата имъ зеха строго сериозно виражение, като че отиваха да присжтствоватъ на погрѣбално шествие.

Разбира са, че тѣхното душевно настроение, скоро са отрази и на цѣлата дружина, понеже на сичките поглѣдите бѣха обжрнати кжмъ тѣхъ. Сичко утихна за минута; сѣки осѣти, че ще да присжтствуватъ на най-тжржественниятъ актъ отъ нашето дѣло.

— Димитре! мини съ байрякътъ посрѣдъ момчетата, каза Хаджиятъ.

Когато синца бѣхме са вече нарѣдили единъ срѣщо други, на растояние една двѣ крачки, войводите влѣзоха изъ помѣжду ни съ голи сабли въ ржцѣте, а Иванчо Христовичъ вжрви подиря имъ съ бѣла хартия въ ржцѣ.

— Братия! каза Хаджията. — Ние отиваме да мрѣме за свободата на своето отечество. Ние вѣрваме, че мѣжду васъ нѣма ни единъ, който да не е тржгналъ съ чисто сжрдце, но редътъ и святостьта на нашето дѣло изискватъ, щото ние да са закълнемъ въ Бога и въ името на своето отечество, че вѣрно и честно ще си испжлнимъ длжжностьта, като синове на Бжлгария. За това братия, азъ ви преканвамъ да си обжрнете пушките на надолу кжмъ земята и съ чисто сжрдце и християнска любовь да са закълнете, че ще бждете вѣрни на отечеството си!..

Послѣ това, двамата войводи са доближиха до байрякътъ, който развиха и си кржстосаха сабите. Сичката дружина, сега за пжрвь пжть видя величественнията левь на знамето, исписанъ на зеленъ копринен платъ, съ стжпканъ турски полумѣсецъ въ краката си. Азъ видѣхъ въ това време, че Караджата са просжлзи, а писарьтъ, който джржеше въ ржката си бѣлата хартия, започна да трепери. Мнозина други момчета заплакаха; а вѣтжрьтъ започна да си играе съ знамето, което плющеше по вжздухътъ. Писарьтъ почна да чете клѣтвата, а ние повтаряхме сѣка негова дума съ обжрнати кжмъ земята пушки. Войводите застанаха до байрякътъ съ голи сабли, които кржстосаха една вжзъ друга. До колкото помня, клѣтвата са сжстоеше въ това, че ние трѣба да си пролѣемъ кржвьта за свободата на своето отечество, трѣбва да са вардимъ отъ грабителство, да не закачаме мирните жители, биле тие бжлгари или турци, да бждемъ послушни на своите войводи и пр. Въ това врѣме, влашкиятъ караулъ, който бѣше си отишелъ и пакъ са вржщаше при насъ, щомъ ни сжглѣда въ това театрално положение, което имаше и нѣщо религиозно, и свято, и християнско, сичките си отложиха калпаците, пре-

кржстиха са набожно, а послѣ застанаха почетно на караулъ съ пушките въ ржцѣ.

При сжзаклятието присжтствуваха още двама наше приятели, бжлгари, отъ Гюргюво, Димитръ Горовъ и Ангелъ Бабаджанътъ. Тие бѣха дошле съ двѣ каруци да видатъ какъ ще да преминеме Дунавътъ, като ни донесоха и нѣщо за хапване. Подиръ клѣтвата, цалунахме са синца и сѣднахме на зелената морава да вечеряме. Мржкна са вече и цѣлата дружина отдавна са строеше въ редъ да потегли за чамътъ, който скоро докараха до самиятъ брѣгъ десятина момчета. Гжркътъ пасеше още зелена трѣва, т. е., той не бѣше са осѣтилъ още какво има да му дойде на главата. Когато са доближи обаче до насъ и ни видя вече добре, той извика като закланъ. „Вай каква е тая работа!... Това ли са биле джрвата?“ Караджата си тури ржката на револверътъ и му направи знакъ да мжлчи. Горкиятъ гржкъ! Той изгуби и ума и дума.

Момчетата са нахвжрляха въ чамътъ, а Караджата, който бѣше останалъ да ги чете втори пжть, най-послѣ влѣзи. Чамътъ бѣше отъ ония, които сж покрити отгорѣ съ джски. Дружината може да са сжбере вжтрѣ, като че да бѣше той нарочно направенъ за насъ. Тоя день бѣше 4-й Юлий. Вѣтарьтъ бѣше благополученъ на плаването, като че и той да ни сжчувствуваше. Щомъ отворихме платната чамътъ зацѣпи водата на горѣ покрай влашкиятъ брѣгъ, така гладко, като че да вжрвехме по течението. Прѣзъ цѣлата нощь пжтувахме все по сжщата линия. Мѣсечинката свѣтеше богато по гладката дунавска повжрхность, която са отражаваше, като въ оглѣдало. Никакъвъ шумъ не са чуваше отъ наша страна, което са строго пазеше, а бѣдниятъ гржкъ треперяше свитъ въ едно кйоше. Дордето сжмна, пжргавиятъ

Караджа не сѣдна. Той стоеше като статуя на башътъ на чама, съ вжрлина въ ржката, съ която часъ по часъ мереше водата, като да бѣ варенъ и каленъ гемиджия. Забравихъ да кажа, че щомъ са отдѣлихме отъ брѣгътъ, по невнимание, една пушка изгжрмя мѣжду момчетата и куршумътъ ѝ нарани въ ржката Савва Захаралията.

При распукването обаче на зората, вѣтжрътъ започна да престава малко по-малко и нашиятъ чамъ задрѣма, а опредѣленото мѣсто не бѣхме стигнали още. Сжмна са вече; ние срѣдъ водата съ чамътъ, а на гжркътъ очите започнаха да свѣтятъ малко по-малко. Тогава Караджата и още други нѣкои момчета си хвжрлиха униформата и оржжието и излѣзаха пакъ на влашкиятъ брѣгъ, гдѣто и тикнахме чамътъ. Тие туриха на вратовете си вжжето и джлго врѣме тѣглиха по брѣгътъ. Благодарение, че чамътъ бѣше покритъ, както казахъ, а то въ противенъ случай, нашето пжтуване ставаше невжзможно по срѣдъ бѣлиятъ день. Като са мжчехме така, ето че напрѣдя ни едно влашко беклеме, (варда), построено на една вжзвишенность. Щомъ го наближихме, началникътъ на караула излѣзе и попита „какво има въ чамътъ?“ — „Солена риба!“ отговори Караджата, безъ да погледне даже. Малко понагорѣ отъ караулътъ, срѣдъ Дунавътъ има кичесто островче, кацнало всрѣдъ водата, като градинка*). Войводите намѣриха за добро на това островче да прѣседимъ до като са мржкне, па вечерьта да тѣглимъ за насрѣщниятъ брѣгъ. Ония отъ момчетата,

*) Дѣдо Тени отъ с. Кривия (по-долу отъ Вардинъ) ми разказва, че четата излѣзла не въ вардинското блато, а въ новградското (близо при Вардинъ). А островчето, въ което преспала четата презъ деня са казва *гяуръ адасж* или *джанъ кардашъ*.

които отъ по-напрѣдъ тѣглеха съ вжжа по сухо, влѣзаха си въ чамътъ, и тѣглението са почна съ лопати право кжмъ островчето. Деньтъ бѣ единъ отъ най-хубавите; слжнцето печеше като по Петровъ-день, гдѣто са е казало, а пжргавата шаранска риба са мяташе да играе по водата.

Стигнахме на малкото островче; повечето момчета излѣзоха навжнъ, а други останаха въ чамътъ заедно съ гжркътъ. Това островче принадлѣжи повечето на ромжните, то е малко, но е покрито съ гжсть вжрбалакъ, тжкмо като за насъ хора. Тукъ ние преминахме цѣлъ день. Много кораби минаха на около ни, но никой не обржщаше внимание на нашиятъ чамъ. На това мѣсто дойдоха втори пжть Д. Горовъ и А. Бабаджанътъ, да видятъ що сме направили, та не сме минали въ вардинските блата. Нѣма нужда да ви разказвамъ, че ние сбжркахме пжтьтъ. По икендия време, ние пакъ навлѣзахме въ чамътъ и минахме изново на влашкиятъ брѣгъ. Часътъ до 12 (по турски), т. е. до мржкнало момчетата слѣдваха да теглятъ съ вжже. Варденското блато, мѣсто на което за пржвъ пжть щѣхме да стжпимъ въ Бжлгария, стоеше вече на срѣща ни. На синца ни сжрдцата тупаха вече отъ радость. Мѣстото ни са струваше така близо, щото съ двѣ-три опжвание на лопатите, ще можемъ да го прѣминемъ. Почакахме още около половинъ часъ, дордѣто са стжмни добрѣ и бутнахме чамътъ въ дебѣлите дунавски води, оставихме вече отзадя си ромжнскиятъ брѣгъ.

Караджата пакъ излѣзе на башътъ на чама съ пушката въ ржка, а на насъ каза сѣки да преглѣда своето оржжие и да бжде буденъ.

— Синца онѣмейте, защото най-малкиятъ шумъ може да ни погуби, забѣлѣжи Хаджията и стисна презъ половината своята иглена пушка.

Само шумътъ на Дунава са слушаше, произвождань отъ неговите вжлни, които са цапкаха отъ джските на чамътъ. Въ тая именно критическа минута, срѣдъ чамътъ свѣтна една пушка, гжрмежътъ на която полетя по гладката повжрхность на Дунавътъ и ехото му са отрази въ двата брѣга на славянската рѣка. Караджата, остави башътъ и полетя вжтрѣ въ чамътъ за да разбере кой гржмна, кой направи това предателство, което навѣрно разбуди турските стражари.

Гжркътъ! Гжркътъ! Той гржмна съ едно малко пищовче, извикаха нѣколко момчета.

На часътъ, юмруците заваляха, като градъ по гжрбътъ на тоя проклѣтъ лукави синъ. Малко остана Караджата щѣше да го хвжрли въ Дунавътъ, ако той да не ни трѣбаше още да управлява корабътъ. Освѣнъ това, не искахме да захванемъ най-напрѣдъ отъ християнинъ. Той са извиняваше, че безъ да си ще, истжрвалъ са пищовътъ му, който му бѣше даденъ още презъ деньтъ отъ Христа Шипченчето. Послѣ три и половина часа пжтуване, ние са скитахме вече около бжлгарскиятъ брѣгъ. Освѣнъ лопатиге отъ чамътъ, той са тѣглеше още отъ десятина ржцѣ съ една лодка, която вжрвеше напрѣдъ вжрзана отъ чамътъ. Течението на Дунавътъ около това мѣсто бѣше твжрде силно, та за това нашето плаване са побжрка. Колкото и да са вардихме, не сме можали да избѣгнимъ отъ окото на турскиятъ караулъ. Който е ходилъ по Дунавътъ, той знае, колко свободно може да са вижда по неговата повржхность не само кога плава единъ чамъ, но и човѣкъ даже.

— Кой иде? Чу са гласъ отъ сушата, на турски язикъ.

— Като излѣземъ ще да ни видишъ, отговори Караджата, така сжщо по турски.

Горовъ и Бабаджанътъ, които отъ пусто любопитство, само да видятъ по кой начинъ, ще да преминемъ, за да разказватъ отпослѣ на другите и да са хвалятъ съ това, слѣдваха още да вжрватъ подиря ни. Чакъ сега, като чуха тие гласътъ „кимъ гелийоръ“, напжнаха лопатите на назадъ и отидоха да са невидатъ съ своятъ кайкъ кжмъ влашкиятъ брѣгъ. Понеже мѣстото, гдѣто излѣзохме бѣше високъ брѣгъ, а по-надолу са виждаше една полянка, ние са оставихме на точението да ни завлече до тамъ. Щомъ са блжсна чамътъ отъ народниятъ брѣгъ, туриха са двѣ-три джски да служатъ като мость и войводите извикаха напрѣдъ! Най-напрѣдъ излѣзоха десятниците; Караджата стоеше пакъ на башътъ да пазе редъ и тишина. Въ това време турскиятъ караулъ, който викаше отъ по-напрѣдъ, излѣзи на срѣща ни, и безъ да попита втори пжть, изгжрмя съ пушката си насрѣща ни. Караджата дигна своята пушкя и тѣгли на право на огжньтъ. Турчинътъ падна на мѣстото си и изохка, колкото му е силата. Другарите му, които бѣха съ него, тжртиха да бѣгатъ, но нашата десятница, която са бѣше наредила на сушата, изгжрмя подиря имъ и мнозина захлупиха на земята. Страшна олелия са дигна изъ блатата: стражари, косачи, работници, и пр., които са намираха тамъ, почнаха да викатъ: „баскжнъ! харсжзъ!“ и пр. Около 20—25 пушки изгжрмяха на срѣща ни отъ разни мѣста на блатата, които са познаваха по огжньтъ. Цѣли облаци водни птици, които нощували тамъ изъ сазлжкътъ, исплющяха криле и хвжркнаха по вжздухътъ, като издаваха въ сжщото време различни гракания и крясаци.

Тѫкмо въ тая минута, когато нашите пушки поздравиха за пѫрвъ пѫть вардинското блато, когато караулите си деряха гѫрлата да викатъ, австрийскиятъ пощански параходъ София са зададе отгорѣ, отъ кѫмъ Свищовъ, свѣтналъ цѣлъ-цѣлиничекъ, а особенно камарата му. Той бѣше свидѣтель на сичките наши дѣйствия, които нѣма съмнение, че можа да разбере отъ какво съ естество. Това ние забѣлѣжихме по единствената тая проста причина, че заведнажъ капитанинътъ исвири, изъ широкиятъ коминь на параходътъ, дордето излѣзваше само гѫсть димъ, започна да исхвръча и жарава па и хученето са усили отъ единъ пѫть. *)

*) Това е вѣрно. Австрийскиятъ параходъ София, ако и да не е разбралъ напѫлно цѣлта на пушките въ вардинското блато, но той са е подплашилъ не на шега. Разказватъ, че програмата му за пѫтуване, била измѣнена нея нощь. Намѣсто да преспи на островътъ около с. Пиргосъ (3 часа отъ Русчукъ на горѣ), той казалъ добро-утро на Русчукъ ни въ туй, ни въ онуй време. Русчукскиятъ валия, ако и да е знаялъ вече по донасението на Френскиятъ консулъ отъ Букурещъ, че една чета бѫлгари разбойници, днесь-утрѣ, ще да мине Дунавътъ, сé неможалъ да знае още нѣщо по-положително. Новината донесена отъ вапорътъ София, подтвѫрдила думите на фр. консулъ. Въ това предателство сѫ зели още участие, русскиятъ въ Букурещъ консулъ Офенбергъ и Христо Георгиевъ (гледай страница 85 отъ моите Записки). Тоя послѣдниятъ извѣстилъ на рускиятъ консулъ и протестувалъ въ сѫщото време съ нѣкои свои другари богаташе, че Хаджи Димитровата чета е вагабонтска и цѣлите ѝ сѫ разбойнически, защото не зела преди да тръгне благословията на Наполеона.

ПѪРВА БИТКА.

Глава III.

Вардинското блато. — Опиткване за габровскиятъ балканъ. — Меджията на бѣятъ. — Селото Сарж-Яръ. — Бѣятъ. — Освятяването на знамето. — Евреискътъ. — Свищовскиятъ карсердаринъ. — Кара-Есеиските лозя.

I.

Щомъ излѣзохме ние отъ чамътъ, Караджата спусна въ ржката на гѫркътъ нѣколко жълтици и му пожела добръ пѫть за Гюргюво; а той отъ своя страна, като видя каква е била нашата цѣль, благослови ни въ името на Христа и въ християнството, да са боримъ успѣшно. Гѫрците разбиратъ такива работи. Чамътъ плавна по Дунавътъ и ние са наредихме на редъ, съ войводи и десятници на чело. Коджа Ибрахимъ Захаралията, който познаваше найдобре тие мѣста, дигна святото знаме на рамо и ни поведе изъ балтата. Най-подиръ вѫрвеше Ст. Караджата, съ гола сабля въ ржката. Ние вѫрвехме изъ единъ доволно широкъ пѫть, изъ който са виждаше, че бѣха минували и кола. Гласътъ на турските каураули, които викаха баскѫнъ варъ, са слушаше още по сичката дунавска линия.

Но за наше злощастие, тоя ужь работенъ пѫть скоро са изгуби и ние са вѫртехме около едно блато, пѫлно вѫтрѣ съ сазлѫкъ. Вѫртехме на долу, сукахме на горѣ, а исходъ никакъвъ. И самъ Коджа Ибрахимъ са призна, че пѫтьтъ е изгубенъ. Нѣмаше що да са чини — нагазихме направо. До полунощь вѫрвѣхе изъ това пусто блато. Водата ни хващаше по-нагорѣ отколѣни, дрѣхите ни са измокриха, а краката ни станаха на саламура отъ гѫстата калъ и тина, съ която бѣше покрито дѫното

на това блато. Синца отпаднахме и са уморихме, преди още да са срѣщнимъ съ неприятельтъ. Благодарение обаче на мѣсечинката, трудното ни изтуване са улѣсняваше отъ една страна. Излѣзахме по едно време на суха росна полянка и сѣднахме да си починемъ. Въ това време, мѣсецътъ са затули на западъ и нощната тъмнина са спусна. На западна страна са чуваше пѣнието на пѣтлите и кучешки лай. Нѣкои отъ момчетата казаха, че на това мѣсто било селото Вардинъ, та за това трѣбало да сме вървели, дордето не ни сж подушили.

Слѣдъ половинъ часъ почивка, ние тръгнахме къмъ посока за габровскиятъ балканъ, газехме вече трѣвата на нашето отечество, а сичко това ни вдъхваше куражъ и сила. Мнозина отъ момчетата викнаха та запѣха пѣсень юнашка, при сичко че бѣше забранено да не дигаме шумъ още. Търнятъ ли млади хора, които сж тръгнали да си проливатъ кръвьта? Преди да съмни достигнахме до телеграфната жица, която съединява Русчукъ съ Свищовъ. Войводите рѣшиха, че трѣба да са скъса телеграфътъ, за да не можятъ на скоро да са споразумѣятъ помѣнатитѣ два града, въ които навѣрно са знаеше вече за нашето преминуване отъ карауллите. Около двайсе дирека падиаха, а жицата са нави на кълбо и са отнесе на страна, която момчетата скриха въ едни шубрики.

Съмна са. Тоя день бѣше недѣля 6-й Юлий. Мѣстото, гдѣто осъмнахме и гдѣто ни изгря слънцето бѣ двѣ голи рътлини. Тукъ на близо имаше ливади, въ които косяха четирима души турци. Тие ни видѣха още отъ далечь и търтиха да бѣгатъ. Ние не имъ казахме нищо, при сичко че имахме възможность да ги съсѣчемъ съ нѣколко куршуми.

— Ние не сме излѣзли да убиваме мирните

жители, забѣлѣжи Хаджията на нѣкои пернати момчетия, на които са искаше да си погръмнатъ.

Първите лица, които срѣщнахме въ земята, за която бѣхме дошле да си проливаме кръвьта. бѣха позорни роби въ пълна смисъль на тая дума. Срѣщнахме ние синджиръ момичета, жени и дѣца, съ десятина кола, които носяха сърпове, паламарки и други жетварски принадлежности. Тие пѣеха така също, пѣсень унила и робска, а двама души турци, съ засукани мустаки и накривени шалове, подмигваха отъ страна и кършяха наоколо своите хранени атове.

— Това е турска меджия, подумаха нѣкои отъ нашите другари, понеже тоя день бѣше св. Недѣля, въ който българите празднуватъ, както е знайно.

Караджата и тукъ неможа да са стърпи. Той застана предъ женската тълпа, съ сичкото свое величие на войвода, и подпрянъ на саблята си, попита: „Гдѣ отивате?“

— Агата отъ селото ни испраща да му женимъ днесь на ангария, отговориха двѣ стари бабички, изнорените лица на които приличаха на страшилища, а другите са спреха и почнаха да ни изглѣждатъ съ любопитство.

— Скоро назадъ! извика Караджата и робините паднаха още въ по-голѣмо недоумение, а турчулята не са видѣха вече.

Дружината са разяри твърдѣ много и мнозина исказаха желание да са накаже агата отъ селото, при сичко че не бѣше благоразумно да захващаме още отъ сега, да отмъщаваме на тираните. Войводите са съгласиха, но съ това условие, че кръвь нѣма са пролѣе, додѣто не бъдимъ предизвикани на това. Върнахме колата за село, придружени отъ 20 – 30 момчета, а останалата чета зема селото на

около въ обсадно положение. Караджата, азъ, Маринъ Нейковъ и още други петь момчета, предводими отъ една стара жена, влѣзохме на право въ селото и са опѫтихме кѫмъ бѣлите конаци на агата, или беятъ на селото. Това село бѣше Сарж-Яръ. Като влѣзахме въ дворътъ на чифликътъ, който е край селото, колкото слуги и аргати имаше сичките тѫртиха да бѣгатъ и са испокриха, кой на кѫдѣто види.

Караджата вѫрвеше напредъ ни, като левъ, безъ да му мигни даже окото и безъ да са посвиши, че са намира въ село, въ турски чифликъ. Той пошита нѣколко пѫти, „гдѣ ви е агата?“ И ето че единъ растрѣперанъ селенинъ искочи напрѣдя ни, който ни каза: „Спи още.“ Ние са омѫкнахме въ неприкосновенните покои на агата, водими отъ пѫргавиятъ Караджа, който крачеше по сѫлбите, като въ бащината си кѫща. Беятъ дѣйствително спѣше още *). Съ пѫрво влизание, Караджата му каза, да не си са мръдналъ отъ мѣстото си, защото ще да са окапишъ въ кръвьта си. Но турчинъ остава ли долу? Приема ли той да умрѣ мръцина, както това става съ нашите благоразумни раи? Отведнажъ той подскочи и хвана дръжката на единъ отъ своите срѣбърни пищове, които висеха по стѣнитѣ повече отъ петнадесять. Лошето бѣше само това, че той имаше на срѣща си не нѣкой свой рая българинъ, а хѫшове на чело съ Караджата. Догдѣто едната негова ръка са досегни до тенето на пищовътъ, другата са издигна на вѫздухътъ да проси милость, защото нашите дръшки на пушките ни, бѣха успѣли вече да му искривятъ ченетата, като на смазано газово тенеке.

*) Името на тоя бей е Техинъ.

— Аманъ чорбаджиларъ! извика кучиятъ му синъ и клекна на предя ни, като че да са кланяше.

Като му обрахме всичкото оръжие изъ стаята, съ което можеше да са вѫоръжи цѣло едно село, ние го подкарахме напрѣдя си, облѣченъ само въ една нощна антерия. Излѣзахме въ селото и потѣглихме кѫмъ онова мѣсто, гдѣто ни бѣше думата да са сѫбиреме. Това мѣсто бѣше срѣдъ самото село. Тукъ ние намѣрихме половината отъ четата, че стои нарѣдъ, а другата половина надничаше отъ краищата на селото. Сичката чета застана въ рѣдъ, мирно и почтенно, много повече отъ колкото султанската войска. По едно врѣме, като са научихме, че въ селото имало свещенникъ, Хаджията даде заповѣдь да са нарѣдимъ и да отворимъ знамето, защото щѣлъ да вика попътъ да го освяти. Цѣлото село са натрупа на около ни за малко врѣме. Старите баби захванаха да са кръстятъ, селените идяха да цалуватъ ръка на войводите, а младите моми, които преди малко бѣхме оттѫрвали отъ меджията, съ друго око глѣдаха на черномустакатите хѫшовчета, които бѣха облѣчени и стѣгнати, като пѣтлета.

— Боже, мили Боже! Я глѣдайте каква хубава българска войска имало, като че сѫ ангели. Господь и свята Богородица да ви поживятъ! Блазе на тия майки, които ви сѫ родили и отхранили, са слушаха гласове на около.

— Днешна свята недѣля да ви е на помощь, че ни оттѫрвахте да не работимъ на тоя ѣзедникъ (на беятъ), викаха други.

А беятъ, който присѫтствуваше на това тържество, завчасъ обърна колата на друга страна. Тоя бей, който имаше власть да искарва на меджия по цѣло село, сега самъ, безъ да го кара нѣкой, носеше вода на момчетата съ два голѣми бъкяля. Слу-

чайно, въ селото са намѣрилъ единъ еврепинъ, дошелъ да продава едно друго. Тоя е Ревекинъ сиинъ, ималъ слабостьта да вкара мисалта въ своята чифутска глава, че ние сме дошле да обираме неговите кибритени кутийки, оглѣдалца и пр. Ето той, че иде на срѣща ни и вика отдалечь:

— Да ви е честито царството, кардашъ християнларъ! — Добре, че дойдахте да ни отткрвете . . . Послѣ малко той са врѫща на назадъ и влѣзи въ единъ бакалски дюгень, отъ гдѣто изнесе вино и ракия и го носи да ни черпи. Караджата го изглѣда гордо и му каза да отиде по дяволите съ своето вино и ракия, отъ което никой не е петименъ.

— А какво обичате аларъ? попита любезно беятъ.

Извѣстиха ни, че попътъ, когото бѣха отишле да викатъ, за да освяти знамето, изгубилъ са. Видѣли само джубето му, което хвѫрчало презъ единъ комшулжкъ, като черенъ доганъ.

— Ние можемъ да са биемъ съ душманите и безъ поиска молитва, каза Хаджията и заповѣда да свиятъ байракътъ.

Преди да са отправимъ на пѫть, войводите намѣриха за добро да земѫтъ отъ селото нѣколко отборъ коние, повечето отъ чифликътъ на беятъ. Въ числото на докараните коние са случилъ и коньтъ на единъ свищовски базиргянинъ, бѫлгаринъ, който така сѫщо ходѣлъ по селата за алжишъ-веришъ. Той не са забави да са представи на предя ни, съ сѫлзи на очите да не сме го лишавали отъ конецътъ му. Хаджията го погледа, погледа, па плюйна въ лицето му и го натири да си отиди, заедно съ конецътъ му и съ дисагите му за които той жалеше най-много.

— Ние не сме минали, ни за пари, ни за коние, ни пакъ за мегки жени, но за свободата на васъ, каза той.

Заедно съ хранените атове на беятъ, ние зехме още отъ селото 5-6 кола, въ които си турихме едно друго. Коните на беятъ са исправяха на предните си крака и хвѫрляха чифтета по вѫздухътъ. На тѣхъ са качиха войводите, предъ очите на уплашеният бей, когото и накараха да ги подари съ благо сѫрдце. Трѫбата затрѫби, войводите искомандуваха и четата потѣгли за балканътъ, придружена отъ десятина кония и 5-6 кола. Беятъ накарахме да са закѫлне напредя ни въ своята мохамеданска вѣра, че той никога нѣма си позволи да искара втори пѫть меджия.

— Валаха-билляха чорбаджиларъ, нѣма да направя това, увѣряваше той.

II.

Около 2 ½ часа пѫтувахме ние сé по равно мѣсто, гола и открита поляна, бѫлхи да гонишъ по нея. Слѫнцето, което бѣлѣжеше вече обѣдъ, пареше съ своите лучи по нашите попотени лица. Войводите, които не бѣха минали да превзематъ земя и които раздѣляха съ своите брати и скѫрбь и радость, слѣзаха отъ коните си и трѫгнаха по крака, а тѣхъ дадоха да ги вѫсѣднатъ ония, които бѣха най-много уморени.

Подиръ пладнѣ, сѫзрехме отзади си една купчинка хора, на коние, които са виждаше, че ние имъ бѣхме предъ очите. Тая купчинка не бѣше другъ никой, освѣнъ свищовскиятъ кѫръ-агасѫ, съ своите заптии арнаути. Нѣмаше сѫмнѣние, че въ Свищовъ са знаяше вече, както казахъ за нашето минуване.

Караулите, които сѫ по край Дунавътъ, на сѣки половинъ часъ, отъ телеграфътъ по-бѫрзо могѫтъ да пренисатъ извѣстие. Преди да стигнимѣ до Караесенскитѣ лозя, минахмѣ по край едно татарско село. Когато неговите жители калмуци ни видѣха, сички-те са изпокриха. Слѣдъ изминуванието вече на това село, са появи отзадя ни голѣмата потеря, която са чернѣеше като облакъ и която са предвождаше отъ сѫщиятъ кѫрсердаринъ. *) Тя са уголѣмяваше отъ часъ на часъ и постоянно са преближаваше кѫмъ насъ; но никой не даваше още поводъ за нападения, а само слѣдвахмѣ да са гледамѣ като куче и котка.

Напрѣдя ни стояха вече Караесенските лозя, срѣдъ които са издига една прекрасна рѫтлина. Ние оставихмѣ пѫтьтъ, който водеше въ селото Караесенъ и по който вѫрвехмѣ до сега. Оставихмѣ така сѫщо и петьте кола, които бѣхмѣ зели отъ Сарж-Яръ и поехмѣ по рѫтлината изъ лозята. Нашето движение измѣни и тактиката на потерата. Щомъ ние нагазихмѣ въ лозята, тя тръгна по пѫтьтъ кѫмъ селото и отиде доволно на напрѣдъ. Дордето ние са искачимъ на рѫтлината, кѫрсердарътъ тичаше вече съ конь на долу на горѣ, да намѣстя пусиите на своите подчинени. Нашата преднина бѣше вече заградена. Потерата са намѣсти въ една близна нива, въ която стояха още красците. Задъ сѣки красчецъ са подаваха по нѣколко пѫстри чалми. Спрехмѣ са и ние право срѣщо тѣхъ, и глѣдахмѣ са единъ други, като че нищо лошаво да нѣмаше по мѣжду ни.

*) Споредъ разказътъ на бачо Кира, отъ Г. Турчета, въ тая чета зели най-много участие черкезите отъ с. Акчаларъ, мѣжду селата Сарж-Яръ и Караесенъ, отъ гдѣто е минала четата.

— Дайте ни воля да почнимъ, говореха мнозина распалени хѫшове на войводите. — Защо и за какво сме минали, когато ще да са гледаме така равнодушно. Ние искаме да удряме.

Войводите, които имаха за начало съ пръсть да не побутнатъ мирните хора, не позволяваха още. Тие чакаха да изгѫрмѫтъ най-напрѣдъ турците, па тогава да закачимъ и ние. Забравихъ да кажа, че когато прескочихмѣ обкупътъ на Караесенските лозя, бабаитинътъ пѫдаринъ, турчинъ, разбира са, на когото пушката бѣше два пѫти по-голѣма отъ боятъ му, поиска да ни вѫспрѣ.

— Излѣзте отъ лозята бре кераталяръ! Не ма струвайте, че ако дойда, смазани сте отъ бой, викаше той още отдалечь.

Разбира са, че ние са исмѣхмѣ презъ глава на тая пѫдарска дѫрзость. Бѣдниятъ, той ни мислеше, че сме биволари, или кераджии, и съ това си заблуждение, дигна вѫрху ни да грѫмне съ своята тънка филинтра. Нѣмаше що да са прави. Христо Шипкалията обѫрна своето пишени на срѣща му, и той са гѫвратна на земята, като отъ три дни умрѣлъ. Мѣжду това, враждата закипя вече измѣжду чалмоносната потеря и калпаклиите хѫшове. Ако ние знаехмѣ, преди да минемѣ още Дунавать, съ какви хора ще да имаме работа, то нашите неприятели едвамъ сега, като ни наближиха стотина-двѣста крачки, имаха вече приблизително понятия за насъ. Изведнажь си наумиха тие гората Пустия при Вѫрбовка и нейниятъ херой Филипъ-Тотю. Нѣмаше вече що да са чака. Докато войводите, съ голи сабли въ рѫцѣ ни наряждаха на позиции, отъ лагерьтъ на потерята пукнаха нѣколко пушки, куршумите на които прехучаха надъ главите ни.

— Хайде захващайте вече! Огнъ! извикаха войводите и изпразниха най напрѣдъ своите пушки.

Жедните за бой момчета това и чякаха. На сичките пушките, на брой 124, испукаха въ единъ гласъ, и гѫсть облакъ отъ барутенъ димъ, полетя по вѫздухътъ. Турската потеря не са забави да ни отговори още съ по-голѣмъ гѫрмелъ. Захвана са битката, и отъ двѣте страни заплющаха куршумите. Гласътъ на нашата трѫба, която извѣсти на момчетата да нападатъ, произведе въ лагерьтъ на башибозуците твѫрде неприятно впечатление; думите „московъ гяуру,“ често захванаха да са произнасятъ отъ нашите неприятели. Рѫтлината, вѫрху която бѣхме зели ние позиция са намира мѣжду два дола. На срѣща въ политѣ са намира селото Кара-есенъ, което са вижда цѣло-цѣлниничко. Страшенъ шумъ са подигна въ това село отъ пуканието на пушките. Жени, дѣтца, тѫртиха да бѣгатъ, а селските кучета пресипваха да лаятъ. По едно врѣме, видѣхме, че отъ вѫтрѣ селото излѣзоха вѫоружени турци, които идеха на помощь на свищовскиятъ кѫрсердаринъ. „Хайде! уха! урунъ!“ викаха тие и тичеха единъ презъ други като бѣсни.

Караджата тичаше като левъ отъ позиция на позиция да насѫрдчава момчетата. Ако той са спираше нѣкѫдѣ, то бѣше, да хвѫрли нѣколко куршума срѣщо неприятелътъ.

— На мѣсо хвѫрляйте, братя! викаше той.

— Ние нѣмаме царщина, да ни испраща джепане; сѣки единъ тиранинъ, чини по-малко отъ единъ нашъ фишекъ. Удряйте!

Пламакъ и огнь бѣше нашиятъ подвойвода, както го наричатъ, Стефанъ Караджа. Ако да не бѣше той, азъ мисля, т. е., моето мнѣние е, че ние неможахме удѫржа и пѫрвата битка. Хаджията бѣше

уменъ човѣкъ; той мислеше и разсѫждаваше твѫрдѣ здраво; но трѣбваше да отстѫпи на Караджата въ куражътъ и въ пламенното бѫрзо дѣйствие. Азъ имахъ случай да забѣлѣжа много пѫти, че когато Хаджията са позамислеше за нѣщо, то Караджата сполучваше да го развесели и окуражи чрезъ различни срѣдства. Битката трая цѣли 5 часа, отъ пладнѣ чякъ до като са стѫмни, т. е., часътъ до $12^1/_2$ по турски. Никой отъ момчетата не хвѫрли напраздно куршумъ. Четата бѣше раздѣлена на нумера I, II, III и пр. съ своятъ десятникъ на чело, които гѫрмяха съ редъ и съ команда.

Въ тоя день, св. Недѣля, горещината достигаше своята най-висока степень. За другото иде-доде, но за кашка водица, устните ни са бѣха попукали. Отъ часъ на часъ, битката ставаше по-яростна и по-отчаяна. По икиндия време, отъ кѫмъ страната на Свищовъ престигна едно отдѣление конница, сѫстоящо отъ стражари по край Дунавътъ и заптии. Съ тѣхъ вѫрвеше и единъ бинбашия. Тая военна помощь одѫрзости още повече потерята, която извика отъ едно гѫрло аллахъ! и попѫлзя по земята. „На мѣсо!“ извика Караджата и 124 шишенета пламнаха отъ единъ пѫть. Конницата, която вѫзлизаше на 25—30 души, застана малко по-далечь отъ потерята и отъ тамъ захвана да стрѣля. Скоро ние бѣхме заобиколени вѫрху рѫтлината отъ четерьте страни. Мѫчно е да са опредѣли числото на избитите отъ страна на неприятелътъ въ тая пѫрва битка, но азъ смѣя да предположа, че то бѣше десять пѫти повече отъ нашите жертви. Турците бѣха много и повече гѫрмяха, но на вѣтѫрьтъ. Ние имахме вѫзможность да видимъ тѣхните убити, които тие влѣчаха за рѫцѣ и крака.

Единъ отъ пѫрвите рѣшителни момци отъ на-

шата чета, на име Арсо, сполучи да убие едного голѣмеца отъ турската потера, който налиташе вжру ху ни най-много. Турчинътъ падна на земята и сгжваше вече ржцѣ надолу нагорѣ; но Арсо не можа да са стжрпи и поиска да вжстжржествува напжлно. Той излѣзи отъ пусията и отиде при турчинътъ да му удрѣжи главата. Щомъ са надвеси надъ убитиятъ и са приготви да извжрши своята операция, тоя послѣдниятъ подигна бжрзо своята дѣсница, измжкна си пищовътъ и го испразди въ гжрдите на Арсо. Бѣдниятъ нашъ другаръ Арсо! Той са залови съ двѣте си ржцѣ за пламналата си дрѣха и бухна та са захлупи вжрху тѣлото на издихающиятъ турчинъ! . . . Тая жалостна случка истржгна изъ гжрдите на дружината силно изохкване, но и пукотътъ на пушките са увеличи. — „Да отмжстимъ за Арсо!“ викаха момчетата.

Да ви разкажа нѣщо и за оня бабаитинъ, съ ястжклите мустаци, който са надуваше въ хамбарите на Петрушанъ и предъ когото благоговѣеше сѣки. Като са биехме, отзадя ни са слушаше единъ гласъ, който викаше: „Джрзайте братия! Обжрнахъ са по едно време, и какво да видишъ? Тоя сжщиятъ бабаитинъ, бѣше са натжпкалъ, като чувалъ въ единъ хендекъ, съ снишена глава, и отъ тамъ викаше: „Джрзайте!“ Караджата го напипа нѣкое си време и го изгони отъ пологътъ му твжрде позорно.

— Засрами са отъ дѣтцата, които са биятъ като левове бе калпазанино! му говореше той.

Колкото слжнцето са наваляше кжмъ западъ, толкова битката зимаше по-голѣми размѣри, толкова нашите гжрла исжхваха и язикътъ ни са лѣпеше изъ устата. Единъ пжть гржмнишъ, и два пжти дигнешъ глава да поглѣднешъ кжмъ небесното свѣтило, да ли не е намалило то своятъ пжть, да ли не сж оста-

нали копралите по-малко. На пусто! Намъ са струваше, че слжнцето на едно мѣсто са е спрѣло. Мржкна са; гжрмежите престанаха и отъ двѣте страни. Ние стоехме още изъ обкопите на лозята, безъ да са побутниме; но не правяха това сжщото и турците. Тие са размѣстиха на долу на горѣ около ржтлината и ни опасаха отъ сѣка страна, съ цѣль да не ни пропуснатъ презъ нощьта да слѣдваме своятъ пжть. Движиха са неприятелите, мѣстиха са, викаха, командуваха, псуваха ни и най-послѣ, безсжзнателно, отвориха ни пжть отъ кжмъ Дунавътъ, т. е. отъ кжмъ кждѣто бѣхме дошле, като мислеха може би, че ние никога нѣма да са вжрнимъ пакъ на назадъ. Отпредя ни, т. е., отъ кжмъ балканътъ, тие натрупаха най-голѣмата си сила. Ние са вжзползувахме отъ това тѣхно движение, щомъ са подаде мѣсецътъ, промжкнахме са изъ пжтьтъ, отъ гдѣто бѣхме дошле и пакъ са вжзвихме кжмъ планината, по край самата стража.

ВТОРА БИТКА.

Глава IV.

Куриятa на дѣда Иванъ Войниковъ отъ село Горня-Липница. — Воловите и турчинътъ. — Нараняване на Караджата. — Избѣгване презъ нощьта. — Овчарските кошари. — Село Горни-Турчета. — Тайнственната конница. — Мжизовъ. — Росица. — Потерята.

I.

Въ тая пжрва битка паднаха отъ дружината трима души само, въ това число и злочестиятъ Арсо. Преди да потѣглимъ отъ кара-есенските лозя, старият юнакъ Димитръ Коджа Ибрахимовъ са повжрна на назадъ, удряза главите на избитите братия, които погрѣба тамъ на близо подъ едно зелено држв-

це. — „Да ви е легка пржсть братия!“ каза дружината и сѣки са прѣкржсти. Други нѣколко души отъ дружината, останаха въ лозята по невнимание, за които никакъ не зная какво станаха отпослѣ *). Ние пжтувахме по хубавата мѣсечина и по росната гладка поляна, която свѣтеше като позлатена. Но мѣсечника, златна росица и птиче пѣние ли на окото на гладенъ, женъ и опжрленъ отъ барутъ човѣкъ? Освѣнъ това, ние страдаехме още и отъ безсжница; много момчета, спѣха, както си вжрвяха и политаха тукъ-тамъ. Благодарение, че тамъ на близо около селото преминахме една рѣка, отъ която сквасихме своите изгорели гжрла.

Водени отъ добри водачи, ние пжтувахме почти цѣлата нощь, безъ да затваряме очи. Рано сутреньта осжмнахме въ непознати намъ лозя, заобиколени отъ трите страни съ голи ржтлини. Много са бавиха тука войводите да разсжждаватъ, не бива ли да останемъ презъ деньтъ въ тие лозя, понеже не са вѣрвеше, че на напрѣдъ ще да намѣримъ по́-сгодно мѣсто. Малко повече като са поразвидѣли още, сжглѣдахме тамъ на вжрхьтъ една зелена курийка, на голѣмина колкото една нива. Въ тая курийка са рѣши да отидемъ, за гдѣто и потѣглихме; никой не ни видя, когато са промжкнахме и влѣзохме вжтрѣ, понеже бѣше още много рано. „Тукъ ще да са мре

*) Въ тжзи сжщата нощь, говори бачо Киро, нѣколко души отъ юнашката дружина, излѣзли на една чюшма, около Кара-есенъ, да тржсатъ вода. Тукъ ги нападнаха черкезите и ги избиха, а единъ двама хванаха живи; но отъ черкезите паднаха убити и ранени 8 души. Юнаците бѣха 5 души . . .“ Нѣма никакво сжмнение, че тие са момчетата, за които говора въ текстътъ, че сж изгубили по невнимание въ лозята. Покойниятъ бачо Киро, едно само не ни казва, а именно, какъ са нарича чюшмата, гдѣто сж избити 5-те юнаци.

тоя день“, шепнеха нѣкои отъ момчетата. Щомъ влѣзохме въ курийката, Хаджията даде заповѣдь да налѣгаме и си починемъ отъ джлгите трудове, защото не са знаеше какво ще да ни постигни презъ деньтъ. Хаджията не бѣше свжршилъ още, когато мнозина на около, подпрѣни на джрветата, слѣдваха да хжркатъ, като че да бѣха паднали отъ небото. Тѣжко и усилно бѣше сѣкиму, а отъ друга страна, страшниятъ гладъ бѣше започналъ вече своето опустошение.

Слжнцето бѣше подскочило вече нѣколко копрали надъ хоризонтътъ, сичките момчета спѣха съ исключение на стражата и на войводите, които са разговаряха на страна съ нѣколко момчета, на твжрдѣ низжкъ гласъ. Караджата бѣше са вжрналъ отъ забикалката си изъ курията, която бѣше ходилъ да разглѣдва отъ точка зрѣние на позиция.

— Сичките джрвета въ тая курия сж около 150, говореше той. — Ако стане нужда да се биеме, сѣки ще има по едно джрво.

Въ това време именно, сжглѣдахме, че отъ кжмъ лозята са подадоха два вола, преслѣдвани отъ мушичките; тие волове бѣгаха да са скриятъ въ нашата курия. Не са мина много време, ето че подиръ воловете тича единъ турчинъ, съ кремеклия пищовъ на кржстьтъ си, който идеше право на онова мѣсто, гдѣто са бѣше спрѣлъ Караджата. Тоя послѣдниятъ чакаше да са наближи турчинътъ, па тогава да му са покажемъ и да го хванемъ, за да не му дадемъ време да избѣга. Но хваща ли са проклѣтиятъ му турчинъ? — Щомъ той сжврѣ налѣгалите изъ гората хжшове, съ нахвжргани на-долу на-горѣ пушки и сабли, стана невидимъ. Чалмата му са простря, като смокъ по тржните, а абичката му прилича на орлово крило. Той отиде та са не видя на

долу изъ долината; а ние осѣтихме, че не ни чака добро — пакъ ще да са боримъ съ турци и черкези. Войводите разбудиха дружината, която не бѣше изкарала още по единъ сжнъ и дадоха заповѣдь, сѣки да си прегледа пушката и да бжде готовъ за бой.

Десять минути не са изминаха отъ избѣгването на турчинътъ, когато ние чухме ехото на единъ пищовъ, което са отражи въ курията. Послѣ малко гржмнаха още нѣколко пушки. Войводите истеглиха саблите и почнаха команда, да распорѣждатъ момчетата, защото нападанието ставаше вече очевидно. Дордето са сжмнявахме, за числото и сжставътъ на непиятельтъ, ето че пристигна стражата, която донесе извѣстие, че долината, подъ курията отдолу е пжлна съ турци и черкези, които пжплатъ като мрави кжмъ нашите позиции. Позна са вече, какво ни чака тоя день и четата са распоряди за сражение. Войводите тичеха при сѣко момче, което настанява-ха и му даваха различни сжвѣти.

— Братия! Непиятельтъ вече настжпа, каза Хаджи Димитръ. — Тоя е силенъ много повече отъ насъ, но това е безразлично. Нашата цѣль е, не да превземаме Тжрново или Цариградъ, но да умрѣме за свободата на народътъ си, да туримъ основа на бжджщето! Прочее, куражь! Удряйте до гдѣто можете. Днешнийтъ день ще бжде памятенъ не само за насъ, но и за цѣлиятъ бжлгарски народъ. Много майки ще да са расплачатъ днесь!

Думитѣ на Хаджията бѣха прекжсани отъ гржмването на нѣколко пушки отъ страна на потерата, която са испрече вече напредя ни. Тя ни видя вече, сжглѣда движенията ни изъ курията. Страшна шуматевица се дигна отъ тѣхна страна. Тие викаха, псуваха, подиграваха са съ вѣра, кржсть и сичко щото е свято за християнинътъ. Захвана са битката.

Въ яростьта си, сичката потеря изгжрме отъ единъ пжть, така щото клонищата надъ главите ни, прикосене отъ куршумите, попадаха на земята. Както въ пжрвата битка, така и тука, ние бѣхме забиколени отъ четири страни; но и тукъ нашата позиция бѣше такава, щото ние стоехме на високо и свободно можахме да глѣдаме на сѣкждѣ. Пушките пукаха ужасно и отъ двѣте страни; но отъ наша, куршумите са тѣглеха като съ мѣрка, т. е., ние гжрмехме съ редъ и не токо само така на вѣтарьтъ, да са каже, че гжрмиме, а на мѣсо, както ни заповѣдаше Караджата.

Ние можахме да познаемъ, че тукъ бѣше сжщата оная потеря, съ която са бихме на пжрвата битка въ Караесенските лозя, но съ тая само разлика, че тя са бѣше увеличила двойно и тройно.*) Тукъ ние можахме да познаемъ и оня черкезинъ, който ся впущаше най-много на пжрвата битка и който непрѣставаше да вика: „Уха! Ху! Де бре!“ и пр. Сега той налиташе още повече. Много момчета му хвжрляха, но се' неможаха да го сполучатъ; братътъ на Хаджи Димитра, испразни вжрху му нѣколко пжти своето шишени, но пакъ на пусто: той са кржшаше вжрху коньтъ си, като гевендия. Най-послѣ му са намѣсти самъ Караджата отъ джнерътъ на едно джрво. Пукна пушката и черкезинътъ са сжбори отъ конътъ си, като чувалъ, а коньтъ му отстжпи нѣколко крачки на страна и почна да пасе трѣва. Потерата нададе викъ, послѣ неговото пада-

*) „Когато стана пжрвата битка въ Караесенските лозя, турците са растичаха по Свищовъ, Тжрново и на сѣкаде по селата, като викаха: тичайте, че московците навлѣзоха въ земята ни!“ По тая причина, много турска сганъ нападна по нашите села, говори Бачо Киро Петровичь.

ние и облакъ куршуми полетяха надъ главите ни, които страшно цѣпеха клонищата на джрветата.

Черкезинътъ падна, но и ние си патихме. Въ това отчаяно сражение, единъ куршумъ удари Караджата въ дѣсната рѫка и му отвори двѣ рани отъ единъ пѫть, отгорѣ надъ лакатътъ. Азъ са намирахъ близо до него и видѣхъ, когато са дигна прахъ отъ рѫкавътъ му, а той подскокна като сѫрна и изрева колкото си можа: „На мѣсо! Удряйте!“ и почна по-отчаянно да командува. Никому не каза той за станалото, послѣ вече, безъ да го види нѣкой, скри са на страна за да си превѫрзва раните. Това той направи, да не би като го видятъ момчетата да са обезкуражатъ.

Слѫнцето са надвѣси на пладнѣ, а битката слѣдваше още, отъ минута на минута ставаше по-опорита. Горѣщината бѣ такава, щото отъ жажда и уморяване, на мнозина момчета бѣха исѫхнали гѫрлата, които дума неможаха да произнесатъ; а юлийските лучи на слѫнцето не грѣеха, но печеха, както казахъ. Неприятелите бѣха сигурни отъ тая страна. Множества бѫлгари съ стомни, кратуни, бѫкли и сѣкакавъ родъ провизии, постоянно кръстосваха изъ тѣхнятъ лагерь. Освѣнъ това тѣхните сили са увеличаваха на сѣки часъ; ако убиехме едного, на мѣстото му дохождаха петь души. Тѣжко! Послѣ пладнѣ тие поискаха да настѫпѫтъ вѫрху ни съ юрушъ, да са биемъ гѫрди съ гѫрди. Петь-шесть пѫти са опитаха на това, но не сполучиха, защото, както казахъ вече, нашата позиция бѣше естествено добра. Па и други препятствия имаше. Сѣки отъ насъ бѣше си искупалъ съ тесакътъ по една дупка въ земята, отъ гдѣто слѣдваше да хвѫрля. Помагаха ни така сѫщо и джрветата.

По едно време, разнесаха са гласове изъ мѣжду

дружината: „Топъ донесаха, топъ!“ Колкото и да бѣхме отчаяни, се́ пакъ неможехме да останемъ сѫвсѣмъ хладнокрѫвни при това извѣстие. — „Чякъ сега я втасахме,“ започнаха да говорятъ момчетата, като са озѫртаха надолу на горѣ. Гѫрмението отъ наша страна, захвана да престава отъ минута на минута, за да слушаме, нѣма ли да грѫмни страшнятъ топъ. Отпослѣ обаче узнахме, че тоя слухъ бѣше неоснователенъ, никакъвъ топъ не са яви, а злото бѣше това, че на единъ нашъ куршумъ са отзоваха десятина, ако и не повече. Когато неприятелтъ нападаше, съ цѣль да ни превземе позициите и послѣ пакъ отстѫпаше назадъ, ние викахме по турски язикъ да го подираваме, съ слѣдующите думи: „Не ви е срамъ, попловковци, да бѣгате предъ стотина души ваши раи! Язѫкъ на турскиятъ ви бабаитликъ, на царските дрѣхи и орѫжия, които носите!“ Послѣ нѣкои луди глави, захващаха да пѣятъ, а тие са пукатъ отъ ядъ и псуваха дордето имъ паднатъ чалмите.

Часътъ наближи 12 по турски, т. е. мрѫкване, а пушките пукатъ още, хитрата черкеска конница обикаляше на около ни, като че вѫршеха харманъ. Нашата спасителна горица, както и ние самите, представлявахме твѫрде жална картина. Тѫнките клончета на курията, бѣха повиснали на надолу, пречупени отъ ударите на куршумите, а корите на джрветата бѣха цѫхнали като зелка. Лицата на момчетата бѣха почернели и опушени отъ барутътъ, който са вияше изъ горицата като облакъ. Сѫщиятъ тоя облакъ са виеше и надъ долината, въ която бѣха неприятелите.

Мрѫкна са вече добрѣ, и пушките захванаха да преставатъ малко-по-малко, до като млѫкнаха най-послѣ окончателно. Слава Богу! Ние вѫздѫхнахме

малко свободно; трѫбата ни засвири на почивка, отъ гласътъ на която ако и да неразбираха сички, но десятниците знаяха, защото повечето бѣха отъ сѫрбската легия. Караджата макаръ и раненъ, но той пакъ не сѣдна нарѣдъ съ другите момчета, като че да бѣ човѣкъ съ друга натура. Припна и отиде да обикаля позициите, да види за убити и наранени момчета. Въ цѣлата битка, сичките убити и ранени бѣха осемь души, отъ които само трима души бѣха умрѣли. Въ числото на ранените бѣше и Христо Дрѣновски, единъ отъ рѣшителните момчета, какъвто бѣше и покойнятъ Арсо, който падна въ пѫрвата битка. Понеже отъ него неможеше да стане вече човѣкъ, Караджата му даде отрова смѣсена въ водата, която той испи и умрѣ послѣ нѣколко минути. Колко души паднаха отъ страна на неприятельтъ, азъ не сѫмъ въ положение да кажа никаква приблизителна цифра. Ще прибавя само това, че когато правяха турците настѫпвания, по нѣколко пѫти оставаха на бойното поле по 15—20 души. *)

II.

Нашата почивка трая около половинъ часъ наймного. Въ растояние на това врѣме, голѣма тишина владѣеше и отъ двѣте страни, почивахме ние, по-

*) И въ тоя случай, ние ще да си послужимъ пакъ съ записката на бачо Кира, който са е интересувалъ отъ сичко, распитвалъ за работите, а най-главното, че битките ставаха около неговото село и той е билъ въ положение да научи много подробности . . . „Сутриньта, т. е., деньтъ въ който стана втората битка, говори той, цѣлата чета са намѣри край селото Патрешца, въ курията на дѣда Ивана Войниковъ, отъ с. Горня-Липница. Тука ги обиколиха турците и войската, която дойде отъ Свищовъ и Тѫрново. Страшна

чиваха и турците. Послѣ това, даде ся заповѣдь да са погребатъ умрѣлите ни братия, а съ раненитe да постѫпимъ споредъ обстоятелствата. Двамата отъ тие послѣдните можаха да слѣдватъ подирь четата, а останалитѣ трѣбаше да ги носимъ на гѫрбовете си нарѣдъ. Братия и другари, съ които прѣди два деня са цалувахме, какъ можаше да ги оставимъ на горчивата имъ сѫдба, когато на зараньта още щѣха да опитатъ острилото на башибозушкиятъ ятаганъ и зехиратъ на черкеската кама? Като свѫршихме сичко, приготвихме са пакъ за дѫлагъ походъ. Сѣки може да си вѫобрази, като какво бѣше нашето сѫстояние, слѣдъ двѣ кѫрвави битки, гладни и жедни, непочивали и незаспивали още отъ Ромѫния! А свѫршаши ли са до тука нашето тегло? Близо ли бѣше спасителната точка — балканътъ? Колко потери още идеха да заградятъ нашиятъ исходенъ пѫть? — Сичко това, като го прекараше само човѣкъ прѣзъ умътъ си, можеше да предкаже свободно нашата трагическа участь.

Чакахме да са стѫмни добрѣ, и по начинъ хайдушки, трѫгнахми да излѣзимъ отъ дѣдо Ивановата курия, или по-добрѣ, потѣглихме да избѣгаме. Колкото голѣми и да бѣха опасностите, съ които бѣше

битка са захвана, която трая отъ сутреньта до вечерьта; твѫрде юнашки са браниха тука Хаджи Димитровци и много турски и черкезки майки расплакаха. Тука убиха единъ бинбашия отъ Русчукъ (тоя бинбашия бѣше на 300 крачки растояние далечь отъ курията вѫрху една могила, отъ гдѣто правеше команда. Единъ отъ юнаците, като го поздрави съ единъ куршумъ, прониза го презъ гѫрдите и тамъ си умрѣ) . . .“ „Послѣ това, читашката злоба неможа да остане наситена, продължава бачо Киро, съ свойственната нему наивность. Тие исѣкаха дѣдовата Иванова курия изъ дѫното, да я неглѣдатъ напредя си и да не би втори пѫть да са искриятъ въ нея други омразни хѫшове.

сѫпрежено това наше отстѫпване, ние трѣбаше да стиснемъ очи предъ тѣхъ, защото ако останахме въ курията и на другиятъ день, то нашата сѫдба бѣше рѣшена вече съ очевидни слѣдствия. Като знаехме, че най-голѣмите сили на неприятелтъ сѫ натрупани отъ кѫмъ страната на балканътъ, както въ пѫрвата битка, така и тука, вѫрнахме са пакъ на назадъ кѫмъ Дунавътъ, а послѣ са отправихме кѫмъ определената си посока. Сичко бѣ тихо; повече отъ благополучно може да са каже, стана нашето избѣгване презъ линията на потерята. Само едного отъ дружината, на име Петръ, братъ на Саввата, постигна злощастие, основано на простиятъ случай. Той са вѫрна въ позициите да си дире чантата, която истѫрвалъ при погрѣбението на умрѣлите, а на връщание побѫркалъ пѫтьтъ и са изгубилъ отъ насъ *).

Спокойно преминахме долината, безъ да ни сѫглѣда нѣкой и безъ да ни осѣти стражата, която навѣрно бѣше поставена вече отъ страна на нападателите. Влѣзохме въ една нива, която на скоро бѣше пожената и отъ която снопите не бѣха още дигнати. Ненадѣйно отъ единъ ближенъ кръстчецъ пламна една пушка, куршумътъ на която премина прѣзъ моята дреха. Другарътъ ми Петръ Вълчевъ, който си държеше пушката на тетикъ, грѫмна срѣщо огнѣтъ и ние сѫгледахме, когато претѫркули на земята калпакътъ на единъ черкезинъ. По сѣка вѣроятность, тоя черкезинъ е билъ поставенъ за стража. Мѣстността, прѣзъ която пѫтувахме са сѫстоеше

*) Петръ можалъ да достигне благополучно до тѫрновските лозя, гдѣто и мислялъ да са скрие; но страхливите му родители, кажи го отъ глупость, кажи го отъ робско настроение, предали го на турците. Това самъ братъ му ми е исповѣдалъ.

отъ равно поле, нивя и ливади. Мѣсечината огрѣ и околността до толкова свободно са виждаше, щото изгубена игла можаше да са намѣри. Подирь единъ часъ пѫтуване, авангардиата са спрѣ и извѣсти на войводите, че на напрѣдъ, кѫмъ кѫдѣто пѫтувахме, слушало са нѣкакъвъ си шумъ, като подъ земята. Х. Димитаръ излѣзи нѣколко крачки напрѣдъ и лѣгна на земята по очите си. Мнозина, които не знаяха значението на тая негова хитрость, захванаха да са питатъ: „Да не му е станало нѣщо злѣ, та лѣгна?“ А той искаше съ това, т. е. чрезъ турението ухото си на земята, да са увѣри въ дѣйствителностьта на шумътъ. Когато са завѫрна при насъ, обади ни, че наистина са слушало нѣкакъвъ си шумъ, за който той увѣряваше, че билъ конски.

За наше щастие, тамъ на около имаше дрѣбна горица, или по-добрѣ трѫнакъ, заобиколенъ на около отъ ниви. Тукъ въ тоя трѫнакъ, войводите дадоха заповѣдь да налѣгаме, дордѣто са разбиреше сѫщностьта на шумътъ, като ни казаха въ сѫщото времe да стоиме бодри. Мѣсецътъ, като да сѫчувствуваше на святостьта на нашето дѣло, закри са въ това време задъ единъ сиво-тѫмень облакъ, който ни спомогна въ това поне, че пушките ни, които бѣха насочени измѣжду трѫните, неможеха да лѫщатъ, слѣдователно, недостѫпни бѣха за неприятелското око. Единъ четвѫртъ отъ часътъ не са измина, отъ какъ ние попѫлзихме въ трѫнакътъ, когато сѫглѣдахме че измѣжду нивята са зачерня нѣщо, което са приближаваше постѫпенно, и шумътъ, който отъ преди бѣше достѫпенъ само за ухото на Хаджията, ставаше по-чувствителенъ отъ минута на минута.

— Видѣте ли? Увѣрихте ли са? Каза той и диханието му са усили.

Право, като на свѣщь, кѫмъ нашето бѣдно

свѫрталище — тржнакътъ идеше непознатото още множество, за което нѣмаше никакво сѫмнение, че е войска, конница. Ние турихме пръсти на пушките и чакахме съ нетърпение заповѣдьта на войводите. Нещешъ ли, че догдѣто ние са приготовлявахме да гърмиме, конницата са спрѣ въ близната нива, токо до нашата пусия и почнаха да си говорятъ нѣщо на нискъ гласъ. Ние помислихме, че тие сѫ ни видѣли и за това са спрѣха да са съвѣтватъ нѣщо по мѣжду си по кой начинъ да нападнатъ, но колко бѣхме зачудени, когато видѣхме, че конницата бутна на назадъ отъ гдѣто бѣше дошла, и отиде да са не види презъ нивята. По всѣка вѣроятность, тие неможаха да ни сѫглѣдатъ; но нѣмаше така сѫщо и никакво сѫмнение, че насъ бѣха излѣзли да търсатъ.

Азъ неможа да опредѣля сега точно и вѣрно въ коя именно мѣстность са намираше тоя тржнакъ и по край кои села пѫтувахме дордѣто сѫмни. Зная само, че тукъ на близо сѫ селата: Павликени (гдѣто стана втората битка), Михалце, Горни-Турчета и пр.*) Слѣдъ заминуването на непознатата войска, ние пакъ са отправихме да пѫтуваме съ посока къмъ Стара-Планина. Мѣсецътъ, който въ това време бѣше са показаль отново, огрѣ величествените вѫрхове

*) Бачо Киро говори слѣдующето за това нощно пѫтуване на нашите юнаци, слѣдъ втората битка:

„. . . Вечерьта юнашката дружина потѣгли отъ тамъ (отъ курията на дѣда Ивана) къмъ западъ. На кѫдѣ сѫ ходили, на коя страна сѫ са губили горките, не са знае. На сутринъта са намѣри единъ отъ тѣхъ умрѣлъ въ Неданските гори; а другъ единъ тѣжко раненъ, останалъ въ Павликянските ливади, намѣриха го турците и тамъ го добиха. Главата на тоя юнакъ и костите на други още са намиратъ и до днешенъ день въ нашите гробища (въ с. Горни-Турчета)“ . . . . . .

на тая послѣдната, тамъ далечъ надъ Габрово или Сивлиево и въ гърдите на дружината са почувствува оная радость, която ни вѫодушевляваше още въ свята Ромъния.

— Не бойте са момчета! утрѣ по пладнѣ ще да бѫдемъ въ Стара-Планина на Агликина-поляна *), каза Караджата, като са обръщаше къмъ дружината. — Тамъ азъ ще излѣкувамъ по-скоро своята рана, тамъ ще да ни посрѣщнѫтъ много наши патриоти отъ Сливенъ.

Ние пѫтувахме безъ пѫть, направо презъ поженатите ниви. Сѣки може да си вѫобрази това наше пѫтуване, до колко бѣше мъченическо. Прирѣзаните съ сърпътъ класове ни бодяха въ краката, като шила. Послѣ полу-нощь, излѣзахме на една гола рътлина, гдѣто са и спрѣхме за малко време на почивка, повечето да дочакаме ранените си братия, които едвамъ ся влѣчаха подиря ни. Тукъ стана дума, да са даде на двамата отъ тѣхъ отрова, понеже са познаваше вече, че тия сѫ осъдени да оставятъ костите си рано или късно. Хаджията обаче са въспротиви на тая не до толкова братска и патриотическа мѣрка. Той каза, че ние сме длъжни да ги лѣкуваме, когато достигнемъ въ планината, гдѣто ще да имаме за това вѫзможность. Смѫкнахме са отъ рътлината въ едно корито и пакъ нагазихме изъ нивята. Като оставимъ на страна сичките други кучешки тѣглила, предъ едно само ние неможахме да ос-

*) Агликина поляна е мѣсто въ сливенскиятъ балканъ, мѣжду Твърдица и Демиръ-капия. Преди да трѫгне четата отъ Ромъния, това мѣсто е било опредѣлено за срѣща на други юнаци, както изъ Ромъния, така и изъ Бѫлгария. Така сѫщо е имало условия, че който и да са изгуби отъ четата, къмъ Агликина поляна трѣба да вѫрви.—Тя е била опредѣленъ пунктъ за сѫбиране.

танемъ горди побѣдители и революционери въ нѫлна смисѣль на тая дума. Азъ говоря за убийственната жажда, на която бѣхме жертва отъ нѣколко деня на насамъ.

— Боже мой, да бѫда живъ да туря двѣ капки водица въ устата си, па тогава да умра! говореха мнозина.

А бѣдният Караджа, който отъ сички други трѣбаше да бѫде най-много жеденъ, по причина на раните си, нищо неговореше.

— Още малко, още малко, братия, и ние ще да стигнемъ до студените бистри извори, говореше той.

Караджата не бѣше свѫршилъ още своята насѫрдчителна рѣчь, когато ние чухме напредя си да крякатъ жаби.

— Вода! вода! извика дружината и полѣтя къмъ това мѣсто, като забрави, и дисциплина и команда.

Отъ произведенията шумъ жабите млѫкнаха, но и ние видѣхме вече тѣхното жилище. Що да видѣшъ? —На пусто бѣше нашата радость. Намѣсто вѫображаеми балкански рѣки, малки потоци, или буйни чешми, ние присѫтствувахме при една вонеща локва, въ която селените си бѣха капали презъ деньтъ биволите и свинете. Кой обрѫщаше внимание на подобни дрѣбни работи. Цѣлата дружина напада по земята, отъ четерьте краища на ловката и мерзливата вода ся разигра отъ тѣгление, като че да бѣше станало вѫтрѣ морска бура. Понеже нѣмаше за сичките мѣсто, то мнозина са блѫскаха и натискаха кой да си доближи по-напредъ устните до мѫтната локва. Послѣ нѣколко минути нещастната тая локва представляваше опустошително зрѣлище. Въ нея бѣ останало вода, само на срѣдата, а останалата часть прѣсѫхна! Сиромашките жаби подскачаха на долу на горѣ по черната тина и боязливо

подаваха своите главички на навѫнъ. Лошите слѣдствия на тая вода незакѫсняха да ся покажятъ: дордето испѫлимъ изъ долината, нѣколко души изоставаха, стана имъ лошо на стомахътъ.

По-нататъкъ, и ето напредя ни единъ широкъ пѫть, работянъ на скоро, който приличаше да е шосе. Водачьтъ ни каза, че той, пѫтьтъ, ще да ни заведе при сивлиевската рѣка (Росица?). Въ пѫтьтъ си ударихме вѫрху двама земледѣлци, които орѣха на мѣсячината и по хладнината съ своите черни биволи. Дордето ние са доближимъ до тѣхъ, тие дигнаха прахътъ прѣзъ нивята, като оставиха, и биволи, и дрѣхи и сичко щото имаха. Ние неможахме да ги узнаеме да ли турци бѣха тие или бѫлгари; но по сѣка вѣроятность сѫ биле наши сиромаси братия, защото турчинътъ никой пѫть нѣма да си вади очите да оре нощно време. Тие сиромасите, тѫкмо що биле сѣднали да ѣдатъ хлѣбъ, който бѣше начупенъ вѫрху една абичка. За наше щастие, малко по-на страна намѣрихме единъ бѫкель съ вода, прѣсна и студена. Караджата видя, че ще стане сблѫскване, та за това застана отъ рано при идолътъ, т. е. бѫкельтъ и наредъ почна да дава вода. Кому по-прежди? Съ него, най-много петь-шестина души да можаха да ся напиятъ. Ако единъ дигнеше да пие то около десятина рѫцѣ го чакаха, като че ще да ловятъ птици, и му четяха глѫтките. Нашите войводи бѣха до толкова благородни, щото не са вѫсползуваха отъ положението си да испиятъ водата, но чакаха да пиятъ другите, а тие останаха най-послѣ.

Още единъ часъ пѫтувахме, и даде господъ да намѣримъ единъ изворъ, отъ който са напихме съ вода и си починахме. Послѣ половинъ часъ, зората са пукна на истокъ, и войводите дадоха заповѣдь да по-бѫрзаме, защото околностьта непредставляваше ни-

ВСБИМЕ
ВСТОРИЧЕСКА
БИБЛИОТЕКА
СОФИЯ

каква гаранция, като за насъ хора, т. е. нѣмаше ни една тржнка, да можемъ да са скриемъ. Старият балканъ стжрчеше напредя ни, по-наблизо и по-величественно, и вжрху него бѣха отправени очите на сичките момчета. На пжтьтъ ни ся испречи едно село турско, раздѣлено на двѣ махали, презъ срѣдата на което ние минахме. Никой, освѣнъ нощните стражари—кучетата, не ни осѣти. Наистина, че мома зина ни видѣха, но тие са снишяваха по-край плетищата. Не е чудно, че ни помислиха за турска войска или башибозушка потеря. Азъ на вѣрно незная името на това село, но мисля, че то бѣше или Горни-Турчета, или пакъ Бацуво (?), *)

Стигнахме до една голѣма рѣка, за която водачите казаха, че е сивлиевската. Тукъ на близо сжглѣдахме овчарски кошари, и десятина души момчета са отправиха да хванатъ овчарите, да ги разпитаме за туй, за онуй и да видимъ нѣщо за ѣдение. Но стои ли ти така равнодушно угнѣтеният овчарь? Двадесять крачки имаше още дордето наближимъ колибата, когато двама души исфржкнаха изъ нея и отидоха да са невидатъ изъ нивята. Предъ кошарата на едно джрво, намѣрихме двѣ цидилки съ прѣсно сирене, което натоварихме на гжрбътъ си; а вжрху единъ камакъ, сложихме двѣ б. меджидии, за стойностьта на сиренето, които овчарите щѣха да намѣратъ, слѣдъ нашето заминување. Подиръ насъ бѣше дошелъ и Димитръ Мжнзовъ, единъ отъ най-ранените; той са тжрти на земята предъ кошарата и каза: „Охъ, братия! Оставете ма тукъ да загина! Не сжмь въ сжстояние отъ тукъ до тамъ да са помржднa". А ние нѣмахме заповѣдь да оставаме никого, та за това не дадохме на клѣтиятъ Мжнзовъ да остане при овчарските кошари. Когато са вжрнахме при дружината, тя преминуваше вече рѣката, кой сабутъ а кой съ царвулите, кому както скимни. На другиятъ брѣгъ на рѣката имаше така сжщо овчарски кошари. На тие кошари рѣшиха войводите да оставатъ Д. Мжнзова. Самъ Хаджиятъ го хвана за ржката и го заведе при овчарьтъ, който не бѣше сполучилъ да избѣга.

— Той е бжлгаринъ, християнинъ, твой братъ, тржгналъ да са бие съ турците за ваше добро, каза Хаджията на овчарьтъ, като му сочеше полуубитиятъ Мжнзова. — За това прибери го, храни го, глѣдай го, за което и богъ ще да та награди!

Послѣ това, войводата даде на овчарьтъ половинъ лира за трудътъ. Той са обѣщаваше, отъ страхъ може би, че сичко ще да испжлни; но щомъ сме заминали, и горкиятъ Мжнзовъ билъ предаденъ на потерята, която го сжсѣкла на мѣстото му. Когато Хаджията правеше условие съ овчарьтъ, ето че напредя ни са показаха трима души турци вжоржжени, както са слѣдва; тие са показаха предъ четата ненадѣйно, защото мѣстото бѣше завой. Десятина момчета отидоха да ги заградатъ, които и успѣха. Понататъкъ, още седемь души други турци са показаха, така сжщо вжоржжени. И тѣхъ сполучихме да заградиме. Тие са предадоха по миренъ начинъ, безъ ни най-малко сжпротивление. Самъ Караджата, който

*) Бачо Киро неспомѣнава подобно нѣщо, т. е. че дружината минала презъ нѣкое село . . . „Сутриньта юнашката чета усжмна по край нашето село, говори той; мина свободно надъ селого по поляната и са спря при овчарските кошари. Овчарите дояха овци и момчетата имъ зеха млѣкото, което испиха. Отъ тамъ тржгнаха кжмъ високиятъ брѣгъ, излѣзаха при урушките ложя, гдѣто сѣднаха на почивка. На това мѣсто така сжщо имаше овчари, отъ които задигнаха двѣ цидилки съ прѣсно сирени, което заплатиха богато на притежателите. Тоя день бѣше вторникъ, мѣсецъ Юлий" . . .

не може да тѫрпи много, отиди да ги разглѣда що сѫ за хора. Тие навѣрно бѣха отъ потерята, но скриха предъ насъ истината; казаха, че излѣзли да си тѫрсатъ воловите. Караджата имъ прегледа пушките, които бѣха пѫлни, а послѣ имъ ги даде, като имъ поржча, че ако зематъ участие въ потерята, ще бѫджтъ исклани, като пилета.

— Валлаха, билляха, нѣма да бѫдемъ, говоряха тие, кротки и смирени, като агнета.

На много момчета не стана добре, гдѣто отпуснахме тие наши лични неприятели, но що да сачини, когато войводите искаха да испѫлнятъ своите обязаности.

Забравихъ да кажа, че отъ послѣднята кошара, ние зехме нѣколко ягнета и единъ овчарь, който ги караше. Заедно съ него, ние минахме покрай една воденица и влѣзахме въ една гора, тамъ на близо до рѣката. Бѣше са сѫмнало вече. Тукъ въ тая горица ние мислехме да починемъ най-послѣ отъ дѫлгите трудове и да заколимъ ягнетата, дордѣто е още рано, догдѣто не ни е още подушила потерята. Споредъ думите на овчаринътъ, тая горица са казвала Бѣла Черкова.

ТРЕТЯ БИТКА.

Глава V.

Овчарьтъ съ агнетата. — Прогонването на потерята. — Второ нараняване на Стефанъ Караджа. — Сѫсѣчването на дѣвте момчета. — Молбата на чаушинътъ. — Числото на дружината 68 души. — Отстѫпване.

I.

И така, ние са бѣхме расположили вече въ гората. Овчарьтъ бѣше заклалъ агнетата и започваше да ги дире; огънь са приготовляваше на друга една страна за прѣсните кебапи, едни отъ момчетата бѣха са разшетали да бератъ дърва, други почиваха, трети са облизваха, че ще по-хапнатъ най-послѣ, съ една рѣчь, синца тѫржествувахме и са веселехме. Въ това време именно, ето че пристига стражата, която ни извѣсти, че отъ кѫмъ гѫстата гора (Бѣла Черкова) са задало турска потеря. Ние рипнахме на крака и съ пѫрви поглѣдъ можахме да сѫглѣдаме червените фесове и чалмите, които престѫпаха кѫмъ нашата горичка. Вижда са работата. че тая потеря ни е чякала въ голѣмата гора Бѣла Черкова, *) гдѣто е мисляла, че навѣрно ще да са

*) Въ записката на бачо Кира не са спомѣнава такава гора . . . . «Като зеха сиренито, говори той, дружината потегли изъ пѫтеката нагорѣ, изъ която излѣзе и Тотю войвода на 1867 г. и излѣзаха отгорѣ на Каменската равнина. Тукъ направиха малко почивка, и като високо мѣсто, можаха да видатъ съ телескопъ приближаването на турската ордия. Тогава тие побѫрзаха да си [illegible] позиция и тръгнаха за Дрѣчовските гори, гдѣто си избраха мѣсто за отбрана въ Дѫлгий долъ, а послѣ два часа са премѣстиха въ една малка курия (може би тая курия да е Бѣла Черкова). Тукъ наоколо имаше поженати ниви, отъ които юнаците привлѣкаха снопите и си направиха митеризи (третя битка) . .

спреме. Тие вѫрвяха хайдушки, като са слагаха задъ шумките. Хаджи Димитръ извади револверътъ си и го испразни на срѣща имъ; а тие скочиха на крака и тѫртиха да бѣгатъ кѫмъ голѣмата гора, отъ гдѣто бѣха дошле.

Развали са пакъ нашето минутно спокойствие; Караджата каза на уплашениятъ овчарь да си прибира ягнетата и да вѫрви по-скоро при овцете си, защото неговата миссия са свѫршва вече. Бѣдниятъ овчарь, той забрави, и ягнета, и абата си и отиде та са невидя презъ гѫсталакътъ. Войводите истеглиха саблите, раздѣлиха момчетата на двѣ отдѣления, едното поведе Хаджията, а другото — Караджата, и тръгнахме направо кѫмъ мѣстото (голѣмата гора), гдѣто са криеше потерята. Щомъ тая послѣднята видя нашите нападателни движения, почна да отстѫпа още отдалечь. Ние престѫпвахме полечка и слѣдвахме да гѫрмиме съ тактика. Въ мѣстностьта мѣжду дрѣбната гора и Бѣла-Черкова, искарахме изъ гѫсталакътъ до десятина души заптии, които предвождаха потерята. Тие стиснаха своите царски шишенета презъ половината и хукнаха да бѣгатъ напредя ни, безъ да са обѫрнатъ даже да ни видятъ. По тоя начинъ, въ растояние на половинъ часъ, ние сполучихме да изгонимъ турската потеря, безъ никакви жертви и спокойно завзехме тѣхните позиции, което ни бѣше и цѣлта.

Казахъ, че тоя день бѣше вторникъ, четвѫртиятъ, послѣ нашето минуване отъ Ромжния. Деньтъ бѣ обикновенъ, както вѫобще бива презъ мѣсецъ Юлий. Слѫнцето печеше, хладенъ вѣтрецъ подухваше отъ врѣме на врѣме, който люлѣеше листата на дѫрвенцата и сушеше потьта отъ нашите изгорѣли чела. Дружината представляваше не млади и весели момци, каквито бѣхме прѣди два деня, но полуубити

скелети, почернѣли и изгорѣли, да ги духнишъ ще паднатъ. Каквото и да говоряха войводите за насѫрдчение, каквото и да обѣщаваха, азъ вѣрвамъ, че по мѣжду ни трима души неможаха да са намѣрятъ, които да мислятъ противното, т. е., че ще да остане нѣкой живъ отъ цѣлата чета. Девизата ни: „да умремъ за Бѫлгария“, са оправдаваше вече напѫлно.

Слѫнцето бѣлѣжаше обѣдъ, когато ние изгонихме потерята и завзехме нейните позиции. Азъ казвамъ, изгонихме, но не окончателно. Това бѣше само едно подплашване отъ наша страна. Онова, което щѣше да стане, което имаше да патиме въ тая гора, отъ тукъ нататъкъ са очакваше да дойде. Не много на далечь отъ нашето свѫрталище са слушаха отчаяни гласове, команди, а малко по-нататъкъ — войскарски трѫби. Кѫрвавата битка ставаше неизбѣжна. Войводите са оттеглиха на страна и дѫлго врѣме говоряха по мѣжду си нѣщо тайно и важно. Послѣ това, тие са вѫрнаха при насъ и ни раздѣлиха изново на двѣ отдѣления. Азъ останахъ подъ командата на Караджата, който щѣше да дѫржи лѣвото крило. Въ тая трета битка дружината са распорѣди така, щото образова едно колело, въ видъ на полукрѫгъ. Освѣнь дебѣлите храсти, които щѣха да ни служатъ за отбрана, нѣкои отъ момчетата привлѣкоха и снопите отъ ближната нива, съ които направиха табии. Нашите дѣйствия не останаха чужди на неприятелътъ; той имаше вѫзможностъ да чуе и види сичко. Ако неприятелътъ са приготовляваше въ тая трета битка да ни нанесе послѣдно поражение, то нашата чета сѫвсѣмъ не отговаряше на тие негови прѣсни сили. Най-главното е, че нашите фишеци започнаха да са преполовяватъ, едната часть на които бѣ изгѫрмяна, а другата изгубена. Човѣкъ

гладенъ и неспалъ отъ три деня, въ сжстояние ли е да са грижи за своите книжни фишеци?

Въ половинъ часъ време, потерята можа да сжбере своите сили и да са опжлчи на срѣща ни. Тя са предвождаше отъ 15—20 души заптии, които тичаха на напредъ съ коните си и насжрдчаваха своите сжотечественници. Когато ни наближиха на 300—400 крачки, отвориха на срѣща ни огжнь и куршумите ни поздравиха. Ние джржахме отбранително положение и отговаряхме нарѣдко, отъ точка зрѣние на икономия. Нападателите псуваха до бога, което бѣше знакъ, че неможатъ да ни нагазятъ.

— А бе мржсни кяфири и черни невѣрници гяури! викаха тие. — Защо сте минали и какъвъ ви е зорътъ! Ахъ пезевенклеръ! . . .

До като я карахме така комшийски съ башибозуците, бодрото око на Караджата сжглѣда нѣщо, което го смути окончателно. Скоро той са затече при Хаджията, комуто каза нѣщо на ухото и му посочи съ ржка да поглѣдне кжмъ западната страна. Тайната не можа да остане за джлго време капиталъ само мѣжду войводите. Ние си надигнахме главите и можахме да видимъ въ що са сжстояла тая тайна. Ближенъ тамъ единъ баиръ, бѣше почернялъ, като гора отъ сини потури и червени фесове. Това бѣше турската редовна войска, която идеше на помощь на потерята*). Скоро тя ни наближи, и нейните команданти, съ голи сабли въ ржката, почнаха командата. Ако башибозуците гжрмѣха презъ купъ за грошъ, то това сжщото не може да са каже и за редовната войска. Тя са подраздѣли на нѣколко колони и почна нападанието си. Солдатските куршуми запищяха много по-силно и тжките вѣйки на кория-та захванаха да падатъ на земята.

По два-три пжти изгжрмяха солдатите съ пушките си и престанаха вече. Тие натжкнаха на своите царски шишанета лжскавите байонети и са втурнаха да ни нападнатъ съ престжпъ. Ние ги отблжсквахме споредъ силите си. Въ едно отъ тие нападения, което стана по икендия, двѣ отъ нашите момчета, които Караджата бѣше поставилъ въ единъ храсталакъ, неможаха да отстжпятъ. Тукъ тие бидоха загащени отъ солдатите, които ги насѣкоха на парчета. Тая сцена силно покжрти Караджата. Видѣхъ го съ очите си, когато той са хвжрли вжрху нападающите солдати, съ сабля въ ржката, разсѣче на едного отъ тѣхъ рамото и оттжрва нѣколко парчета мѣсо отъ ржцѣте имъ, принадлѣжащи на нашите разсѣчени жертви. Но тая джрзостна постжпка не му излѣзи така евтина; той са вжрна съ една прѣсна рана въ лѣвиятъ кракъ, произ-

*) Числото на тая войска, която бачо Киро видѣлъ като тржгнала, е отъ грамадно повече . . . „Два часа послѣ, откакъ са спрѣха момчетата, говори той, престигнаха турци, черкези и войска, които нападнаха селото ни, като гладни псета. Самъ пашата, тжриовскиятъ, сѣдна предъ дюкяньтъ съ нѣколко аги и привика нашите старѣи. — „Царски душмани, защо вие не извѣстихте и защо не хванахте комитите, когато тие преминаха край вашето село,“ каза той. — „Паша ефендимъ, отговори нашиятъ чорбаджия Илия Сейковски. — „Тие сж обржжени хора; какъ ние можемъ да излѣзимъ на срѣща имъ съ голи ржцѣ.“ — „Азъ разбирамъ, че и вие сте тѣхни ортаци, каза пашата; но хайде бакалжмъ! До като са не обѣсжтъ нѣколко души отъ васъ, нѣма бжде“ . . . Слѣдъ половинъ часъ дойде извѣстие, че хжшовете слѣзли на позиция. Тогава са вдигнаха сичките турци, заедно съ пашата, искараха кола, потеря и пр. и стигнаха по пладнѣ на мѣстото за битка. Боятъ са захвана и трая чякъ до вечерьта. Тжкмо 4000 души турци бѣха са стекли тука; но бжлгарските юнаци са бранеха мжжки“. . .

ведена отъ куршумъ. — „На мѣсо момчета! ударйте!“ викаше той и си подрусваше кракътъ, като да искаше съ това да отмахне раната. Послѣ това той лѣгна по очите си на земята и почна изново да гжрми.

Подиръ нараняването на Караджата, единъ воененъ чаушинъ, заедно съ 15—20 души солдати, сполучи да влѣзи въ позицията ни, слѣдъ като са сжсѣкоха вече помѣнатите двѣ момчета. Караджата сполучи да имъ загради пжтьтъ съ нѣколко души отъ юнаците, и сѣчътъ са почна. До единъ тие бѣха изсѣчени, а чаушинътъ падна живъ въ ржцѣте ни. Уплашенятъ чаушинъ са молеше да го оставимъ живъ, като си подаваше часовникътъ и кесията, въ която имаше десятина алталжка. Неговата молба обаче не са взе въ внимание, по уважителни причини, и той биде сжсѣченъ на мѣстото си. Битката слѣдва неприкжснато чакъ до засѣдание на слжнцето. Ние са джржахме още, но бѣхме поражени вече. Само предъ очите ни са тжркаляха 6—7 души умрѣли и десятина ранени. Тие са кжсаха отъ болѣсти и отъ жажда; но никой ги непоглѣждаше. Въ тая третя битка са наранихъ и азъ съ куршумъ, въ рамото. Часътъ на 12 по турски, боятъ престана, пушките млжкнаха и и отъ двѣте страни. Кой гдѣто си бѣше на позиция, тамъ си и остана, уморенъ и капналъ за минутна почивка. Половина часъ не са измина, и войводите дадоха заповѣдь да са приготвиме за пжть, слѣдъ като прегледахме убитите и ранените.

Хаджията преброи момчетата, и що да видишъ! Отъ 124 души, едвамъ 68 бѣхме останали! Другите избити, ранени, изгубени тукъ-тамъ изъ гората, останали по кошарите и пр. Това отчая окончателно момчетата, но нѣмаше вече що да са прави, жребието бѣше хвжрлено. Както въ пжрвите двѣ битки,

така и въ третата, ние незнаехме колко души сж паднали отъ неприятелска страна. Азъ предполагамъ, че тѣхното число бѣше много по'-голѣмо *). По старийтъ си обичай, вжрнахме са пакъ на назадъ, избиколихме неприятелската стража и хванахме пжтьтъ презъ гората съ посока кжмъ балканътъ. Въ пжтьтъ си, до едно джрво, намѣрихме случайно едно отъ момчетата ранено, на име Симеонъ Врачаница, който не можаше да са исправи на краката си. Вслѣдствие на това, поискахме му револверътъ и му предложихме да го отровимъ, за да са не мжчи по-злѣ.

— Неща! Неща! — Махвайте са отпредя ми, викаше клѣтникътъ и си тржшкаше главата отъ земята.

Ние го оставихме на сждбата му.

Отъ сичките злини и неволи, на които бѣхме подложени, благодарение само на тихата нощь, която бѣше въ наша полза; въ нея ние само намѣрихме утѣха и защита. И тая вечерь тя ни са усмихна още отъ далечь. Небото бѣ ясно, като оглѣдало, нашарено съ многобройни звѣздици, тихъ вечеренъ вѣтрецъ подухваше отъ къмъ лѣглото на бистрата Росица, който носеше на далечь образуванията облакъ димъ, отъ пушките. Горските птиченца, подплашени и прогонени отъ гнѣздата си, вслѣдствие гжрмежътъ на пушките, чучуригаха необикновенно на около. Ние са влѣчехме изъ гората, безъ пжть и пжтека, като са пазяхме да отбѣгнимъ отъ преслѣдванията на неприятельтъ. Бѣхме още въ гората, когато чухме военната тржба, но неможахме да осѣтимъ на какво

*) . . . „Въ тая битка (третата), отъ турците паднаха убити, само редовна войска 65 души“, говори бачо Киро. Числото на избитите черкези и турци не са знае“.

тя свирепе *). Въ сѣки случай, ние бързахме да отстѫпиме. Къмъ Стара Планина не поглѣждахме вече, защото са бѣхме наситили на нейните сини върхове, т. е., като я глѣдахме отъ два деня и двѣ нощи, ужь че е на близо, а въ сѫщность това бѣше една измама — не ни оставаше никаква надѣжда. Караджата, колкото и да са силяше да не остава на назадъ, захвана да са чувствува отслабналъ вече. Не бѣ малка работа: три рани зѣеха по неговото тѣло, отъ три мѣста течеши черно кръви! Въ пѫтьтъ си достигнахме до една втора рѣчичка, която бѣ за насъ земни рай. Тукъ надъ нейните бистри струи, ние си измихме изгорѣлите лица и пийнахме по-малко водица, около по една ока на човѣка.

---

*) „Като са свършли третата битка, войската са оттѣгли вечерьта да пощува въ Вишовъ-градъ, говори бачо Киро, а потерята, турци и черкези, останаха да пазятъ въ гората да не би да избѣгатъ хѫшовете. Тие послѣдните, кѫдѣ сѫ ходили презъ нощьта гдѣ сѫ са скитали, не е извѣстно. На сутреньта осѫмнаха почти на сѫщото мѣсто, половинъ часъ по-надалечь, мѣжду селата Плужна и Вишовъ-Градъ, на мѣстото наричаемо Кара-Кѫзѫнъ Кйопрюсю (на черната мома мостьтъ), гдѣто ги намѣриха турците, и битката са почна изново . . . “

Споредъ други источници обаче, четвѫртата битка станала на мѣстото Канлѫ-Дере. Да ли това е сѐ едно и сѫщо мѣсто, азъ незная. Впрочемъ, разликата и противорѣчието е твѫрдѣ малко.

ЧЕТВЪРТА БИТКА.

Глава VI.

Дълбокиятъ сънъ на дружината. — Конйте на потерята. — Подлостьта на Мавра. — Раздѣление на четата. — Хващанието на Караджата — Чиновниците отъ Тѫрново. — Покаяната на нашата да са предаде Х. Димитръ. — Отдѣлението на българската потера. — Сѫдбата на писарьтъ. — Избѣгване отъ позицията. — Голите канари.

I.

Както другитѣ нощи, така и сега, ние пѫтувахме дордѣто са сѫмни. Мѣстото, презъ което вървехме бѣше доволно гористо, та за това хранехме надѣжда, че днесь поне, не ще можатъ да ни намѣрятъ потерите. Едно, че са сѫмна, а отъ друга страна, че бѣхме отпаднали сѫвершенно, спрѣхме са срѣдъ гората, като поставихме на около стража. Напусто обаче имахме ние слабостьта да си въобразимъ само, че не ще бѫдемъ сѫгледани и тоя пѫть. Турците не спѣха; нашите тридневни битки бѣха вече дѣло свършенно и на сѣкиму извѣстни. Сѣко чалманосно сѫщество знаеше нашата цѣль и дѣлото, за което бѣхме минали. По тая причина, колкото способни турци имаше въ окржзите: Тѫрновски, Сивлиевски, Свищовски и Русчукски, бѣха са опѫлчили срѣщо насъ.

Отъ друга страна, ние бѣхме вече почти полуубити. Достаточно бѣше да на заградятъ 50—60 души потеря, да ни поджржатъ още единъ день гладни, и ние отъ само себе си, безъ битка, трѣбаше да преклонимъ глава. Не е малка работа: тоя день срѣда, бѣше четвѫртиятъ, отъ както ние са сражавахме, гладни и жедни. Слѫнцето са подаваше вече на истокъ, когато дружината попада по зелената росна трѣвица, безъ да станатъ по мѣжду ни нѣ-

какви сѫвѣщания и пр. Сѣки заспа сѫнъ джлбокъ на мѣстото си, изъ мѣжду гѫстата шума.

Като какѫвъ е билъ тоя сѫнъ, послѣ петодневни мѫки, вѣрвамъ, че сѣки е въ сѫстояние да си въ образи. Ние не спѣхме, както далъ Господь, но са бѣхме принесле сѫвершено, като умрѣли. Поставените стражари, които така сѫщо бѣха хора, като насъ, намѣсто да бдѫтъ, да стоятъ прави, облѣгнате на пушките и да са ослушватъ на около, безъ да мислятъ много на джлго, и тие послѣдвали нашиятъ примѣръ, т. е., трѫшнали са на земята и захѫркали сладко-сладко. Единъ часъ или повече време, послѣ това, чуваме, че кучета и копои лаятъ на около изъ гората, но никой са не сѫбужда, струва ни са че лаятъ става подъ земята. Трѣба да ви кажа, че въ това четвѫрто нападение, потерята бѣше трѫгнала да ни тѫрси съ копои, като зайци. Разбира са, че послѣ копоите вѫрвѣла потерята; тие лаели толкова по-грозно и по-отчаяно, колкото са наближавали до насъ, но никой не дига глава, дордето най послѣ довтасва и самата потеря. Най-напрѣдъ тие нападнали на Христа. Той скочилъ на крака и отведнажь изгѫрмява вѫрху единъ черкезинъ, когото свалилъ на мѣстото му; а останалите му четирма другари са разбѣгали.

И отъ пушката на Христа, никой неможа да са разбуди отъ дружината, освѣнь ония, които биле около му. Той вика: „Ставайте! Нападнате сме!“ Но никой не дига глава. Тогава Христо трѫгналъ изъ гората, и блѫска съ дрѫжката на пушката си, гдѣ кого види и завѫрни. Въ това време, пукна пушка изъ гората и куршумътъ ѝ удари въ челото едно отъ нашите момчета, което са подигна да стане. То падна на мѣстото си и крѫвьта бликна да тече изъ устата му, носътъ му и ушите му. Лицето, което го ударе бѣше турски солдатинъ.

Въ кѫсо време всичката дружина са намѣри на кракъ, сѫбрана на едно мѣсто. Сѫнцето бѣше подскочило вече на нѣколко копрали и силно печеше. Двѣте рѫтлини, мѣжду които са намирахме ние, бѣха завзети отъ потерята, така щото ние оставахме мѣжду два огня. Сѣки разбра, че днешното ни положение е едно отъ най-опасните. Въ малко време, синца щѣхме да бѫдемъ избити на мѣстата си. Заради това, намѣсто да дѫржимъ отбранително положение на мѣстото си, рѣшихме да нападнime ние по-напрѣдъ на потерата, която да изгонимъ поне отъ едната рѫтлина. За тая цѣль малката ни четица са раздѣли на три отдѣления, на лѣво, на дѣсно крило и на срѣда. Това послѣдното отдѣление остана да командова самъ Хаджията. Командата на лѣвото крило са даде на Мавра, родомъ отъ Казанлѫкъ, който потѣгли кѫмъ рѫтлината, да заобиколи изозадъ. Подирь него потѣгли Караджата, съ другото крило и битката са почна. Потерата са командуваше отъ единъ военень бинбашия. Вѫрвимъ ние съ Караджата на напрѣдъ, като мислехме, че Мавро е отворилъ вече огѫнь отъ другата страна; но Мавро постѫпилъ твѫрдѣ подло въ тоя случай. Той избѣгалъ заедно съ своята дружина, която са сѫстоеше повечето отъ претенциозни сливнелии, а ние останахме изложени на опустошителнията огѫнь!

Момчетата отъ нашето отдѣление са нахвѫрлиха на чело съ Караджата мѣжду редовете на турските солдати, и боятъ са почна гѫрди срѣщо гѫрди. Псувни „динъ,“ „иманъ,“ „кяфиръ!“ „кучета,“ „поганци!“ заглушиха вѫздухътъ. Бинбашията, който командуваше не далечь падна отъ коньтъ си, свалень отъ куршумътъ на брата ми Петра. Въ това време войската ни нагѫна много отчаянно, кой съ щикове, кой съ пушки. Караджата, който вѫрвеше

напредъ и сѣчеше на право и на лѣво, остана заобиколенъ по мѣжду имъ. Най-голѣмата сила биде устрѣмена на него, защото по дрѣхите му, турците можеха да го познаятъ, че той ни е главатарь. И туриха вжрху му ржка неприятелите! Той викаше: „на мѣсо! на мѣсо! удряйте! но сичко на пусто. Едно, че ние неможахме да му помогнеме вече, а друго, че той бѣше нараненъ, като рашето!..

Дордето не бѣха го хванали още турскиятъ чаушинъ даде команда да престанатъ да гжрмятъ и да го хванатъ живъ. Около десетина души манафи задиха нашиятъ войвода, когото грабнаха като орли, кой за ржка, кой за крака, кой на кждѣто свари и го отнесаха въ своятъ лагерь. Ние испразнихме по единъ пжть своите пушки вжрху солдатите, които го носяха; но тие малко внимание обжрнаха на това. Слушахме ние до едно мѣсто гласътъ на своятъ любимъ войвода, който псуваше сичко що е турско и насжрчаваше насъ.

— Джржете ся братия! Смжрть на кучетата!.. На мѣсо! отмжщение!

Завлѣкоха го на далечь, въ една близна долина и ние ся простихме веднажь за винаги съ него. Момчетата останаха като гржмнати послѣ тая загуба за сичката чета. Самъ Хаджията са просжлзи, въ качеството си на войвода и скжрбна вздишка са истржгна изъ неговите юнашки гжрди. Това са случи на 9-й Юлий, въ срѣда послѣ пладнѣ. Азъ повтарямъ да кажа, че главната причина, да са хвани Караджата, бѣ помѣнатиятъ Мавро.*)

*) Това лице, Мавро, е познато отъ по-стари времена за човѣкъ съ сжмнителна честность. Той е участникъ въ убийството на оня прочутъ юнакъ Теню Люцкановъ, за когото П. Хитовъ говори въ своите записки. Това подло убийство бѣше извѣстно на Х. Димитра, но той пакъ склони да земе Мавра въ своята чета.

Когато войската хвана Караджата, пушките отъ неприятелскиятъ лагерь престанаха вече и тржбата имъ засвири, кой знае за какво. Много шуматевица и гжлчове са слушаха въ лагерьтъ имъ, значението на които ние неможехме да разберемъ. Мѣжду това, дордето неприятелите са радваха съ побѣдата си, че ни хванали главатарьтъ, ние можахме да завземемъ кичестата ржтлина и са нарѣдихме на позиция, за нова борба. Хаджията, който най-много трѣбаше да скжрби за изгубването на своятъ достоенъ помощникъ, изцѣло зае мѣстото на войвода. Понеже числото на ранените момчета са увеличаваше отъ минута на минута, мѣжду които мнозина имаше, които бѣха са омирисяли вече, въ растояние на два-три деня, войводата даде заповѣдь да са ископае единъ трапъ въ който да са положатъ дордето трае битката. Скоро пакъ са захвана битката. Нѣколко отъ по-вжзрастните и отъ по-опитните момчета отидоха при Хаджията, комуто предложиха да не излѣзва на чело на битката, защото като отиде и той, тогава трѣба да са распржснеме, кой на кждѣто види. Тие го сжвѣтваха да лѣгне при ранените въ трапътъ; но той махна съ ржка на тие благоразумни сжвѣти.

— Това е докачение за мене, каза той. — Да се биятъ другарете ми, а азъ да стоя при ранените! — Никога.

Отъ тая си нова позиция, ние можахме да вижданме сичко наоколо; лагерьтъ на турците са глѣдаше като въ тава и сичките тѣхни движения. Много свѣтъ, отъ сичките народности на тая околия имаше въ сжставътъ на потерята. Освѣнъ турци и ревностни черкези, тукъ не липсуваха още: татари, голи цигани, па и наши братия бжлгари, ако щѣте още. Засвири по едно време тржбата имъ и нѣколко отдѣления са отправиха да ни нападнатъ. Нѣкол-

ко пѫти ни наближаваха тие, но изново бѣха принудени да са връщатъ. Трѣба да ви кажа и това, че нашата нова позиция бѣше до толкова удобна, щото десять души въоржжени хора можаха да стоятъ срѣщо 200—300 души. Такава позиция, ние нѣмахме ни въ една отъ пѫрвите три битки.

Турците замълчаха изново. Отъ лѣва страна на лагерьтъ имъ са подаде друго едно отдѣление потера, на число около 80—100, които по своето облѣкло, не приличаха ни на турци, ни на черкези, нито пакъ на другъ нѣкой менлетъ. Ние неможахме да ги разглѣдаме добрѣ по причина на слѫнчевите зари. А непознатите слѣдваха да крачатъ къмъ позициите ни, като вървяха на ребро, съ обѫрнате пушки къмъ насъ.

— А бе тие сѫ наши тонковци, бѫлгаре! я да ги земе дяволътъ! извикаха нѣкои отъ момчетата, съ голѣмо зачудване.

— Това неможе да бѫде! Какво говорите вие? възразиха други Томовци.

— Бѫлгаре сѫ, Господъ ги убилъ! каза Хаджията, щомъ ги поглѣдна съ телескопътъ си.

— Тѣхъ сѫ ги проводили турците съ цѣль, че ужь нѣма да гѫрмиме отгорѣ имъ, или пакъ ще искатъ да ни предумватъ да сложемъ оръжие.

Дордето свършри войводата, ето че нашите кара-калпаклии са подадоха отъ ближната долина и захванаха да покляквать на колѣно, за да ни отворятъ огънь.

— Не ви ли е срамъ васъ бре турски робове, да гѫрмите срѣщо братията си и противъ кръстьтъ! извика Хаджията сърдито. — За кого сме излѣли ние да са биемъ? Скоро са махвайте, че ей сега ще да ви натъркаляме по земята рунтавите калпаци!

Незная, отъ срамъ или отъ страхъ, но калпаклиите отстѫпиха отъ бойното поле къмъ гъсталакътъ, безъ да гръмнатъ ни единъ пѫть върху ни.

Тая четвърта битка бѣше най-тържественната за насъ, при сичко че изгубихме Караджата. Тукъ имаха възможность мнозина високи лица да видатъ, какъ са бие петстотинъ годишниятъ робъ. Тие високопоставени лица бѣха: пашата търновски, заедно съ сичките граждански чиновници отъ градътъ, азите, бѫлгари и турци отъ мезлишатъ; каймакаминътъ отъ Сивлиево, така сѫщо придруженъ отъ своите подчинени чиновници и Алай бей отъ Русчукъ. Тие стояха на една висока могила, отъ гдѣто ставаше командата, сичките възсѣднали на коние. При сѣко нападение отъ страна на войската, тие викаха на високо: „Хаджи Димитре! предай са, предай-й-й! . . . Царътъ нѣма да ти направи нищо. Небой са! тукъ е и пашата.*)

— Ахъ, защо не си по-наблизо, да ти залепя една шикалка въ челото, говореше байрактарътъ ни Коджа Ибрахимъ, куршумътъ на когото непадаше никога на сухо.

Надвечерь турците нападнаха за послѣденъ пѫть съ сичките си сили; но едно просто обстоя-

*) Това обстоятелство, че и пашата търновски присѫтствувалъ на IV^ битка, са подтвърдява и отъ бачо Киро . . . „Търновскиятъ паша, говори той, обричаше по три жълтици бакшишъ за сѣка хъшовска глава; по тая причина, черкезите и абазите много са истрепаха въ тоя день, защото са впущаха като кучета да нападнатъ. Отъ турската войска паднаха убити 93 души, а колко турци и черкези не са знае. За голѣма жалость, тукъ падна раненъ и прочутиятъ бѫлгарски юнакъ Стефанъ Караджа, когото закараха въ Търново, а отъ тамъ въ Русчукъ (Богъ да та прости и упокои бѫлгарский юначе и поборниче!“ възклицава бачо Киро).

телство ни спаси и тоя пѫть. Нѣколко души отъ момчетата, бѣха излѣзли малко на напрѣдъ и зад жени единъ плетъ отъ самъ, гдѣто турците никакъ неподозряваха че има хора, отвориха огнь на тие послѣдните изненадѣйно.

— Бѣгайте, че лагѫмъ приготвили комитите! Ще ни хвѫрлятъ въ небеса, извикаха тие и са впуснаха да бѣгатъ на назадъ.

Въ това нападение, отъ турците са хвана и единъ циганинъ. Момчето, което го удари, увѣряваше, че познало лично хванатиятъ, който имъ кълайдисвалъ тенджерите. Довечерьта потерята са опита още нѣколко пѫти, да ни нападне, но сѐ бѣше отблѫсквана. Единъ отъ тѣхъ, който са виждаше работата, че бѣше помакъ, защото много чисто говореше бѫлгарски, непреставаше да вика кѫмъ Хаджията, да са предадемъ. Най-послѣ, можахме да го докараме наредъ, и два куршума го свалиха на земята. Убитиятъ още предъ пладнѣ русчукски бимбашия, цѣлъ день, чякъ до вечерьта си остана на мѣстото. Това бѣше хитрость отъ страна на турците, защото тие искаха да ни измамятъ да отидемъ да му земаме трупътъ, и въ това време да ни нападнатъ. Послѣ премина една талига на бѫрзо, която го натовари и го отнесе кѫмъ лагерътъ имъ. Въ послѣдното това нападение, падна убитъ братъ ми Петръ Обретеновъ. Куршумътъ го удари въ гѫрдите, и той умря на мѣстото си, безъ да каже дума. Нѣкои отъ момчетата, искаха да ма отведатъ на страна, да го неглѣдамъ какъ са мѫчи да умира, но азъ имъ казахъ, че не е нуждно и спокойно, затворихъ очите на единоутробнията си братъ.

II.

Мрѫкна са и тоя день. Намъ не ни бѣше останало време да си преглѣдаме числото, колко души има убити, колко ранени и колко оставатъ живи. Когато неприятелите започнаха да дирятъ изъ гората своите убити, тогава са сѣтихме и ние за нашите, защото гѫрмежътъ и нападенията бѣха престанали вече. Но твѫрде на малцина можахме ние да намѣримъ труповете*). Най-много паднаха отъ дружината, когато хванаха Караджата, т. е. вѫнъ отъ позицията ни, та за това, ние неможахме да са приближиме до това мѣсто. Освѣнъ това, тие бѣха обезглавени и обезобразени още презъ деньтъ. Съ очите си глѣдахме, когато имъ рѣжаха главите и ги носеха на пашата за бакшишъ. Колкото умрѣли намѣрихме, закопахме ги въ приготвенията за ранените трапъ. Тие бѣха на число около 10—12 души; а ранените надминуваха числото 20. Хаджията преглѣда сичките, кой е способенъ да вѫрви и кой не. Двама души имаше, които неможеха да са мрѫднатъ отъ мѣстого си. Предложихме имъ да ги заколимъ или отровимъ, но тие отблѫснаха, и едното и другото. Когато потѣглихме да вѫрвимъ единъ отъ тѣхъ, който са наричаше Попазоглу, родомъ отъ Копривщица, започна да иска пушка, за да убие Хаджията.

— Той ми изгори душицата, той ма излѫга да мина, викаше горкиятъ Попазоолу.

Другиятъ му раненъ другаръ, Божилъ, мѣсторождението на когото незная, слѣдваше да са смѣе

*) Костите на падналите въ четвѫртата битка мѫченици сѫ прибрани отъ свещеникъ Балчо, изъ с. Вишовградъ, който ги упѣлъ, споредъ християнский обичай и ги погрѣбалъ въ единъ гробъ, задъ олтарътъ на Черковицата.

на ожесточенията си другаръ, комуто говореше, че нѣма право да са сѫрди на Хаджията. Както въ пѫрвите битки, така и тука, ние не знаехме числото на жѫртвите, паднали отъ непиятелска страна. Сѫбрахме са, колкото души бѣхме останали, здрави и ранени, на брой около 40—45 души и потѣглихме на пѫть кѫмъ планината. Часътъ можеше да има два по турски; Сичко бѣше тихо и глухо на около. Вѫрху едно високо бѫрдо, отпредя ни, турците бѣха наклали голѣмъ огѫнь, който освѣтяваше цѣлата околность. Тѣхната цѣль бѣше да можатъ да ни видатъ, когато преминемъ, понеже тие бѣха увѣрени, че непременно по край това бѫрдо ще да минеме.

Единъ часъ мѣсто не бѣхме изминали, когато писарьтъ ни Ванката Поповъ Христовичь, който бѣше единъ отъ опасно ранените, заяви, че му е невѫзможно вече да ни слѣдва. Той поиска воля отъ войводата, да му дозволи да си отиди въ Габрово, пѫтьтъ за което знаялъ. Никакво противно вѫзражение не са яви отъ страна на дружината, която и безъ писарь можеше вече да преживѣй още единъ два деня. Онова, което ние поискахме да направимъ за послѣденъ пѫть на Ванката, бѣще, да го преоблѣчемъ въ прости дрѣхи, отъ които имахме при себе си единъ катъ, зети по-пѫрвиятъ день отъ единъ овчарь. Оставихме бѣдниятъ Ванка подъ една кичеста круша цалунахме го синца по хладното чело и му казахме прощавай! *)

Презъ много долове, урви, кории и рѫтлини, преминахме ние тая нощь, но ни на една отъ тие мѣстности не зная названието. Падания, ставания,

*) Погрѣшно е сѫобщилъ братътъ на Ванката, Илия, че той билъ падналъ ужь на Бозлуджа. (Гл. в. „Славянинъ“ брой 135 отъ 1884 г.)

охкания на ранените, бѣха на пѫрви планъ. Изгорѣлите за вода момчета, особенно тие, на които бѣше истекла половината кръвь, падаха по земята да ближать росясалата трѣвица, като добитакъ. Хаджията вѫрвеше мълчаливо ту напрѣдъ, ту назадъ, и насѫрчаваше сегасъ-тогасъ дружината съ половинъ уста. Единъ пѫть той каже да вѫрвимъ по-бѫрзо, за да осѫмнимъ въ планината, а слѣдъ малко сѫвѣтваше да не сме бѫрзали, защото ранените останали вече. Нѣма нужда да ви казвамъ, че това наше пѫтуване бѣше презъ гори и нивя, безъ никакъвъ пѫть и пѫтека. Пѫтища много, но кажете ми има ли правянъ нѣйдѣ пѫть за бунтовници?

По срѣдъ нощь, като са надвисихме надъ една доволно мрачна и дълбока долина, чухме въ тихата нощь, че нѣщо пращи въ долината което приличаше на водоскокъ. „Вода!“ извикаха момчетата и заплющяха на долу изъ урвата. Малко по-нататъкъ, и до нашиятъ слухъ достигнаха ударите на крачиталото отъ една воденица. Ние трѫгнахме още по-бѫрзо на право кѫмъ воденицата, като мислѣхме да хванемъ самиятъ воденчарь, който ни бѣ нуженъ за много работи, а най-много да ни покаже пѫтьтъ за планината. Благополучно стигнахме до малката воденичка, която приличаше на курникъ, распоредихме са най-напрѣдъ да завземемъ вратата, но пакъ на пусто: жива душа нѣмаше подъ нейниятъ покривъ. Напраздно викахме: „бае“, „братко“, бѫлгаре сме! помогни ни! Вижда са работата, че хитриятъ воденчаринъ, не на пусто живѣеше подъ открито небе, срѣдъ планината. Той бѣ избѣгалъ отъ оная малка врачка, която сѫществува на сѣка воденица и която са нарича качакъ.

Послѣ половинъ часъ почивка по край бистрата рѣчичка, отъ която пихме по нѣколко пѫти вода,

изново са отправихме на пѫть. Ясната луна, която са показа на хоризонта слѣдъ петляно време, улесняваше нашето пѫтуване. На разсѫмване вржхлетяхме на едно село, на единъть край, на което стѫрчаха нѣколко черкезки колиби, като картичени. Ние го подминахме отъ страна и продължихме своятъ пѫть, безъ да ни осѣти нѣкой, освѣнь кучетата: Поехме по една рѫтлина, смѫкнахме са по единъ сипей и зората са пукна отъ кѫмъ истокъ. Трѣбаше вече да са тѫрси прибѣжище за прѣзъ деньть, такова, което да ни служи и за отбрана, защото напълно бѣхме увѣрени, че и тоя день ще бѫдемъ нападнати.

За наше щастие, напредя ни са испрѣчи една гола канара, кацнала като орелъ на краятъ до гората, на височина до едно минаре и половина. До като са разсѫмни, ние са качихме вече на вѫрхътъ на канарата, а ранените намѣстихме на особено мѣсто. Вѫрхътъ на канарата представляваше формата на харманъ, а отъ страните камаците бѣха разрѣдени неправилно, така щото човѣкъ свободно можеше да са крие и да дѫржи въ сѫщото време позиция. Близо до канарата има пѫть, който водеше за Сивлиево, както са вижда. Мѣстоположението е до толкова открито, щото сичкото севлиевско поле са глѣда отъ тука, заедно съ 10—15 села. Вижда са така сѫщо и самиятъ градъ съ своите бѣли минарета. При тая канара е близо така сѫщо и Ново-село.

Единъ два часа слѣдъ спирането ни, ето че са подадоха два табора войска изъ гората, отъ гдѣто дойдохме ние. Съ тѣхъ заедно вѫрвѣха до 200 души потеря, турци и черкези. Тие вѫрвѣха изъ пѫтьть, който минуваше покрай нашата канара. Щомъ наближиха тие споредъ канарата, спрѣха са и войската са подпря на пушките си, а башибозуците хванаха пѫтьть кѫмъ канарата на около, който води за вѫрхътъ. Ние са приготвихме вече за пета битка, сражението бѣше неминуемо. Утѣшително бѣше това, че ако ни са свѫршеха фишеците, камаците бѣха въ изобилие, съ които можехме да поддѫржимъ нѣколко часа отбраната си. Стражата, която бѣхме поставили на пѫтеката, бѣше готова вече да изгѫрми, когато трѫбата на войската исвири да слѣдватъ пѫтьть си; а на башибозуците казаха да са вѫрнатъ, защото комитите не биле луди да са спрѫтъ вѫрху тая канара. Ние вѫздѫхнахме свободно и са прекрѫстихме отъ това благоприятно обстоятелство.

Прѣзъ цѣлиятъ день тая потеря прѣчи на около изъ гората, на която ние глѣдахме сичките движения отъ нашето високо прибѣжище. Колкото нетѫрпима бѣше жегата на лѣтното слѫнце, десять пѫти повече са увеличаваше тя отъ голите камаци, мѣжду които бѣхме са наврѣли, като гущери. Лошовото бѣше още и това, че ние не можехме да са мрѫднеме отъ мѣстото си, защото щѣха да ни видятъ. Както бѣхме са сложили отъ сутреньта, така си и останахме до вечерьта. По само себѣ си са разбира, че устата ни са бѣха запалили за капка водица.

СТАРА-ПЛАНИНА.

Глава VII.

Пѫрвиятъ вѫрхъ. — Село Дебелъ-Дѣлъ. — Чарковите за гавани. — Овчарските колиби. — Шипченскій вѫрхъ Св. Никола. — Раздѣление на четата.

I.

Подиръ пладнѣ, нашата канара бѣше честита да са удостои съ високи гости. Изъ пѫтьтъ минаха нѣколко турци, съ хранени атове, съ чадж ии и съ азизия фесове на главата, което показваше, че тие небѣха долни хора. Мнозина имаше мѣжду тѣхъ и съ сирмене ментани; а подиръ имъ вѫрвяха множество ясакчии и тѣлохранители. Ние подслушахме тѣхниятъ разговоръ, който азъ ще да предамъ на читателите, до колкото сѫмъ можалъ да запомня.

— Ще да ги изловимъ единъ по единъ, като еребици, кога и да е, говореше единъ отъ тѣхъ.— Само трудъ задаватъ на правителството.

— До като са тука тие бѫлгаре, мухата ги е страхъ да настѫпятъ, пое другъ думата. — Но щомъ преминатъ въ Влашко, цѣли московци ставатъ, като да имъ наливатъ въ жилите кръвь.

— Моля ви ефендимъ, недѣйте забравя, че тие чапкѫни са изгонени отъ насъ самите, каза трети, който по думите си са познаваше, че е бѫлгаринъ, отъ конашките копои.

— Ей такива бѫлгари би трѣбвало да са исколятъ най-напредъ, па тогава турците, каза Хаджията, слѣдъ заминуването на проходящите гости.

Момчета, родомъ, изъ Тѫрново, обадиха, че съ тие турци пѫтували заедно и прочутиятъ по своето богатство, ятакъ на разбойниците, Хаджи Дервишъ.

Съ залязването на слѫнцето, ние са помръднахме отъ нашето спасително свѫрталище — голата канара, понеже отъ високо можахме да видимъ, че околността ѝ е чиста отъ потери. До половинъ часъ мѣсто повѫрвяхме изъ пѫтьтъ, който минуваше по край канарата ни, а послѣ шавнахме на лѣва страна въ гѫсталакътъ и подехме балканската урва. Прѣзъ десятина крачки изъ гората, врѫхлѣтехме на едно кладенче бистра като сѫлза водица, постелка на която бѣха букови листа.

— Тукъ можете да почивате, каза войводата и сѣдна на зелената морава край кладенчето, надъ което висяха клонисти дѫрвенца. А малко по-настрана са зачу гласътъ на хайдушката птица — косерътъ, която надуваше своето остроклюнесто кавалче.

— Ехъ Балканъ, Балканъ, старо свѫрталище! каза коджа Ибрахимъ Захаралията, като исправяше продупченото и скѫсаното наше знаме, вѫрху едно клѣново дѫрвенце.

— Защо не бѣше близо, ако не до Дунавътъ, то поне до караесенските лозя? вѫзрази полууби-тиятъ войвода, на когото намръщеното чело, захвана малко по малко да свѣтва. — Ако ние бѣхме са докопали до тие мѣста още на вториятъ день, азъ ви са кѫлня, че сичките ни паднали братия, щѣха да бѫдатъ сега наоколо ни, здрави и читави. Тукъ щѣше да бѫде и храбриятъ ни другаръ Караджата, който бѣше дѣсната ми ръка! . . .

При тие горчиви вѫспоминания, азъ видѣхъ, когато на Хаджията са задръстиха очите отъ сѫлзи. Той са обѫрна на страна, да не сѫглѣдатъ тая му душевна слабость другите момчета. Така или инакъ, но дружината са радваше отъ видътъ на горделивиятъ балканъ, който стѫрчеше напредя ни като

облаци. Радвахме са ние още и по тая проста причина, че отъ петь деня насамъ, откакъ минахме Дунавътъ, сѣ презъ огнь и желѣзо пѫтувахме. Тукъ сега ни се представяше случай за пръвъ пѫть да си поотпочинемъ. Тукъ при това кладенче запушихме ние за пръвъ пѫть цигари, свѣтлината на които пазяхме съ калпаците си. Искамъ да кажа, че въ разстояние на петь деня, намъ не оставаше време и да са почешемъ даже, гдѣто са е рѣкло. Слѣдъ като са нашихме и поомихме отъ студеното кладенче, даде са вече свобода и на ранените да омиятъ своите загорѣли рани, които обвързваха съ нѣкаква си трѣва, нарѣчена жилавица.

Ободрени по тоя начинъ и по-сжживѣни до извѣстна стѫпень, ние са дигнахме часътъ на два по турски право къмъ вѫрховете на Балканътъ. Случайно са попаднахме на единъ пѫть, послант съ камжни, отъ старо време както са вижданше, който ни доведе до непознато село, вѫтрѣ въ гората. Разбра са, че ние нѣмахме вече оня куражъ да премишуваме презъ села, та затова избиколихме го полегичка презъ лозята и пакъ потжнахме въ гората.

На заранята осѫмнахме въ една мѣстность, десять пѫти по-прекрасна отколкото кладенчето. Дордето въ полето неможехме да тѫрпимъ сухата жега, тукъ напротивъ трѣбваше да треперимъ отъ студъ. А каква пакъ сѣнка имаше? Боже мой, това бѣ такъвъ жгълъ отъ раятъ, щото ние за минута поне трѣбваше да бждемъ очаровани. Наистина, че страхъ отъ потери нѣмаше тука, но друга по-голѣма опасность са являваше, която въ сѣко отношение можаше да спори съ най-страшните потери. Азъ говоря за хлѣбътъ, който липсуваше въ насъ. Слѫнце не бѣше ни огрѣло още, когато зачухме тамъ близо изъ гората една счупена хлопчеца (звѫнецъ),

която удрѣше, като селско клѣпало. Войводата не бѣше далъ още заповѣдь, когато десятина души отъ дружината наскачаха и са затекоха къмъ онова мѣсто, отъ гдѣто идеше гласътъ на хлопчецата.

— Внимавайте! каза войводата, и самъ полѣтя да отиде подиръ момчетата.

Виждаше са работата, че той високо цѣнеше гласътъ на тая хлопчеца. Подиръ десятина минути, пратенниците доведаха при войводата едно младо момче бѫлгарче, около на 20 годишна вѫзрасть. То трепереше въ рѫцѣте имъ, като есенень листь, още повече, че двама отъ нашите го дѫржаха за по едната рѫка, да не би да стане невидимо изъ гѫстата шума; а въ такъвъ случай, или той трѣбаше да опита куршумите на нашите пишенета, или пакъ ние трѣбаше да бѣгаме презъ девять гори въ десята.

— Небой са добрий бѫлгарски сине! азъ сѫмь Хаджи Димитръ, бѫлгарски войвода, а тѣхна милость сѫ мои другари, каза Хаджията. — Ние сме минали за ваше добро.

Послѣ това, той му спусна въ рѫката двѣ б. меджедии да ги даде на баща си и да го помоли, да ни донесе: хлѣбъ, тютюнъ, вино и пр. Бѣдното овчарче сега бѣше свободно вече. То прие парите и почна разговоръ съ войводата, сѫвсѣмъ по нашенски.

— Вие ли убихте оня день въ Кална-Кория, нашиятъ ага? питаше то. — Много проклетъ човѣкъ бѣше той.

Слѣдъ като показахме на младото овчарче едно високо дѫрво, гдѣто трѣбваше да ни тѫрсятъ, когато дойдатъ съ баща си, ние са оттеглихме въ една сѫвершенно прохладна долина. Тукъ ранените имаха вѫзможность втори пѫть да си преглѣдатъ раните. Много отъ тѣхъ бѣха отекли и очервивяли; но тукъ, благодарение на хладниятъ вѣтрецъ и на бал-

канскиятъ климатъ, нѣмаше толкова мухи. До кжсно вечерьта, ние са помайвахме около опрѣдѣленото мѣсто, да чакаме да дойде овчарчето. Часътъ наближи единъ по турски, но ни овчарче има, ни баща му. Напрасно подсвирвахме и са кашлахме: жива душа нѣма. Нарѣдени единъ по единъ изъ една тѣсна пжтека, ние хванахме нагорѣ кжмъ балканътъ. Въ пжтьтъ си ударихме вжрху една колиба, отъ която най-напрѣдъ ни зала едно малко кученце. И отъ тука овчарьтъ бѣше избѣгалъ, вѣроятно като ни е видѣлъ отъ по-напрѣдъ още отъ далечь. Цѣлата нощь пжтувахме, безъ да са спрѣме за дълго време. На утриньта, слжнцето ни изгря вжрху единъ отъ балканските вжрхове. Той бѣше величественъ, много повече отколкото може да си вжобрази човѣкъ. Дълго време ние глѣдахме на околниятъ балкански рай, безъ да са наситимъ. Мнозина отъ момчетата, които само отъ думи го знаяха, радваха са като дѣца на неговиятъ видъ.

Подъ вжрхътъ отдолу, въ една долина са виждаха покривите на едно село, което много приличаше на бжлгарско. Послѣ узнахме че името на това село е Дебѣлъ-Дѣлъ. Понеже нашето по-нататашно сжществуване бѣ немислимо безъ храна, още повече, че напредѣ ни стоеше неизвѣстна планина, рѣшихме по мѣжду си, да нападнемъ селото и насилственно да земемъ храна. Разбира са, че това наше рѣшение несрѣщна никакво противорѣчие отъ страна на момчетата; самъ войводата исказа най-напрѣдъ желание за това. Отъ вжрхътъ на планината това село ни са виждаше твжрде на близо, та за това ние така лѣсно са рѣшихме да отидемъ скупомъ тамъ, заедно съ ранените. Отъ послѣ обаче, ние са каяхме жестоко, защото като тржгнахме заранья, едвамъ подиръ пладнѣ, можахме да стигнеме. Пжтьтъ бѣ ужасна урва, която сжсипа окончателно и така отпадналите отъ сила момчета. Наймного си попатиха ранените ни братия.

Когато наближихме до селото, раздѣлихме са на двѣ части. По-малката часть влѣзи въ селото и придружена отъ селскиятъ кехая и чорбаджията, отиде по кжщята да извѣсти, да изнесатъ едно другого за ѣдени; а войводата съ повечето момчета премина презъ селото и са спря на краятъ подъ сѣнката на 5—6 кичести джба, близо при които имаше и единъ студенъ изворъ. Слѣдъ малко, ето че са зададоха изъ селото: жени, баби, дѣца и пр., които идяха право при насъ. Сѣки отъ тѣхъ носеше, каквото сварилъ да земе, като сливи, ракийца и пр., които туряха на наше расположение. Тукъ ние чухме втори пжть ония сжчувственни и благи думи, съ които бѣхме посрѣшнате въ с. Сарж-яръ. Бабичките благославяха и са кржстяха, а младите и дѣчюрлигата ни изглѣждаха съ любопитство.

— Боже, божечко! Да имъ са ненаглѣдашъ на младините! какъ си прижеляха душите? Горките имъ майки! говоряха милозливите жени.

Тие нѣколко горѣщи ахания и охания бѣха единственната наша награда, отъ страна на народътъ, за който бѣхме станали да се биеме. Послѣ малко, ето че дойдоха селските пжрвенци, попове и чорбаджии, които се спрѣха подъ сѣнчестите джбове гдѣто стоеше войводата. Подиръ тѣхъ вжрвеха множество мжжие и жени, които носѣха на ржцѣте си различни ѣстиета: хлѣбъ, мѣсо, млѣко и 5—6 бѣли калайдисани котли, пжлни съ прозрачно червено вино, което имаше краската на заешка крѫвь. Слѣдъ братските поздравления, мѣжду насъ и селските хора, послаха съ черги вжрху зелената морава на които се наслагаха сжблазнителните ѣстиета. Отдав-

на време момчетата не бѣха виждали подобно гостяване, отдавна приятната меризма на топлите ястия, небѣше посѣтявала нашето изострено обоняние. Синца насѣдахме наредъ около богатата трапеза, като че щѣхме да заговѣваме, или като че присѫтствувахме на нѣкоя селска свадба. Страшно сражение са очакваше отъ страна на изгладнялата дружина. Азъ никога нѣма да забравя тая християнска софра и гостолюбието на нейните балкански жители. Молбите и благословиите отъ страна на дружината, които са исказаха въ благодарность на жителите, вѣрвамъ да сѫ биле чути и видѣни отъ надлѣжното мѣсто. Дордето лапаше полуубитата дружина, селското население висеше надъ главите ни и сѣки го считаше за гордость, ако са удостоеше да подаде нѣкому нѣщо. Войводата и други нѣкои по развити момчета, говориха на дълго и широко съ селските старци за горчивите сждбини на бѫлгарскиятъ народъ. Сички присѫтствующи слушаха съ напрѣгнато внимание, ни вѫзражение, ни противорѣчие сѫществуваше. Слѣдъ два часа почивка, даде са заповѣдь да са стягаме за пѫть. Отъ страна на цѣлата дружина, войводата поиска да плати за направените разноски за ѣдение, но селените неприеха пари.

— Купете съ тие пари едно кандило на черковата си, или запалете по една свѣщь за умрѣлите ни братия, каза той, но селените, пакъ са отказаха.

— Насъ ни е грѣхъ да получаваме пари, като отъ васъ хора, говоряше свещенникътъ и другите старци.

Тукъ ние оставихме братътъ на Хаджията, Тодора, който бѣше до толкова раненъ, щото неможеше да са мѫрда отъ мѣстото си. Свещенникътъ и чорбаджиите са обѣщаха ужь, че ще го скриятъ и ще да са потрудятъ да го излѣкуватъ. Простихме

са братски съ тие добри хора и потѣглихме за насрѣщниятъ вѫрхъ, съ водачь, който ни са даде отъ селото. Дълго време слушахме подиря си благословията на старите бабички. Прѣди да тръгниме войводата счете за своя длъжность да даде наставление на селените, какъ да постѫпятъ, за да не узнае потерята, за добриятъ приемъ, който ни направиха. Въ всѣки случай обаче, тие трѣбваше да пострадатъ, защото въ цѣлото село сѣ щѣше да са намѣри нѣкое кюлхане, което да се похвали на турците.

Право кѫмъ вѫрхътъ вѫрвехме, гдѣто и можахме да стигниме надвечерь. Като умореши, поискахме да позадрѣмемъ вѫрху една прекрасна полянка, за която цѣль, поставихме и стража. Половинъ часъ не бѣше са изминало, когато стражата извика да ставаме, защото идяло потеря. Макаръ и сѫнливи, ние можахме да видимъ съ пръвъ погледъ тая потеря, която са сѫстоеше повечето отъ войска, облѣчена съ червени гащи. Тая потеря са бѣше раздѣлила на двѣ отдѣления: едното вѫрвеше право кѫмъ селото Дебѣлъ-Дѣлъ, като са смѫчаше изъ сѫщата оная пѫтека, презъ която минахме и ние; а второто идеше право кѫмъ насъ. Ние отстѫпихме въ близната гѫста гора и бѣхме спасени веднажъ за всѣкога. Въ това врѣме, въ селото изгѫрмяха нѣколко пушки, които убиха по всѣка вѣроятность, нѣколко отъ нашите благодѣтели. Послѣ това, ние не чухме и не видѣхме вече потерята; но доволно бѣше и това, че знаяхме едно отъ най-важните обстоятелства, т. е., че правителството не ни бѣше оставило на мира. Всичките тие потери идеха отъ кѫмъ Тѫрново.

Въ крайщето на гората, ние останахме на едно мѣсто, дордето са подаде мѣсечината; а послѣ

тржнахме на пѫть сѣ презъ гѫста непроходима гора. Скоро обаче трѣбваше да са спрѣмe, защото небосклонътъ потѫмня, засвѣтка са, загѫрмя и дѫждътъ почна да са излива по балкански манеръ. Ние чакахме неговото сѣкване подъ дебѣлите букове дженери. Тоя дѫжд неблагоприятствуваше най-много на раненитe ни братия. Сега чакъ осѣтиха тие, какво ще каже да имашъ рана отъ куршумъ, да бѫде тая рана невѫрзана, а послѣ да са намокри. Тие сѫ гѫрчеха нещастните отъ болѣсти, охкаха и пѫшкаха на никадѣ неможаха да си намѣрятъ мѣсто, а помощь никаква. Освѣнъ това, стана студено, като по Димитровъ-день, което обстоятелство, още толкова трѣбваше да ги безпокои. На разсѫмване, бѣхме принудени да стѫкнемъ малакъ ужь огнецъ, който отъ малакъ, скоро са преобѫрна на керемидарска пещь. Когато са разсѫмна, войводата даде заповѣдь да тръгваме на вѫтрѣ изъ пустията на усоето, едно за да са скриемъ отъ настѫпающите потери, а отъ друга страна, да пречелимe малко по-малко пространство, кѫмъ опредѣленото мѣсто — Агликина поляна въ сливенскиятъ балканъ.

— Азъ ви са исповѣдамъ братски, че незнам пѫтьтъ, отговори нашиятъ проводачь, слѣдъ като разглѣда мѣстностьта.

Дружината незнаяше що да прави. Тукъ наблизо имаше една слѣпа пѫтека, каквито обикновено са намиратъ по балканските урви. Около тая пѫтека са постави стража, която да наблюдава и хване проходящите пѫтници, ако са появатъ такива, съ цѣль, да узнаеме отъ тѣхъ мѣстностьта. Кѫдѣ малакъ обѣдъ, щастливи бѣхме да чуеме отдалечь, въ гѫсталакътъ единъ разговоръ, на непознати хора, които си говоряха по нашенски.

— Свѣтътъ гори на огѫнь, дѣте ще въ майка

да заплаче, а ти ми говоришъ за алѫшъ-вериш, казваше единъ отъ непознатите. — Кой та пита, колко пари ти струва гаванката?

— Мѫчни гечинмеци настанаха, отговори другарътъ на пѫрвиятъ.

— Стойте! извика нашата стража.

Бѣдните раи замръзнаха на мѣстата си. Тие бѣха трима души, отъ габровските колиби, бѣха ходили на чарковите си, а сега си отиваха за Габрово, което са намирало отъ насъ на $2^1/_2$ часа разстояние. За Шипка водяла тая сѫщата пѫтека изъ която идеха тие.

— Вѫрнете са изъ нашите дири, и като слѣзите въ дѫлбокиятъ долъ при чарковите, ще поемите по насрѣщниятъ връхъ, казаха тие. Тоя вѫрхъ е най-високиятъ отъ тѫдѣвашните планини.

Послѣ тие необходими за насъ разяснения, ние отпуснахме тримата пѫтници, които имъ са поръчча строго, никому да не говорятъ, за станалата срѣща. Ние послушахме тѣхните сѫвѣти и тръгнахме по стѫпките имъ, които си личаха по мократа земя. Страшна бѣше урвата, която ни предстоеше да прекѫтуваме. Тя бѣше стръмна и права, като камина, гдѣто са е рѣкло; паданията и ставанията по гладката балканска трѣва и по буковата шума, нѣмаха ни брой, ни четъ. Посоката на нашето пѫтуване бѣше такава, щото ние помислихме, че отиваме въ дѫнъ-земя. Отъ четерьте страни стѫрчаха високи планински вѫрхове, а ние са намирахме посрѣдъ тѣхъ. Въ самото дѫно на долината са намѣрихме предъ една проста колибка, направена надъ една рѣчица, съ проста механическа наредба, да шере и дѫлбае захлупци. Жива душа не са виждаше на около, нищо са нечуваше, освѣнь шумтението на рѣчицата. Като не са боехме тука на това мѣсто

отъ никаква потера, извика единъ отъ дружината по бѫлгарски, дано да дойде нѣкой отъ работници-те, за които мислехме че сж са скрили нѣйдѣ на около. Лицето, което извика бѣше едно, а три-четири гласа са чуха отъ единъ пѫть изъ пустото усои, така щото неможаше да са разбере, ни кой вика, ни кой са обажда. Страшни страхотии!

II.

Казахъ, че мѣстото бѣше безопасно, пуста пустия, немислимо бѣше да дойде тука никаква потеря, макаръ и да бѣше сѫставена тя и отъ дяволи, та за това, рѣшихме да си по-починемъ, да почякаме малко, дано са подаде нѣкой човѣкъ. На нѣкаме маше и що да чинимъ, незнаяхме на коя страна именно да хванимe. Слѣдъ като поставихме нуждниятъ караулъ, распрѫснахме са отъ двѣте страни на рѣкичката, кой да са мие, кой да лови раки и пр. Два часа не чакахме на това мѣсто, когато стражата хвана единъ бѫлгаринъ, колибаръ, който идеше отдолу по течението на рѣката. Самъ Коджа Ибрахимъ отиде при тоя послѣдниятъ да го расипата за едно за друго, което намъ бѣ нуждно. Непознатиятъ бѣ отъ ближни нѣкои си колиби, на конто той каза и названието, но за сега сѫмъ го забравилъ. Расправи ни той, че сичките овчари, работници, говедари и други горски сѫжители, преди два деня биле приели заповѣдь отъ правителството, да оставатъ Балканътъ, заедно съ стадата си и да отидатъ сѣки въ своето село или градъ.

— А защо е направило вашето правителство това? попитаха нѣкои изъ мѣжду дружината, при сичко, че сѣки са сѣщаше гдѣ бие брадвата на

— За туй, защото са появили по Балканатъ московци, а като нѣма овчари и говедари изъ гората, то тие ще измрѫтъ отъ гладъ и ще бѫдѫтъ принудени да станатъ теслимъ, отговори непознатиятъ пѫтникъ.

Отъ думите на тоя послѣдниятъ, разбрахме още, че въ неговата колиба, която са намираше не далечъ отъ рѣчичката, имало приготвенно едно друго хлѣбъ, печено яре, ракийка и пр. за потерята и тѫрновските заптиета които щѣли да дойдатъ послѣ малко. Вѫсползувани отъ простиятъ случай, ние рѣшихме да туримъ рѫка на богатата гозба, приготвена за стомахътъ на нашите неприятели.

— Азъ ма е страхъ, байновци! какво ще да кажятъ заптиите, които сж до толкова наежени, щото напредя имъ неможе да са излѣзе; смазватъ ма отъ бой, каза съ умоляющи гласъ горкиятъ бѫлгаринъ.

— Кажи имъ, че сме та нападнали, отговори Коджа Ибрахимъ.

Десятина души момчета отидоха да придружятъ уплашениятъ колибаринъ до колибата му, за да донесатъ приготвената гозба. Ярето не бѣше още опечено, което ние натѫкнахме на шишъ и го завѫртехме на огнѣтъ по хайдушки. За здравието на заптиите, ние хапнахме богато край студената бистра рѣчица, въ която са истудяваше плоскатъ бакелъ, напѫлненъ съ червенъ петка; а послѣ ѣдени, войводата заплати богато на колибариятъ отъ алтѫлѫците, които бѣхми зели отъ избитите солдати въ третята битка, понеже нѣмахме други дробни пари.

Братски са опростихме съ овчарьтъ и тръгнахме кѫмъ тая посока, която той ни показа и кѫмъ която имало мандри, принадлѣжащи на шипченски овчари. Вѫрхътъ, по който поехме бѣше така сѫщо стрѫменъ, както и пѫрвиятъ, презъ който са бѣхме

смжкнали. Пжтеката бѣше тѣсна, та за това бѣхме са нарѣдили единъ по единъ, като жерави, ранените на напредъ, а здравите подиръ. Слжчовите лучи са виждаха тукъ-тамъ, само по високите вжрхове на планината, когато ние са исправихме предъ една мандра, въ която сварихме четирма души овчари, черномустакати шипченци, съ пескюллии улии и съ писани кавали. Тие не бѣха отъ сжвсѣмъ простите овчари, защото щомъ ни видѣха, скочиха на крака и ни поздравиха по бжлгарски. Виждаше са работата, че нашата слава и дѣйствията ни, бѣха имъ извѣстни и понятни. За да имъ са продадемъ по-скжпо, не отъ точка зрѣние на пуста фантазия, но отъ практически сжображения, ние не имъ са показахме за страждающи, за гонени, за разбити и преслѣдвани.

— Обадете ни, на коя страна са намира тука турската потеря, защото нея сме тржгнали да преслѣдваме? каза Хаджи Димитръ, съ достойнството си на войвода.

— Днесь не сж дохождали, но вчера са вжртяха цѣлъ день около тоя вжрхь, отговориха едногласно четирмата овчари. — Строго ни заповѣдаха, да сме смжкняли овцете по край село, защото Балканътъ билъ пжленъ съ московци, прибавиха тие.

Още нѣколко вжпроси и отговори, мѣжду насъ и овчарите можа да са дойде до взаимно братско споразумение и горѣщо сжчувствие. Сега тие можаха вече да ни разбиратъ на пжлно, че ние не сме ни московци, ни хайдути, но бжлгари, тржгнали по гората за мила бащиния и свята свобода. Ранените и по-голѣмата часть отъ дружината навлѣзаха въ ближнията тамъ гжсталакъ, а самъ Хаджията, съ още нѣколко момчета остана въ колибата да са разговарятъ съ овчарите. Червената кржвь на четири

яловици шибаше вече по зелената морава, а единъ отъ овчарите, съ подпретнате скути, вардаляше изъ една околчеста копаня суровото тесто. Сичко това са приготовляваше за насъ. Дордето стане готово ѣстието, другите трима овчари ни расказваха нѣщо за минали времена, изъ животътъ на стари славни войводи, които никога нелипсували отъ високите шипченски вжрхове.

Тие овчарски кошари бѣха наблизо до най-високиятъ шипченски вжрхъ, който са именува Чифутъ. Споредъ думите на овчерите, Шипка била далечь отъ това мѣсто около два часа. Презъ нощьта, ние останахме да спиме около тая кошара. За сичките разноски, така сжщо платихме на овчерите, пакъ отъ солдатските алталжци. Рано на другиятъ день (14 Юлий), щомъ са попука зората, войводата са сжбуди и даде заповѣдь да вжрвиме. Помолихме едного отъ овчарите да дойде да ни покаже пжтьтъ до извѣстно мѣсто, който са и сжгласи. Двама души отъ другарите ни, ранени, които отъ минута на минута ставаха по-злѣ, оставихме ги подъ покровителството на овчарите, съ прѣпоржка да са погрижатъ за тѣхъ, ако това имъ е вжзможно разбира са. Прѣди да потѣглимъ, дружината забѣлѣжи, че единъ отъ другарите ни, Кржстю Минковъ изъ Казанлжкъ, избѣгна отъ четата, неизвѣстно за кждѣ. Нека читателите забѣлѣжатъ това име, за което ще да поговоримъ по-нататъкъ.

Повиканиятъ да ни води овчарь, вирна своята гега на рамото си, и отиде та са невидя изъ гжсталакътъ. Той ни преведе презъ такива криви и стржмни пжтеки, щото мнозина бѣха принудени да са тжтратъ по колѣната си въ време на пжтуването то. Колкото и да са пазехме обаче, неможахме да са оттжрвемъ така евтено безъ жертва. Когато преми

нувахме по край една урва, права като минаре, единъ отъ най-добрите юнаци въ четата, именуемъ Али Чаушъ, подхлѫзна са съ единия си кракъ и отиде та са невидя изъ стрѫмнината на долу. Какво стана съ него, да ли той остана живъ, или можа да стане, азъ незная нищо положително. Чухме само, когато нещастнията гѫрмеше и са тѫркаляше изъ урвата на долу, като нѣкой кютюкъ.

Кѫдѣ голѣмъ обѣдъ, ние достигнахме до кошарите, за гдѣто бѣхме и тръгнали. Понеже не бѣше благоразумно отъ наша страна да са явяваме по пладнѣ предъ непознати хора, скрихме са въ ближнята тамъ гора, поставихме сѫглѣдатели на около и проводихме водачътъ си овчарь, да доведе при насъ нѣкого отъ кошарата. Отъ овчарите на тие кошари, съ които така сѫщо можахме да са сближиме, много интересни нѣща са научихме. Тие ни казаха, че миналата вечерь спали при тѣхъ, около 200 души турски солдати и заптии, всичките дошле отъ Тѫрново, по нашите дири.

— Рано тая зарань, тие са дигнаха и замина-ха за кошарите на тоя братъ, каза овчарьтъ, като сочеше на нашиятъ водачь. — Много ги е страхъ отъ васъ, прибави овчарьтъ, когато ни бѣше узналъ вече, кои сме.

Мѣжду насъ стана дума, да са заложиме на нѣкое добро мѣсто и да избиемъ тая жедна потеря, която не ни остава на мира и въ неприкосновенниятъ Балканъ, достояние и прибѣжище само на независимите хора. И самъ войводата склони на тоя планъ, и овчарите са сѫгласиха, че ще да ни помогнатъ, като подмамятъ потерята да я вкаратъ въ пусията ни; но отослѣ, като обсѫдихме вѫпросътъ по-здраво, като си наумихме и за раненните си братия, на които положението при една втора битка, нещеше да бѫде удовлетворително — отказахме са отъ пѫрвото си намѣрение.

— Време ли е да правимъ битка съ редовна войска и съ заптии! каза Димитръ Коджа Ибрахимовъ, гласътъ на когото за винаги имаше рѣшающе влияние.

Хаджи Димитръ спусна на овчарьтъ въ рѫката двѣ австрийски жѫлтици, да ни приготви едно друго за ѣдени и вѫобще да са потруди за нашето положение. Тукъ ние вечеряхме и останахме даже да нощуваме, съ цѣль да си по-починемъ малко, а на другиятъ день мислехме да земемъ по-дѫлагъ пѫть. Презъ цѣлата нощь ранените слѣдваха да охкатъ, а раните имъ испущаха на чистиятъ балкански вѫздухъ, неприятна меризма.

— Знаете ли, че тая меризма може да ни докара нѣкоя бела? говореше бай Димитръ на войводата.

Той искаше да каже, че потерята може да ни намѣри по меризмата, което не бѣше нѣщо невѫзможно. Като са сѫмна, ние изново потѣглихме на пѫтьтъ си, съ новъ водачь, овчарътъ отъ вторите кошари. Пѫрвиятъ вѫрнахме да си отиде, слѣдъ като му заплатихме трудътъ. Ние вѫрвехме по бюлото*) на балканътъ кѫмъ источната страна. На едно мѣсто, овчарьтъ са спря и обяви на дружината да бѫде предпазлива, защото тукъ на близо не е край да нѣмало потеря. По негово настояване, ние трѣбаше да оставимъ равнината и да са отбиемъ въ едно стрѫмно кранще. Ние отговорихме на нашиятъ добръ овчарь да си слѣдва пѫтьтъ и да са небои за нашата участь, но дордето издумаме, ето че по-

*) Бюло са нарича, сѣка продѫлговата вѫрхина на Балканътъ, която не е покрита съ гора.

терята са показа напредя ни, въ редовете на които са виждаха сжщите солдати, съ червените гащи. Безъ да имъ гржмнемъ пушка, ние вжзвихме кжмъ друга страна, нагазихме въ една гора, гдѣто имаше дебѣли джрвета, задъ които зехме отбранително положение, въ случай, че ни нападне потерята. Около единъ часъ чакахме на това мѣсто, въ разстояние на което време, никой не са яви. Виждаше са работата, че и потерята знаеше колко е скжпъ и милъ животътъ. Въ това сжщото време, завали силенъ дждъ, които са продължи чакъ до вечерьта. Потерята не са видя никаква вече.

Послѣ малко, тжмната нощь настана вече. Тя бѣше до толкова тжмна, щото нашето по-нататжшно пжтуване, рѣшително ставаше невжзможно. Водачьтъ ни овчарь обаче, не ни остави на спокойствие. Той каза, че непременно, трѣбвало да са чистиме отъ това мѣсто, ако неискаме да имаме на другиятъ день работа, съ по-голѣма потеря. Споредъ неговите думи, главното джеде (пжтьтъ), мѣжду Габрово и Шипка, било твжрде на близо, а отъ това, опасностьта са увеличаваше още повече. Тржгнахме. На сѣки двайсе крачки трѣбаше да са спираме, за да чакаме ранените, които още по-силно охкаха и пжшкаха, по причина на дждьтъ. По срѣднощь време, излѣзахме на главниятъ пжть, около вжрхьтъ на Св. Никола, гдѣто сж на близо и беклемите (караулниците). Кржстосахме презъ пжтьтъ и минахме на срѣща, като хванахме пакъ по бюлото. Тукъ, двама отъ ранените ни другари, Стефанъ Орѣшковъ и Христо Патревъ, които бѣха родомъ отъ Шипка и които едвамъ можаха да са влѣкатъ, поискаха позволение отъ войводата да си отидатъ въ селото, като казаха, че мѣстностьта имъ е извѣстна, ще можатъ да сполучатъ пжтьтъ. Разбира са по само се-

бѣ си, че войводата, който бѣше са отказалъ вече отъ сѣкакви по-нататашни планове, освободи ги. За участьта на тие наши двама братия, въ Шипка, азъ си заджржамъ правото да разкажа по-нататжкъ, а сега ще продължа разказътъ си. Неумолимъ човѣкъ бѣше нашиятъ водачь. Колко молби, колко убѣждавания, да не бжрза до толкова и да почака да си починемъ, за което го моляха най-много ранените, той неискаше и да чуе.

— Ако вие сте тржгнали да мрѣте, то азъ нѣмамъ още това време, говореше той.

Той имаше право, та за това именно, войводата не му направи никакви бѣлѣжки, а и той самъ слѣдваше да пада и става. Казахъ, че нощьта бѣше тжмна като рогъ, а пжтеката тѣсна, колкото широчината на една джска, така щото, и тука пжтувахме единъ по единъ. Най-отзадъ, вжрвѣхме ние ранените, на брой 16 души, синца паднали и окапали отъ уморяване, пжплехме изъ пжтеката, като са подпирахме съ пушките си и са пазяхме, да не ни послѣдва участьта на нещастниятъ ни другаръ, Али Чаушъ. Мѣжду насъ ранените и здравите, вжрвеше едно лице, което насъ подканяше да по-бжрзваме, а на здравите ни другари викаше да почакатъ. По погрѣшката на това сжщото лице, ние са видѣхме на едно мѣсто, когато са смжчехме отъ бюлото, отцѣпени отъ войводата, или по-добре отъ дружината! Повикнахме на низкъ гласъ, по-тичахме на долу на горѣ — нищо са не чува, никой са необажда. Стана дума мѣжду другарите, да гржмнемъ съ пушка, но отъ друга страна, като помислихме, че съ едно изгжрмяване, може да повикаме потерята, не направихме това. Най-главната причина да са изгубимъ бѣ тая, че напредя ни са представиха три пжтеки, отъ които незнаяхме коя да хванимe.

Около половинъ часъ са вѫртехме, като замаяни, кой пѫть да хванемъ и вѫобще какво да правиме; най-послѣ, сѣднахме на едно мѣсто да отпочинемъ, вѫрху самата пѫтека, като са ласкаехме отъ надѣжда, че ще да са вѫрне нѣкой да ни потѫрси отъ страна на другарите ни. Никой нѣма да са яви. На кой ли би рисковалъ, въ тая мрачна нощь, да дойде да ни тѫрси? Време ли бѣше да са исказватъ въ подобни критически минути братски и другарски страдания? — Сѣки глѣдаше за себѣ си. Най-послѣ ние са отглихме въ едно гѫсто крайще и рѣшихме да чакаме появяването на слѫнцето, дано подъ неговите животворящи лучи, ни са удаде, да са сѫбереме съ своите другари. Въ това време, дѫждьтъ пакъ почна да вали, и това е било главната причина, за гдѣто здравите ни другари не са погрижиха за нашето потѫрсване. Когато са сѫмна, ние видѣхме, че сме твѫрде на близо до вѫрхьтъ Св. Никола. Селото Шипка, свободно са виждаше отъ това мѣсто, не самото село обаче, но димьтъ на коминте, който бѣше образувалъ тѫмно-синъ облакъ въ подножието на планината. Долината на хубава Тунджа са виждаше като тава, а самата Тунджа, блестеше като огледало въ своето криво лѣгло. Отъ тукъ ние видѣхме за пръвъ пѫть Срѣдна-гора на която вѫрховете са синѣеха. Вижда са Шипка, вижда са Тунджа и коритото ѝ, но нѣма дружината, нѣма Хаджи Димитра, въ лицето на когото ние виждахме своятъ спаситель и избавитель.

Ние, изгубените, бѣхме на брой 14 души, отъ които само трима имаше цѣлокупно здрави, а останалите, ранени, омерисани, полуубити, негодни за никаква работа. Дѫлго време, ние са глѣдахме единъ други безъ да се рѣшимъ на какво-годѣ дѣйствие. Да тѫрсимъ войводата, бѣ немислимо; да тръгнемъ

на нѣкадѣ самостоятелно — пѫтьтъ незнаяхме. Ние са по-бутнахме отъ мѣстото си чякъ тогава, когато чухме тамъ на около овчарска свирчеца, гласътъ и арията на която ясно свидѣтелствуваха, че нейниятъ притѣжатель е младо момче. На десеть крачки не бѣхме са отдаличели отъ гѫсталакътъ,, когато сѫглѣдахме напредя си потерата, тая сѫщата потера, която ни преслѣдваше отъ нѣколко дена насамъ. За наше щастие, тя неможа да ни сѫглѣда и ние вѫсползувани отъ това, изново потѫнахме въ гѫсталакътъ. Потерата замина кѫмъ източна страна, а ние останахме за нѣколко часа още въ гората. Това бѣше прѣдъ обѣдъ; небото са бѣ по-изеснило ужь, но отъ високите вѫрхове на планината, мѫглата не са дигаше още.

Но за сега, азъ ще да прекѫсамъ разказътъ на 14-те изгубени другари. Нека ги оставимъ тѣхъ сиромасите въ тоя сѫщиятъ гѫсталакъ, съ обѣщание, че пакъ тукъ ще да ги намѣримъ. Азъ моля читателите, да ми позволятъ да ги отвѣда нѣколко крачки на страна, да присѫтствуватъ на тѫржественниятъ актъ, да видятъ за послѣденъ пѫть войводата Хаджи Димитра и неговите 25—30 души другари.

БУЗЛУДЖА.

Глава VIII.

Пета и послѣдня битка. — Мѣстото Бузлуджа. — Овчарьтъ Тено Трифоновъ. — Куртчу Османъ и неговата потеря. — Сѫвършеното поражение на четата. — Мѣстото, гдѣто е падналъ Хаджията. — Намѣреният гробъ въ аджареката гора Кадрафилъ. — Влиянието на Хаджи Димитровата чета. — Чѫрти изъ живота на Хаджията и Караджата. — Имената на момчетата. — Сѫдбата на изгубените момчета при Бузлуджа.

I.

Ехъ, Бузлуджа, Бузлуджа! Свято и историческо мѣсто си ти! Великиятъ оня исполинъ, който са парича Стара-Планина и на който ти имашъ честь да бѫдешъ чедо, нѣма друго по-свято и по-историческо мѣсто отъ тебе, по сичкото си пространство, отъ брѣговете на Черно Море при Емине-Бурунъ, чакъ до Маркова врата на западъ. Твоите бѣлокожени букове, студените извори, жѫлтите синей и гордите вѫрхове, чуха най-напредъ о ф и ц и а л н о, думите; „Свобода или Смѫртъ“! Ти са показа най-много гостолюбива, да приемешъ въ обѣтието си 26 души святци, ти видя, когато са повали на земята за послѣденъ пѫть зеленият байрякъ, когото полумѣсецътъ настѫпи на умореният вече левъ; ти видя, какъ знае да умира бѫлгаринътъ за свобода, какъ лѣе той кръвьта си за своето отечество . . . Най-послѣ, клоновете на твоите дървета бѣха най-близки свидѣтели, на трагическият оня актъ, тие видѣха, когато бликна алената кръвь отъ гърдите на сливенскиятъ херой, когато той истѫрва саблята си, когато рухна на земята, забиколенъ отъ храбрите си другари, които лѣжяха на редъ съ него и скубеха своите косми отъ смѫртоносните болки и рани! . . . . .

И така поклонъ на твоето землище! До 1878 г., съ тебе са мѫчеха да конкурират долината Оборище и гората Еледжикъ въ Срѣдня-гора, но тѣхната слава едва ли можаше да хвѫрли какво-годѣ сѣнка на пѫрвенство на твоето минало. Едно само свято-илище, на което ти са здрависваш съ вѫрховете, твѫрдѣ отъ близо, трѣбва да та превѫзходствова въ сѣко отношение. Азъ говоря за сѫсѣдката ти Шипка, която ти познаваш отъ близо и на която присѫтствува отдалечъ, на 11-й Августъ 1878 г. Каквото и да кажешъ, но тая твоя сестра, макаръ и покѫсно, честита бѣ да пожени палмата на пѫрвенството. Слѣдователно, ти си длѫжна да преклонишъ гордо чело предъ тая твоя всемогуща сѫсѣдка. Вѣрвай, че твоята слава и минало, ни най-малко нѣма да пострадать! . . . .

Рано сутриньта, въ четвѫртакъ на 18-й Юлий, нашите борци за свободата, на чело съ своятъ войвода, водени отъ овчарьтъ Тено Трифоновъ, осѫмнали при голите вѫрхове на Бузлуджа. Още презъ нощьта, дружината видѣла, че раненитеимъ другари сѫ изгубени, но нѣмало лѣснина да са вѫрнатъ за да ги тѫрсятъ или пакъ да ги чякатъ. Чякъ на сутриньта, когато са сѫмнало, тие вѫрнали водачьтъ си Теня Трифоновъ, комуто и поръчали да намѣри изгубените и да имъ обаде на коя страна да тѫрсятъ войводата. Но на врѫщани, тоя послѣдният ударилъ презъ мѣстото, наяиваемо Люлеката, а болните са биле кривнали къмъ Тѫпанътъ (сѣверната страна), така щото тие неможали да видятъ единъ другиго.

Мѣстностьта Бузлуджа, както казахъ, е вѫрхъ отъ Стара-Планина, отъ къмъ южната страна на балканскиятъ хребетъ. Вѫрхътъ е голъ, безъ никакви дървета; само по полите му има храсталаци,

гѫста шума и тукъ-тамъ високи дѫрвета. По-на долу, въ подножието му, са намиратъ селата: Енина, Хасъть и Шипка. А на самиятъ вѫрхъ, той граничи съ слѣдующите по-забѣлѣжителни мѣстности: На истокъ — проходътъ Бедекъ; на западъ — Предѣлътъ; на югъ и юго-западъ — Люлеката, стржмната поляна и пр. Бузлуджа е прочута още по своите варовите и мрѧморни камаци. Името Бузлуджа (леденица), може да происхожда отъ находящата са на вѫрхътъ дупка, отъ която вадятъ ледъ по срѣдъ лѣто. Тя са нарича още и Пропасть, отъ Габровци. Сѫществува предание, че като са спусняло плѣва въ тая дупка, излѣзвала на Кайнарджа подъ Казанлѫкъ.

Щомъ дружината останала сама, завзела урвите подъ вѫрхътъ отдолу, като поставила въ сѫщото време и нуждните караули. Единствената нейна цѣль е била, като са спрела на това мѣсто, не да чака неприятелътъ и да напада нѣкому; но да прекара деньтъ и да са сѫбире съ изгубените си 14 души другари, па заедно да вѫрви кѫмъ сливенската планина.

Деньтъ билъ отъ обикновенните, небото ясно, слѫнцето грѣело, пиленцата подскачали отъ клонче на клонче, послѣ нощниятъ дѫждь, пѣли весело и слѣдвали да отѫрсватъ своята мегка перушинка отъ надналата роса. Околните поляни блѣстели отъ тая сѫщата роса, сива мѫглица са подемала отъ дѫлбоките долини и хвѫрчала легко-легко кѫмъ високите шипченски вѫрхове, като носяла съ себѣ си и часть отъ пушакътъ на шипченските кумини. Райската Казанлѫшка долина, посрѣдъ която лакатуши Тунджа, уморявала окото на зрителътъ съ своето единообразие, заключено мѣжду двѣ планини—Балканътъ и Срѣдна-гора. Крѣпостите на Казанлѫкъ, сѫстоящи отъ колосялни орѣхови и кестенови дѫрвета, пропущали апатически презъ своите гѫсти листи поднимающиятъ са димъ. На сѣкѫде царувала мѫртва тишина, която са нарушавала сегасъ-тогасъ отъ лаянието на нѣкое овчарско куче, гласътъ на което дохождалъ едновременно до ушите и на двѣте дружини—изгубената и оная на войводата. Разбира са, че при подобна балканска тишина на нашите борци не е оставало друго нищо, освѣнъ да почиватъ и да броятъ дѫлгите часове на божиятъ день. Отъ време на време, тие подигали глави, и поглѣждали кѫмъ сѣверъ, нѣма ли да са подадатъ тѣхните мили другари.

Въ това именно време, когато царувала непрекѫсната апатия въ бузлудженската мѣстность, центърътъ на розовата долина, Казанлѫкъ, правялъ изключение. Освѣнъ телеграфическите извѣстия, че въ Тѫрновско е станало на кракъ сичко правовѣрно и мусулманско, казанлѫшкиятъ каймакамлѫкъ билъ извѣстенъ отъ стотина други источници, че Кючюкъ Стефанъ е хванатъ, а Хаджи Димитръ са намиралъ въ планината, заедно съ останалата си дружина, че той отива за Сливенъ по вѫрхътъ на казанлѫшката планина. По тая причина, градътъ Казанлѫкъ и околностьта му, която са слави съ жестокостьта на своето турско население и ненавистьта си кѫмъ бѫлгарщината, са намиралъ вече въ движение отъ два-три деня. Всѣки здравъ и читавъ мусулманинъ, който билъ въ сѫстояние да разбира що годѣ цѣлта на Хаджията, усѫрдно са занимавалъ съ чистението на своето шишене и на тѫпанджите си. Конакътъ, заедно съ сичките свои кетиби, ефендета, чауши, онбашии и заптии, съ ястѫклии мустаци, рѫководялъ бѫдящето настѫпление кѫмъ бузлудженските вѫрхове. Стари мусулмани, съ бѣли чалми на главата, вѫрху които двама души скамбилджии свободно можали да

си растелятъ картите, въ една ржка съ чибукътъ, а съ друга на джлгите си брады, слѣдвали да даватъ патрiото-религиозни насжрдчения на сжбравшите са около зданието на конакътъ башибозуци.

Настроението и готовностьта на тие послѣдните, да отидатъ да преслѣдватъ царските душмани, била до такава степень силна, щото сѣки единъ, който е присжтствувалъ тоя день предъ казанлжшкиятъ конакъ би помислилъ, че цѣлта на походътъ не е единъ Хаджи Димитръ съ 20—30 души момчета, но друга нѣкоя грамадна сила, която заплашва сжществуването на цѣлиятъ отомански миръ. Па и другояче е неможало да бжде по онова време, когато младите военни османлии, накарачени и наежени, съ кривната чалма и мустаци, слушали за бабаитлъкътъ на своите прадѣди и бащи само по устно предание и разказване. Сега, Бузлуджа и нейните гости, биле добаръ случай, за да покаже сѣки правовѣренъ, че чини нѣщо, че е достоенъ синъ на славните си праотци. Мирните тогава времена, които сж миризливо и неподвижно блато за сѣки рицаръ, за сѣка груба сила, която желае да узурпира и да обира чуждиятъ потъ, биле мрачни и непроизводителни и за нашите петстотинъ годишни сжотечественици. Не биле благодарни тие само отъ нѣколко истжркани и ограничени отдавна вече правдини, които имъ са отстжпили безнаказанно отъ отеческото правителство спрямо раята. Капка въ морето било за тѣхъ онова удоволствие и печалба, които тие можали да извжршватъ, било отъ нѣкой обиръ, било отъ различни золумджулуци по бжлгарските села, предобити съ правото на ножътъ и съ заптийската касатура. Трѣбало са нѣщо по-сжществено, по-нестѣснително, което можа да са сбждне едвамъ подиръ осемь години, въ 1876 година.

За скоро време, казанлжшките улици отваряли пжть на 500—600 души башибозуци, отъ градътъ и селата, които са расхождали по махалите и улиците да показватъ зжби на бжлгарите и да си купуватъ едно друго на вересия, нѣщо, което тие неможали да сполучатъ въ мирно време. Тѣхниятъ червенъ байрякъ са развявалъ на единъ отъ градските мегдани. На 16 или 17 Юлий, тая потера оставила градътъ и попжпляла по Балканътъ, кжмъ Бузлуджа. За предводитель билъ избранъ, извѣстниятъ Куртчу Османъ, кжръ-агасж въ казанлжшката околия, човѣкъ свѣрепъ и строгъ, но и дѣятеленъ чиновникъ въ сжщото време. Неговото име гжрмеше не само по казанлжшкото корито, но и по околните градове. Разбира са по само себѣ си, че тая потеря, не отведнаждь е можала да стжпи въ дирите на нашите момчета; джлго време са е скитала тя по урви и долини, дордето най-послѣ увѣнчала съ успѣхъ своята цѣль, както ще да са види отъ по-нататъшните ми разкази. Тукъ сжмъ длжженъ да ви напомня, че противъ Хаджията не бѣше излѣзалъ само Куртчу Османъ. Редовната войска, която бѣше са впуснала подиръ четата още отъ тжрновско, слѣдъ четвжртата битка и която са вѣстяваше тукъ тамъ изъ планината, ту при село Дебѣлъ Дѣлъ, ту при шипченските овчари и при бюлото, нарѣчено Узанътъ, сѣ слѣдваше да гони четата, макаръ и само наблюдателно. Споредъ увѣрението на находящите са по онова време овчари около Бузлуджа, числото на тая войска е вжзлизало на 150—200 души. Да ли потерата на Куртчу Османа е имала предварително сжглашение и взаимно дѣйствие съ царската войска, азъ незная; но като сж земе предъ видъ, че двѣте неприятелски отдѣления сж нападнали, почти едновременно (два часа растояние) на четата, то излиза,

че е сѫществувалъ какъвъ-годѣ планъ по мѣжду имъ. Освѣнъ Куртчу Османа, отъ Казанлѫкъ е излѣзалъ и Сюлюманаа, началникъ на заптиите.

II.

Часътъ на 12 (по пладнѣ), Куртчу Османъ сполучилъ да пристигне на бузлудженските вѫрхове, заедно съ своите 500 души башибозуци. Макаръ той и да видѣлъ вече гдѣ сѫ са биле спрѣли нашите юнаци, но не ги нападналъ отъ единъ пѫть — чакалъ е вижда са работата престиганието на войската. По тая причина, четата не е зела никакви мѣрки, ни за отстѫпване въ по-добра позиция, ни пакъ за сѫвершено избѣгване изъ планината. По сѣка вѣроятность, тие сѫ предполагали, както и други пѫть, че ако и да ги нападне потерата, ще можатъ да я отблѫснатъ, а вечерьта, ще потеглатъ за голѣмиятъ балканъ и ще избѣгнатъ сѣка по-нататашна опасность. Тие не сѫ мислили, че тоя день ще има такова главно нападение отъ страна на неприятельтъ. Само едно условие е благоприятствувало на Куртчията да намѣри гнѣздото на четата; това условие е било росата, отъ нощниятъ дѫждь, по която дирите на четата са познавали твѫрдѣ ясно. А редовната войска е прибѣгнала до други срѣдства въ издирването на четата. Тя хванала сѫщите ония овчари, при които бѣха по-пѫрвиятъ день момчетата и съ насилие и разни заплашвания, принудила ги да обадятъ на коя страна сѫ са скрили комитите. Предвождана отъ тие овчари, войската пристигнала на Бузлуджа послѣ пладнѣ и завзела противоположната страна срѣщо потерата на Куртчията, така щото момчетата останали мѣжду два огня. Както потерата на тоя послѣдниятъ, така и

редовната войска, съ пѫрво престигание, завзели най-добрите позиции, когато нашите останали на твѫрде лошово мѣсто, изложени срѣщо огнѫтъ и на трите нападателни отдѣления. Тие послѣдните биле расположени така: На "Хашката поляна„ са билъ расположилъ Кѫрсердарина съ своите башибозуци; отъ западната рѫтлина сѫ насѫпали заптиите начело съ Сюлейманаа; а отъ сѣвернятъ вѫрхъ Бузлуджа е пазяла редовната войска *).

Присѫтствующите на бузлуджанската битка, увѣряватъ, че преди да дойде още редовната войска, четата направила опитъ да отстѫпи на по-сгодно мѣсто. Тя тръгнала, именно по това направление, отъ кѫдѣто идяла вече войската, построена съ спичките свои военни тънкости. Исвирването на военната тръба и грубиятъ гласъ на военниятъ командантинъ, отведнажъ произвели своето неблагоприятно дѣйствие измѣжду четата. Чакъ сега тие видѣли, че пѫтьтъ имъ е отсѣченъ и че друго нищо не имъ остава, освѣнъ да сложатъ позорно оржжие или да измрѫтъ до единъ. Тие предпочели послѣдното и са захванали за оржжие, което дало на турците поводъ да почнатъ вече. Тогава са захваща ожесточенъ убийственъ огнь мѣжду потерата и башибозуците отъ една страна и малката четица на Хаджията.

---

*) Това обстоятелство, че позицията на нашите е била незгодна са подтвѫрдява и отъ полуофициални источници. „Levant Herald", отъ 2-й Августъ, пише: Четата са бранеше отчаяно; но нападателите бѣха многобройни, и имаха най-добрите позиции, та за това, сѫвѫршено разбиха Х. Димитровата чета» . . . „Courrier d' Orient" отъ 8-й Августъ, пише: „Пѫтници, които престигатъ утвѫрдяватъ, че битката е била твѫрдѣ жива и отчаяна. Одрински валия замина за кѫмъ Казанлѫкъ придруженъ отъ нѣколко казаци".

Напрасно нашите борци са мжчели да удржатъ редъ, на пусто тие правяли строга икономия въ гжрмение-то, като хвжрлели само тогава, когато биле увѣрени, че куршумътъ имъ нѣма да падне на сухо*). Никакви мѣрки и бунтовнически предпазливости, не биле въ сжстояние да поколибаятъ настжпающата са вече трагическа минута, да вжзвжрнатъ горчивата участь. Освѣнъ, че низката имъ позиция — долината и сипеятъ, която ги излагала, като стѣна на неприятелските куршуми, на нашите полуубити борци, съ измокрените и раждясалите пушки, са падало по 14—15 души противници, вжоржжени съ белгийски шишенета, съ прѣсни сили и гладни за бой. Цѣли три часа са е продължавала ожесточената битка. Отъ минута на минута, гласовете: „напредъ братия“, „удряйте“, „држжте са“ и пр., не са чували повече, когато въ неприятелските отдѣления царували радостни викове, смѣсени съ задоволствие и извѣстна гордость. По сипеятъ на долината са тжркалял вече вѣрните синове на Бжлгария, сжщеряни съ множества куршуми; тѣхната алена кржвь, образовала вече вадички по земната повжрхность и внасяла сѣмена за бжджщето величие на Бжлгария, предъ очите на тиранската сила, която имала злочестината да си вжобразява — нѣщо своествено на сички заблудени тирани — че заедно съ трупътъ на Хаджи Димитръ е убита и святата идея! . . . А тя

*) На 18-й Юлий, щомъ загжрмяха пушките, послѣ пладнѣ, малко по-на-страна отъ насъ, ние можахме да разберем отведнажды каква е работата, защото по бавното гжрмение на пушките, познахме, че нашите другари са биятъ,“ говоратъ ранените другари на Хаджията, които са изгубиха на 17-й. Тие са намирали на половинъ часъ растояние отъ Бузлуджа, но чакъ тогава узнали гдѣ са намира войводата имъ, когато запукали пушките.

хвжрчела вече надъ бузлуджанските вжрхове, като крилатъ корабъ, и тржбела на четерьте страни по вселенната, гдѣто сжществувало поробено и угнѣтено, че и непознатата вече Бузлуджа, приема образътъ на страшно чудовище, което ще плаши и безпокои сѣки малодушенъ тиранинъ, сѣки кржвопиецъ и изѣдникъ на божественното народно право . . .

Гжрчели са юнаците около трупътъ на своятъ войвода, полуотваряли тие безсжзнателно истиналите вече клѣпачи на своите измжчени очи, да поздравятъ за послѣденъ пжть поробеното свое отечество, забивали трѣперящи ржце въ земята отъ люти болѣсти, скубали китки трѣва и буренъ, които пакъ испущали, пжшкали и охкали нѣкои, други хжркали неподвижно, трети си кжсали дрѣхите — а неприятелските пушки пукатъ ли пукатъ!

Ни най-малко не е било въ интересътъ на турците да добиятъ до кракъ юнаците, да са покажатъ въ Тжрново и Казанлжкъ само съ окжрвавени глави, изгубили сѣка чжрта на султански душмани и врагове на ислямътъ. Който познава малко-много турците, той ще да са сжгласи съ насъ, че въ подобни случаи именно страда най-много бабаитското самолюбие и нехливанската слава. Гдѣ е да се покажатъ чалмоносните побѣдители въ нѣкой градъ, съ 4—5 отсѣчени глави и съ толкова още живи комити, опитлани съ вжжета и синджири, и вжоржжени, както сж си биле, а гдѣ е да носятъ само озжбени глави, неизвѣстно отъ кого зети и по какъвъ начинъ*)? Въ пжрвиятъ случай, сѣки чистоплжтенъ мусулма-

*) Въ 1876 година, когато башибозуците нападнаха на Т. Каблешкова, на Найденъ П. Стоянова и на двамата имъ още другари, въ околностьта на Троянъ, двамината отъ тѣхъ убиха. За останалите двама, станжло вжпросъ, какво да ги

нинъ, слѣдъ като поздрави бабаитите и ги потупка по гѫрбътъ, ще да стисни юмруците си и ще да излѣе ядътъ си вѫрху нещастникътъ, като разясни още на находящите са наоколо, че битката е била отчаяна, голѣмъ бабаитликъ е трѣбвало да са нанесе побѣда на душманите. А въ вторият случай, сѣки ще поглѣдни сѫмнително на побѣдата, мнозина ще да помислятъ, че комитите сѫ спали, когато ги нападнали и пр. и пр.

Отъ сичко това са ясно разбира, че преди да нападнатъ турците на Хаджията, па и послѣ, предложили сѫ нѣколко пѫти на юнаците да сложатъ оржжие и да са предадатъ живи на царската войска, която милость е била отхвѫрлена отъ тѣхъ. Инакъ, ние неможемъ да си вѫобразимъ сѫвершенното унищожаване на цѣлата чета, заедно съ войводата. Послѣ икендия, пушките престанали вече окончателно по сичката линия на неприятелските позиции. Слѣдъ дѫлги испитвания и наблюдения, когато вече са увѣрили наздраво тие послѣдните, че ни единъ живъ хѫпъ не е останалъ (турците са бояли, да не би нѣкой отъ юнаците да са преструва на боленъ изъ мѣжду умрѣлите, съ цѣль да гѫрми, когато са доближатъ тие да ги обиратъ), намѣтали пушките на рамената си и само съ голи ножове въ ржка, влѣзли въ позицията на юнаците, които отдавна спѣли сладъкъ дѫлговѣченъ сѫнъ. Сѣки трупъ билъ заобиколенъ отъ по десятина души башибозуци, които са надпреваряли, кой по-напредъ да са залови до останалите безъ притежатели вѣщи. Най-напредъ тие имъ

правятъ, т. е. да заколятъ ли и тѣхъ, или живи да ги оставятъ. Рѣшили и заключили, че двѣ глави като иматъ вече, повече не е нуждно; а двамата живи комити, ще предадатъ по-голѣма слава на тѣхнията бабаитликъ.

обрали оржжията, сѫблѣкли ги голи, съ грабителска цѣль, скачели по главите имъ, ритали ги, гдѣ завѫрнатъ, кѫлцали ги съ ножовете си, взирали са въ безчувствените имъ лица, да ли нѣма да познаятъ нѣкого и най послѣ са скарвали по мѣжду си въ распредѣлението на плячката.

Въ това време балканските вѫрхове са покрили съ мрачни облаци, които скоро зеле въ плѣнъ и слѫнцето, загѫрмяло и затрещяло въ поднебесните сводове и силенъ дждъ рукналъ да вали. Това промѣнение на времето ускорило планътъ на турците и освободило смѫртните останки на падналите, отъ по-нататашните изтезания. Военната трѫба засвирила за трѫгване, а башибозушките предводители давали команда съ гласъ, за сѫщата цѣль. Още едно бабаитско дѣло оставало несвѫршено, за което самъ военният комендантинъ заедно съ башибозушкият, дали своето сѫгласие. Това дѣло било отсѣчението главите на избитите момчета, които щѣли да служатъ като вѣществено доказателство, отъ една страна, а отъ друга, ще послужатъ за украшение на побѣдоносната потеря. Около 60—70 души жедни за кръвь башибозуци, съ гордость истеглили своите ятагани, подпретнали си широките ръкави, поплюли на грубите си длѫни, съ едната си ржка хващали косите на жертвите, които увивали мѣжду пръстите си, а съ другата почнали да сѣкатъ вдървените вече вратове. Трясъкъ и плюсъкъ, като кога разсѣчатъ касапите презъ половина овчият гръбнакъ, са слушало изъ бузлуджанските долини; а седемьстотинъ зрители са радвали и тържествували, като че напредя имъ са сѣчело зели. Главата на Хаджията, който билъ познатъ вече на нападателите по своята сѫща униформа и оржжие, била отсѣчена хирургически, отъ най-вѣщият

главорѣзъ, която вели, заедно съ дрѣхите му и орж-жието. Около 20—26 окжрвавени глави стжрчели вече изъ мѣжду редовете въ неприятелскиятъ станъ, забити на ножове и на коли. При сичко, че тѣхните притежатели биле избити вече, тѣлата имъ опозорени и осквернени, оставени въ долината на хищните звѣрове, но фанатическата османска срѣда, още не преставала да са зжби и да исипва куп хули вжрху безжизненните черепи.

— Глѣдай, глѣдай аратликъ, какъ си е прехапала язикътъ тая комита, като че да е свиня, говорели тие единъ другиму и забивали вжрховете на ножовете си по студените черепи.

Двѣте нападателни отдѣления, башибозуците и редовната войска, слѣдъ побѣдата, трѣбвало пакъ да са раздѣлатъ, пжрвите да са вжрнатъ въ Казанлжкъ, а вторите да си вжрвятъ за Тжрново. Сичко това лѣсно, но кой отдѣлъ именно трѣбалъ да носи отсѣчените хжшовски глави, които сѣки желаялъ да има, защото тие биле най-важните, както спомѣнахъ погорѣ. Послѣ нѣколко претенции, исказани и отъ двѣте страни, предводителите са скарали по мѣжду си и не закжснели да си кажятъ нѣкои неприятни думи. По-старите и по-благоразумните отъ тѣхъ рѣшили вжпросътъ така: 17 глави да са дадатъ на редовната войска, а 8 на башибозуците; по тоя начинъ и братско сжгласие, и двѣте страни останали благодарни. И така, 8 глави отъ бузлуджанските юнаци, биле занесени чрѣзъ Шипка въ Казанлжкъ, а 17 въ Тжрново. Въ числото на тие послѣдните са намирала и главата на Хаджията заедно съ дрѣхито му и оржжието му. Но сжщиятъ начинъ било раздѣлено и оржжието на борците-

Предъ захождането на слжнцето, войската и башибозуците оставили Бузлуджа. Урвата, въ която биле нашите вжзстанници, представлявала човѣшка касапница. 26 обезглавени трупове, разсѣчени тукъ-тамъ и полуголи, лѣжели на бузлуджанската урва. Никакъвъ караулъ не билъ поставенъ отъ страна на турците. Макаръ и да не са е изминало още много време отъ тоя день, 18-й Юлий 1868 г., но като не е смѣелъ по онова време, ни единъ малкомного развитичекъ бжлгаринъ, да распита и са научи на по-подробно и пространно за участъта на Хаджи Димитровата чета, множество факти и сжбития, или сж искривени вече, или пакъ сж покрити съ мракътъ на неизвѣстностьта. Нѣкои отъ шипченските овчари, които сж биле единственните свидѣтели на бузлуджанското сражение, увѣряватъ, че 10 души отъ момчетата, сполучили да са пропжхнатъ изъ мѣжду потерите и избѣгали изъ гората. До кждѣ тие послѣдните сж стигнали, гдѣ сж биле избити или хванати, да ли не са е освободилъ нѣкой отъ тѣхъ азъ незная нищо положително, при сичките ми старания, да науча нѣщо. Останалите живи другари на Хаджията, увѣряватъ, че освѣнь тѣхъ, т. е., раненте които са изгубиха на 17-й, никое друго лице не е останало живо. Отъ друга страна, тие казватъ, че съ Хаджията заминали за Бузлуджа 36 души момчета, които биле избити на 18-й до крякъ, така щото като са земе предъ видъ числото на труповете и главите, които излазятъ 26, десять души изъ помѣжду четата са губятъ. Азъ предполагамъ, че тие десять души сж са изгубили или по-напредъ, дордето четата не е била достигнала до Бузлуджа, или пакъ дѣйствително сж сполучили да избѣгатъ въ време на битката, нѣщо невѣроятно, а

послѣ измрѣли тукъ тамъ по Балканатъ, кой раненъ, кой убитъ и пр. *).

Знае са за положително само това обстоятелство, че единъ отъ борците, Христо Македончето, който билъ лѣгналъ нарочно мѣжду убитите, щомъ битката престанала и турците са впуснали да рѣжатъ глави, той скочилъ на крака, и съ оржжие въ ржката, сполучилъ да избѣга кжмъ западъ, само наранен. Той слѣзалъ въ тунджанската долина, прегазилъ рѣката и умрѣлъ отъ раната си около Аджаръ, въ мѣстността наз иваема Кадрафилъ, гдѣто билъ погрѣбенъ отъ мѣстните овчари. Родителите и нѣкои сливенски граждани, неговите кости именно раскопаха, послѣ десять години, и ги отнесаха въ Сливенъ, на мѣсто Хаджи Димитровите. Тие сж погрѣбени въ тамошната черкова Св. Никола, надъ които са издига скромна постройка, въ форма на памятникъ. Друго едно момче, което така сжщо било лѣгнало изъ мѣжду убитите си другари, скочило на крака, като видѣло, че и неговата глава ще отрѣжатъ. Бинбашията на редовната войска, далъ заповѣдь да не гжрмятъ вжрху му, но да го хванатъ

*) Г. Душановъ расказва напримѣръ, че послѣ бузлуджанската битка, ненадѣйно са явява въ училището непознато лице, облѣчено съ селски дрѣхи. Това лице било нѣкой си Ачо Пиперковъ, изъ Сопотъ, сжучастникъ въ четата, но можалъ да избѣга отъ Бузлуджа. Ачо Пиперковъ можалъ да избѣгни заптийската касатура и да премини въ Влашко благополучно. Доживѣлъ той да види Русско-Турската война, миналь въ Свищовъ презъ 1877 год. и потѣглилъ за своето мѣсто Сопотъ. Но като не билъ човѣкъ съ праздни ржцѣ, то сѣки бжрзалъ да му спомогни, да са тури на негово расположение. . . . Мнозина увѣряватъ, че той е станалъ подла жертва на единъ свой сжотечественникъ А . . . . ., който са костиалъ до неговите страдалчески кости, съ единствена цѣль, да му пресвои парите!

живъ. Заклѣтиятъ хжшъ обаче не са вжползовалъ отъ бинбашийското человѣколюбие. Той гржмналъ срѣщо тоя послѣдниятъ, когото ударилъ въ саблята. Разсжрденията бинбашия, извикалъ: „удряйте!“ и жертвата са повалила на земята, сжшибанъ отъ десятина куршума.

Колкото за гробътъ на бузлуджанскиятъ херой, Хаджи Димитра, да ли той е падналъ на Бузлуджа, или въ аджарската планина Кадрафилъ, азъ са поврѫщамъ да засвидѣтелствувамъ казаното вече т. е. че не на Кадрафилъ, а на Бозлуджа падна той, мѣжду другарите си въ четвржтжкъ на 18 Юлий, послѣ пладнѣ. Священникъ Иванъ отъ с. Хасътъ, комуто е било позволено отъ правителството да прибере костите на юнаците и други още очевидци, разказватъ, че видѣли единъ трупъ измѣжду падналите, който ималъ на ржцѣте си исписани съ барутъ, сабли, левове и буквите: Х. Д., а подобни знакове той е ималъ. Освѣнъ това, живите му другари, които биле закарани въ Тжрново, въ началото на мѣсецъ Августъ, видѣли въ тамошниятъ конакъ войводската му униформа и саблята му; а единъ отъ другарите имъ, Христо Минковъ, който билъ доканъ въ Тжрново по-рано, видѣлъ и главата на Хаджията. *)

Колко е числото на падналите убити и ранени турци въ бузлуджанската битка, не е вжзможно

*) Цариградските вѣстници: Courrier d'Orient отъ 8 Августъ, Levant Herald отъ 2 Августъ, *Неологосъ* и др., подтвжрдяватъ, че Хаджи Димитръ е падналъ при Казанлжкъ съ 36 души другари . . . Срѣщанието стана, пише „Cour. d'Orient“ на 30 Юлий (18 по с. с.). И отъ двѣте страни боятъ стана съ жестоко упорство. Борбата са продължи повече отъ петь часа. Отъ другарите на Х. Димитра останаха само шесть души на кракъ. Двама са предадоха, а четирма

да са узнае, защото сѣко правителство, което желае да блѣщи въ очите на своите поданници съ нескрушимо могущество, крие числото на своите жертви. Това сщото правеше и турското правителство, въ много по-голѣмъ размѣръ. По онова време, въ Дунавската область са издаваше политически вѣстникъ *Дунавъ*. Той .пишеше, че *разбойниците*, т. е. бунтовниците, щомъ чули гласътъ на военната трѫба и видѣли червените гащи на царската войска, разбѣгали са като еребици, безъ да грѫмнатъ по единъ пѫть даже. Отъ друга страна и устните свѣдения на шипченци и прочие, нѣматъ строго правдоподобие. Тие увѣрятъ, не безъ патриотически тенденции, че тѫй като въ Шипка биле докарани около 300 пушки, то и толкова души турци има убити. Вѣрното е това, че въ бузлуджанската битка е падналъ раненъ единъ юзбашия, който умрѣлъ въ Габрово и още нѣколко души солдати и башибозуци, числото на които не е по-горѣ отъ 10—15.

Днесь Бузлуджа не е вече оная Бузлуджа, каквато е била по онова време, преди 16 години. Никакви слѣди не сѫ останали тамъ, които да свидѣтелствуватъ за 18-й Юлий, които да увѣрятъ любопитниятъ, че тукъ е имало борба за животъ или смѫрть, че тукъ е подписано пѫрвь пѫть падението на османското величие. Ни дебѣли букове джинри, съ нашарена кура отъ куршуме, ни нѣкакви си окрѣпления, нито пакъ богати памятници, вѫздигнате

избѣгаха. Сѫщиятъ Х. Д. тѣжко раненъ, малко остана да падне въ рѫцѣте на турските солдати; но вѫоржженъ съ револверътъ си, той са бори до послѣдната минута съ една енергия достойна за друго по-добро време (да не бѫде за казашкиятъ полкъ на Саджкъ паша?). Най-послѣ той падна. Саблята му, револверътъ, единъ телескопъ и много писма, са проводиха на Метхатъ паша въ Русчукъ . . .“

отъ потомството вѫрху костите на неговите мѫченици. Нищо! На една малка полянка, въ южната урва на Бузлуджа сѫ погрѣбени падналите борци; прости дѫрвени крѫстовце, поставени отъ околните жители, повечето отъ религиозна точка зрѣние, сѫ единствените знакове, по които може да са познае, че въ тая малка полянка сѫ прибрани останките на славниятъ бѫлгарски войвода и на неговите другари. До 1883 год., Бузлуджа и нейната южна полянка е била посѣщавана само отъ родолюбивиятъ свещеникъ Иванъ, отъ с. Хасътъ, който е преливалъ отъ година на година священното мѣсто и е служилъ парастасъ надъ падналите. Благодарение обаче на казанлѫшкото кметство и на други нѣкои чувствителни лица, двѣ години става, какъ на Бузлуджа сатичатъ сичките околни села и градове, на 18 Юлий, да праздноватъ достопамятниятъ тоя день за цѣлъ бѫлгарски народъ. Въ 1884 г. Бузлуджа бѣ посѣтена за пѫрвъ пѫть и отъ старата майка на хероятъ, която нарочно бѣ дошла, заедно съ сливенската депутация.

Ако малката четица на пустискиятъ херой Филипъ Тотю, тури въ устата на турците думата комита, ако тоя войвода ставаше предмѣтъ на разговоръ въ сѣка заптийска и бабаитска одая, ако най-послѣ, въ неговите змейски крила вѣрваха и турци и бѫлгари, разбира са само по себѣ си, че и хероите отъ Караесенъ, отъ дѣдовата Иванова кория и отъ Бузлуджа внесаха своито нравствено и политическо влияние мѣжду своите сѫотечественници. Хаджи Димитръ и Стефанъ Караджа, станаха пѫтеводителна звѣзда за сичко младо, честно и неокалено, което пѫлеше по балканскиятъ полуостровъ, което

лѫтеше за човѣшка свобода и независимъ животъ. Имената на тия двама войводи, тѣхните сражения, смѣлите имъ отговори предъ зѫбестиятъ паша и каймакаминъ, бѣсилките подъ които имаха злочестината да подпаднатъ мнозина отъ другарите имъ — сѫ шепнеха на сѣко патриотическо ухо, съ евангелско благоговение. Единъ сѫвременникъ на хаджията, Д. Душановъ, разказва, че когато въ неговиятъ роденъ градъ, искарали отъ конакътъ Стефана Орѣшкова и го подкарали кѫмъ приготвената бѣсилка, то жителите отъ цѣлиятъ градъ излѣзли на улицата, презъ която щѣли да прекаратъ Орѣшкова. Юнакътъ стѫпалъ смѣло, дигалъ гордо своята утомлена глава и съ гласъ рѣшителенъ, поздравлявалъ натрупаните бѫлгари, а особенно ония, които той познавалъ лично.

— Сбогомъ братия! Сбогомъ мили сестри! Азъ не отивамъ да умра, както мислятъ поганците, но да са родя, казалъ той на двѣте си сестри, които нарочно биле дошле отъ Шипка, да присѫтствуватъ на трагическиятъ актъ.

Думите на юнакътъ ехтели съ патриотически отмѫщения въ ушите на сѣкиго, сѣки билъ готовъ да пролѣе капка сѫлза за него и капка кръвь за ония, които вѫрвели подиръ му съ пушки на рамото. А тие подирните т. е., нашите тогавашни господари, вѫрвели спокойно и задоволно, само нѣкои отъ тѣхъ, полуотварялъ лѣниво устата си и отпущалъ по една псувня, било въ отношение на жертвата, било на неговите трогнати сѫотечественици. Тие не си прекарвали даже презъ умътъ, да употрѣбятъ срѣдства за заглушавание послѣдното слово на осѫдениятъ, слово, което тие считаха за свято и неопасно за слушителите. Но проста дѫржава народъ безъ цивилизация, така и трѣбаше да постѫпи.

Друго нѣщо е християнско правителство, което са рѫководи отъ евангелието и кодиксътъ на прогресса. Въ една християнска дѫржава, гдѣто пресѫдата на нѣкой Стефановъ сѫбратъ вѫзстаналъ така сѫщо за право и свобода, са е подписало на массата, вѫрху която стои и христовото разпятие, просвѣтените умове сѫ измислили нѣщо по-человѣколюбиво, по-отѫнчено, така да ся каже. Щомъ осѫдената жертва, облѣчена и окарекатурена съ особенни дрѣхи, са покаже мѣжду народътъ, мелодичниятъ гласъ на десятина нарочно приготвени барабанчета, писва и отъ двѣте страни на улиците, така щото и топове да гѫрматъ, пакъ нѣма имъ са чуе гласътъ. Но вѫзможно ли е сравнение мѣжду Европа просвѣтена и варварска Турция? Въ столицата на Републиканска Франция напримѣръ (1884 г.), депутатите си блѫскаха главите цѣли седмици, да размишляватъ, по какъвъ хуманенъ начинъ да става умѫртвяванието на осѫдените на смѫрть. Радикалните депутати поддѫржаха, съ гордость на челото, че на осѫдените трѣба да са прѣтисватъ вратовете чрезъ една машина, нарѣчена гиолетина, която прилича на нашите тютюнджийски хавани; а лѣвата страна — републиканците, вѫзражавали, че вѫтрѣ, въ зданието на затворътъ, трѣба да са прибѣсватъ тие, надве-натри. Е, кажете сега, може ли да са сравни Турция съ Франция?

Но азъ са увлѣкахъ отъ демократизмътъ на френската камара и отъ християнската цивилизация, а главниятъ си предмѣтъ оставихъ. Когато покачили Ст. Орѣшкова на бачовката, той си турилъ самъ вѫжето на вратътъ, а бачовката така силно ритнѫлъ съ кракътъ си, щото тя отхвѫркнала на нѣколко крачки растояние. Изминало са нѣколко мѣсеца отъ тоя пѫрвь тѫржественъ актъ — даването жертва за

бѫлгарската свобода, а казанлѫшките по-будни младежи, най-много учениците, бѫдѫщи херои при шипченскиятъ проходъ, не забравятъ дѣйствията и словата, казани и извѫршени отъ Ст. Орѣшкова. При сичко, че на тие послѣдните, на учениците, въ нѣкои строго-морални дѫржави имъ са забранява да мислятъ и разсѫждаватъ по полицейскиятъ правилникъ на педантътъ ректоръ, то въ демократическа Турция, гдѣто новите идеи не са глѣдатъ като мечки стрѫвници, учениците сѫ свободни граждани. Тие са сѫбирали по уяиците, по нѣколко на едно мѣсто и почвали пропагандата, на оня страшенъ великанъ който са нарича идея и предъ който падатъ на поклонение и топове, и пушки. Избирали едного изъ по мѣжду си, когото наричали Стефанъ Шипченчето, закачели на гѫрдите му бѣла книга, вѫрзвали му рѫцѣте опѫкъ, турели го на празно бачовче и го приготовлявали за бѣсилницата. Избраникътъ отъ своя страна са обрѫщалъ кѫмъ другарите си, като кѫмъ народътъ, говорялъ рѣчь патриотическа, приказвалъ имъ, че умира за вѣра, прощавалъ са, псувалъ турците и пр. А наивниятъ заптия, съ кръстосани отзадъ рѫцѣ и съ цигара въ устата, глѣдалъ преспокойно, казвалъ шайтанъ копилерь (дяволски момчета), и си зампавалъ кѫмъ кафенето. Бѣдно заптие! Бѣдна Турция!

Разбира са, че сичко това са е повтаряло на сѣкждѣ, гдѣто сѫ бѣсили Хаджи Димитрови другари, но азъ спомѣнахъ само за Казанлѫкъ, за да подкрѣпя своите сѫждения. А какъ фантастически са постизираха и тѫлковаха дѣйствията на нашите борци, въ галата на народното читалище, въ училищата, въ народните кафенета, по кѫщята и въ сѣка младежка срѣда, сѫбрана тя кждѣто и да е? За сичко това може да си вѫобрази само оня сѫвременикъ,

който е лѫмтялъ за свобода и свято отмѫщение. Истѫии са нѣкоя распалена глава и говори убѣдително, че Хаджията е сѫборилъ 5000 души мръсници, заедно съ дружината си, той самъ убилъ единъ паша, Караджата отсѣкалъ главите на петь души черкези, съ едно замахване, байряктарътъ гонилъ 50 души башибозуци на половинъ часъ растояние; Тотю войвода убилъ два коня съ юмрукътъ си и пр. и пр.

— А гдѣ потѫнаха лешовите на толкова кучета? пита нѣкой си Тома, който макаръ и да вѣрва въ христианското могущество, но сé терсине му са вижда, че стотина души сѫ можали да затриятъ 5000 души.

— Куча вѣра е хитра, отговаря втори.

— Нощно врѣме ископали единъ голѣмъ трапъ и тамъ ги наряали съ пушките имъ заедно.

Отъ подобни разговори, които ставаха въ сѣки градъ и село послѣ 1867—68 год., патриотическото заключение биваше такова: на петдесять хиляди души турска войска, три хиляди души наши братия сѫ доволно да ги распрѫснатъ. Забѣлѣжително е и това че колкото по-отдалечена биваше мѣстностьта отъ оная точка, въ която вѫрлува Тотю и Хаджията, толкова повече увеличаваха и обожаваха тѣхните дѣла, толкова повече растеше славата имъ, а заедно съ това зрѣеше и идеята, за която тие погинаха. Разбира са, че причините на всичко това сѫ много, но азъ ще поговоря само за една, най-важната и сѫществената, която живѣе и до днесь и слѣдва да са неразбира още отъ мнозина. Азъ говора за гласностьта на живота и печатното слово. Представете си напримѣръ, че въ епохата на Тотя и на Хаджията, въ Бѫлгария имаше свободно слово, за сѣко сѫбитие и лице, можаше да са говори безнаказан-

но, както отъ страната на турци така и отъ наша страна. Представете си втори пѫть, че когато войската заобиколи Тотя при гората Пустия, а Хаджията въ Караесенските лозя, много любопитни отъ околните градове: Тѫрново, Свищовъ и Русчукъ, присѫтствуваха на тие битки, описаха ги въ вѣстниците, едни за, други противъ, сѣки си каза мнѣнието, разгледаха тѣхната зла и добра страна и пр. Въ такъвъ случай, азъ дѫржя парола, че ни Филипъ Тотю щѣше да стане хвѫрковатъ ни Хаджията и Караджата прочути. Тие щѣха да умрѫтъ още тогава, заедно съ сичките баснословни предания, за тѣхното херойство. Тѣхното величие са дѫлжи именно на тайнственостьта и на строгостьта, които поддържаше и сѫздаваше само турското правителство.

Въ демократическите дѫржави, тамъ гдѣто всемогущиятъ великанъ, свободното слово, не е затиснато подъ царскиятъ престолъ, нѣма херои, не сѫществуватъ отдѣлни гиганти. Свободата на печатътъ, която блѫска на лѣво и на дѣсно, рѣжи крилата на знатните и голѣмите хора. Достатѫчно е една избирателна борба да омаскари сѣкиго, колкото той и да е прочутъ, т. е. азъ искамъ да кажа че въ време на избори, когато сѫвѣстите са продаватъ съ трампа, и господъ да бѫдешь, пакъ нѣма да та пожялятъ. Доволно е да противорѣчешь на нѣкой пияинъ агитаторъ, комуто е обѣщана служба отъ неговиятъ кандидатъ, или на селскиятъ кметъ, който е получилъ нѣкоя пара и друга, за да вика „урра“ и да „живѣй.“ Не говоря за противните вѣстници. На вториятъ още день, тие сѫ готови да ви прекачатъ на вратътъ сиренъ мехъ. Но да не помислите, че въ такъвъ случай, ние сме противъ избирателните борби и неприятели на свободното печатно слово? — Пази боже! И ножове да звжи-

тятъ надъ избирателната урна, и кръви да текатъ подъ масата на бюрото — пакъ тоя родъ борба е хиляди пѫти по-полѣзна на народите, отъ колкото ония управления и дѫржави, гдѣто има „быть по сему“, гдѣто сичко е турено въ рѫцѣте само на едного. Въ изборите можешъ да са понапиешъ, можешъ да заповѣдвашъ на жандаринътъ, който стои отъ страна, като коза, па можешъ и да са досегнешъ до голѣмиятъ му калпакъ. Колкото за вѣстниците, които псуватъ на четири страни и за които мнозина говорятъ: „развалиха народицътъ ни“, това е бошъ лафъ. Ако въ единъ градъ, нѣколко души честите бакали донесатъ вонеща риба, то слѣдва ли отъ това да правимъ заключения, че вкусътъ на хората ще са развали? Напротивъ, ние мислиме, че въ подобенъ случай, тие ще умѣятъ по-добре да распознаватъ добрата отъ лошата стока.

Ако нѣкой бѫлгаринъ и да не знаеше защо е миналъ Хаджи Димитъръ, то турскиятъ запития му обаждание. — „Той ви е баща, пезевенкъ“, говореше царскиятъ човѣкъ.

Правителството са боеше да види името Хаджи Димитръ или комита, въ колоните на нѣкой вѣстникъ, смѫртно наказание и заточение, очекваше оногова, който би написалъ това. Така постѫпеше то просто по тая причина, защото са боеше да са непрочуй Хаджията; а Хаджията вѫрвеше отъ уста въ уста и отъ година на година ставаше по-голѣмъ святецъ. Слѣдователно, самото правителство и неговите хора, подѣйствуваха най-много за распространението му. Но да не помислите, че само турското правителство и неговите нѣени каймаками постѫпаха така рачешката. Лѫжите са. Заклѣтите врагове на свободното слово живѣятъ въ образована Европа. Тамъ тие биять денонощно своите учени глави, какви по-

разбойнически мѣрки да са измислятъ, които да задушатъ по-чувствително това свободно слово, най-силното орждие на сѣки единъ народъ. Помнете, че тамъ, гдѣто това слово е въ орловете нокте на монархътъ, кральть или князьтъ, тамъ нѣма свобода, нѣма народъ, тамъ са чува гласътъ на войска и на жандарми. Азъ говоряхъ, че по епохата на Хаджи Димитра и на Тотя, ако имаше свободно слово, то тѣхните подвиги щѣха да са забравятъ още тогава: но това е противорѣчие. Ако имаше свободно слово, то Хаджи Димитръ и Тотю, заедно съ сичките свои другари, не щѣха да минуватъ дунавътъ нощно време, а щѣха да си живѣятъ на бащините си огнища, мирни и спокойни граждани. И така да живѣе свободата на печатътъ и на живото слово; но нека и народите сж готови на сѣки часъ да вжзстанатъ, като единъ човѣкъ, щомъ са появи нѣкой вѣщоносникъ и поиска да убие това народно право! . . .

III.

Хаджи Димитръ. — Той са е родилъ въ Сливенъ, градъ въ Тракия, при южните поли на Стара-Планина, отъ родители чисто бжлгари. Неговиятъ баща са е казвалъ Хаджи Никола Кржстевъ, а майка му — Мария Пенкова. Пжрвъ пжть е видѣлъ той божи свѣтъ въ 1837 г., неизвѣстно кой мѣсецъ и кой день, така като, по онова време никакви книги не сж са джржели отъ страна на махаленскиятъ свещенникъ. Името Асѣнъ, той не е наслѣдилъ отъ своите родители, а отъ послѣ си го е турилъ, както направилъ и Левски. Но това е било много по-кжсно, около 1860—66 година, когато имената и фамилиите започнаха и мѣжду нашата младежь да играятъ каква-годѣ рола, да са отличатъ отъ турските и арменските окончания. Трѣба да ви напомня и това, че изъ мѣжду бжлгарите до преди петдесятъ години несжществуваше още окончанието овъ, съ твжрде микроскопически изключения. Въ общо употрѣбение бѣше турското оолу. Но преди да са замѣсти оолу съ овъ, введено е било сжрбското ичь, което са е продължавало твърдѣ кжсо време. Името Асѣнъ, си усвоилъ Хаджи Димитръ отъ наименуването на махалата, въ която са живѣли родителите му и която са е наричала: Асѣновски боазъ.

Бащата на Хаджи Димитръ са е занималъ съ правение на кебята и е билъ човѣкъ съ сжстояние. Той еималъ още четирма сина: Хаджи Христо, Хаджи Петръ, Георги и Тодоръ. Пжрвите двама биле въ Гжрция на военна служба. Но фамилията на нашиятъ херой е била извѣстна въ други отношения. Неговите стрѣки, братия на баща му, Стоянъ и Добри Кржстови, сж биле хайдушки войводи по Стара-Планина и Тунджанското корито. Тѣхните мечкарски шишинета сж ставали предмѣтъ на разговоръ и въ селемлжкътъ на ямболскиятъ аенинъ, и въ сараите на есплийските и черкишлийските султани, властьта и могуществото на които е зависело, не отъ Босфоръ, а отъ тѣхъ самите. Се по това време, са е славилъ още въ околностьта на Сливенъ и Желѣско Лабуюкътъ, вуйка на нашиятъ Хаджия. Миналото на тие стари войводи са губи въ мракътъ на неизвѣстността, заедно съ сички онія сжбития отъ тая епоха. Отъ нѣкои стари пѣсни, дошле до насъ въ твжрде огризена форма, са вижда, че тие сж имали наймного земани-давани съ Султаните—Деребеювци.

За да роди Сливенъ и неговата околность толкова войводи, стари и млади, съ които ни единъ градъ изъ трите части на отечеството ни не са гор-

дѣе, като напримѣръ: Цонйо войвода, изъ с. Драгуданово; Кара-Танасъ, изъ Жеравна, или отъ Катунища; прочутий Алтжнъ Стоянъ, изъ Котелъ; Нѣйо Буюклията, изъ с. Козосмоде; Златю войвода Кокарчоолу; Кара Сжбби, Хитовъ, Таню, отъ Сливенъ, Желю отъ Ямболъ, най-послѣ нашиятъ Хаджия и пр., по само себѣ си са разбира, че сичко това е имало своите предшествующи причини. Азъ мисля, че причината, не единственната разбира са, е била околните султани, както въ сливенско, така и въ ямболско и карнобашко, золумлуците на които сж принуждавали мнозина рѣшителни юнаци да набиватъ шумата. А тие султани, непонятни на мень защо и за какво, най-много сж биле около Сливенъ. Въ с. Иситлии султанъ, въ с. Градецъ бей, *) въ Вжрбица султанъ, въ Скендерлии султанъ, въ Черкешлии, Пжндаклии, въ Куркуджа и пр.; въ Ладжглии и Сигменъ е имало нѣкакви си други беювци, които титулиратъ паши и пр.

---

*) Споредъ разказванито на стари хора, и тоя бей въ Градецъ е билъ *кендибашина* човѣкъ, въ сичките свои дѣйствия. Издавалъ е тапии за мери, сжбиралъ е харачъ и бегликъ, както му скимни, снемалъ е хора отъ бѣсилницата и пр. Нѣкой си дѣдо Станю, отива съ още единъ другаръ въ котленскиятъ балканъ за диви свини. Въ мжглата, скоро той престорилъ своятъ другаръ на дива свиня, и обжрналъ шишенето на срѣща му. Димътъ са дигналъ и двукраката свиня са залувила съ двѣте си рѫце за косите. Дѣдо Станю наранилъ шишенето и право въ бейските конаци отива на Градецъ. — „Слугувай ми три години коджа незевенкъ, па си вжрви послѣ при дѣцата; никой нѣма та закачи,“ казалъ беятъ. Неизвѣстно по какви причини, прѣди 45—50 години, конаците на беятъ трѣбало да са изгорятъ по висока заповѣдь отъ страна на централното правителство. Беятъ до толкова билъ безсиленъ, а раята му така куражлия, що то конаците му, преди да са запалятъ, останали въ разпорежението на тие послѣдните. Нѣкой си домакинъ, на име

Ето ви нѣколко примѣра отъ помѣнатите нѣсни, които подтвжрдявать до нѣкждѣ, казаното отъ насъ:

I.

Слжнцето трѣпти захожда, —
Танасъ войвода излѣзва
Изъ копоклийска кория; —
Право сосъ очи сочеше
Кжмъ Султанските шилета
И на Димитра думаше:
„Димитре царски овчарю!
Нѣщо щж да та попитамъ
Правичко да ми обадишъ
Че ти главата отсичамъ:
Ходи ли скоро въ селото,
Вовъ село Мусо-Кошалж, —
Да ли е въ село Султана,
Султана твоя господарь
Да ида да го улова?“ . . .

II.

. . . „Горо ле, горо зелена!
Я развий листе широко,
Искарай клоне високо,
Направи сѣнка дебѣла,
Че имамъ братецъ хайдутинъ, —
Подъ твойта сѣнка да ходи,
Отборъ юнаци да води,
Да сѣче наши душмани
И цариградски Султани.“

Велико Бучукътъ, билъ са покачилъ въ горните етажи да расковава гвоздиите отъ стѣните на осжденото вече здание. Въ това време, долниятъ етажъ пламналъ вече, а Бучакътъ съ торба гвоздие въ рѫката, показалъ са на единъ отъ прозорците, като доганче. Той скочилъ на земята, но са убилъ. Интересно е миналото на тие султани.

III.

. . . „Трифоне, старъ войводо!
Султанъ е сѫбралъ потеря
Сега щатъ да не престигнатъ.“
Зора са забѣляваше,
И ясно слѫнце изгрѣя, —
Силна потеря довтаса;
Султанътъ вѫрви най-напрѣдъ,
Алена коня яхаше
И на потеря думаше:
„Да ми хваните Трифона.“
Трифонъ дружина думаше:
„Дружина вѣрна зговорна!
Ние нѣмаме пусия,
Ала ще бѫдемъ юнаци
Юнашки ще са бориме.“
Трифонъ си шишине посоче,
Султанътъ отъ конь сѫбори,
Султанатъ аслангеритски
Па на турците думаше:
„Елате да ма хванете!“

Който иска да са увѣри, че Сливенъ е давалъ въ различни времена подобни войводи, душмани на султаните и че вѫобще неговите жители не си гледатъ работата съ миролюбиво око, то нека заповѣда на едно отъ котленските кафенета, нека са услуша що говорятъ старите хаджии, и той ще да са увѣри въ казаното отъ насъ. Неблагонадѣжностьта на сливенци въ политическо и нравственно отношение, бѣше станала пословична мѣжду сѣки котленски житель въ турско време, който желаеше да вѫрти кѫща и да си пие кафето зарань, подиръ черкова, нарѣдъ съ нѣкой отъ прочутите хаджии. Благоразумната майка, която е ходила по три пѫти за дѫрва на Комиичето, когато са завѫрни вечерь сѫрдита, не нарича дѣцата си друго-яче, освѣнъ „Сливенски цапаци“ и

волентири, които сѫ достойни само за хайдути. Трѣбва да ви кажа, че подъ думата цапакъ, унизителното значение, на която е извѣстно въ сѣка кѫща, котленци разбиратъ сливенци. Тя е равносилна по значението си съ турското чапкънъ. А борба за пѫрвенство мѣжду тие два града сѫществува отдавна. Сѣки чистокрѫвенъ котленецъ е готовъ да си направи рѫцѣте въ форма на кочешки панчи, щомъ вие си позволите да унижите Котелъ и да допуснете какво годѣ сравнение мѣжду него и Сливенъ. Не говоря за Османъ-Пазаръ и за ближнята Жеравна, които сами по себе си сѫ нула въ тѣхните очи.

— Съ какво ще да ми похвалите вашиятъ Сливенъ? Не съ своите ли хайдути-цапаци които плашатъ жените ни да отидатъ по-надалечъ за сухи дѫрва? Не сливенци ли обраха нашите хаджии и святогорци въ Дѫбравата*), за което Господъ ще имъ изсуши рѫцѣте? А колко хаджии имате вие? Колко души сливенци си пиятъ кафето съ пашата? Гдѣ ви сѫ ефендитата? пита съ гордость на челото котленскиятъ житель и такава поза представлява като че той самъ пие кафе съ пашата.

Котленци са гордѣятъ още съ своятъ „изворъ“ съ пещерята „Нирецъ“, съ „Бѫрдакева поляна“ и пр., които биле прочути чакъ до Цариградъ. Тие говорятъ още, че Султанъ Махмудъ, въ своята забикалка изъ Бѫлгария, само въ Котелъ можалъ да си пие кафето съ босфорско наслаждение, т. е. тѣхна милость искатъ да кажатъ, че послѣ „Цариградъ“, Котелъ е вториятъ подобенъ нему градъ. За да сближатъ тие два града, толкова прилични единъ на дру-

*) Гѫста гора, мѣжду селата: Каябашъ, Балабанчево и Шехово.

ги, имената на нѣкои махали въ Котелъ, сж зети отъ Цариградъ, като напримѣръ: Галата, Ташъ-ханъ и пр.

Ако котленци сж толкова ненавистни гонители на хайдутите, то тие въ замѣна на това сж строги почитатели на авторитетите, доволно е само тие послѣдните да имать при себе си двѣ звѣздички поне отъ сжрма, да носятъ калжчка, да сж удостоени съ нѣкоя титла и пр. И въ най-бѣдната кжща, гдѣто лоялната свѣщь са пази, като святото миро, тая послѣдната бива пожертвувана безсжзнателно, стига само да са отвори дума за мустаките на генералъ Кишелски, който сѣдалъ отъ дѣсна страна на русскиятъ царь, за броениците на Богориди и на Кржстевичъ бей (така го наричаха неговите сжотечественици) и пр. Вижда са работата, че котленци не сж задоволяватъ съ тие свои идоли, но прибѣгватъ още и кжмъ историко-генеологическа кражба. Напримѣръ: старият бжлгарски екзархъ, половината котленци вѣрватъ, че той е са кржщавалъ съ вода отъ тѣхниятъ изворъ, т. е. че е родомъ отъ Котелъ; но Х. Петръ му билъ забранилъ да си крие мѣсторождението отъ високи сжображения. Единъ хаджия ма увѣряваше даже, че знае въ коя кжща са е родилъ, въ махалата Глогова.

— Гарибалди, генералъ Чернаевъ, князь Куза, се' сж нашенци, но отдалечь, говорятъ тие.

Въ Котелъ има преселени нѣколко сливенци, които живѣятъ тамъ отъ тридесятъ години, но не сж успѣли още да са ориантиратъ, неможатъ да са радватъ още на пжлно на сичките граждански правдини, при сичко, че сж са отказали вече отъ своето нарѣчие, не изговарятъ *няма двя* и пр., правилно произнасятъ: *пжкытъ*, *Гѣдо*, *Гѣте*, *воденица* и т. н. Колкото позорни пѣсни има въ селото, нови, на сичките хероите сж сливенските преселенци. Сѣки отъ тѣхъ има още по нѣколко прѣкори, така

сжщо не благозвучни. *Йорги Брашното*, называваха тие едного, човѣкъ доволно представителенъ, който нѣмаше никакво сходство съ брашно. Другиго наричаха Панайотъ Кутийката и пр. Но и сливенци отъ своя страна съ подобна монета заплащатъ на своите егоистни гостоприемници. Много чернооки булчета, на които виновността на алените устнички е била недостжпна и на мухите, опитватъ кустеливиятъ юмрукъ на своятъ мустакатъ повѣлитель, когато той са завжрни отъ широка Добруджа.

— Нѣмаше ли за тебе другъ дюгень, въ цѣлата чершия, ами си отишла, да пазаруваш при сливенскиятъ цапакъ, очите на когото стоятъ като на тржнъ? А? говори съ запѣнени уста цѣломудриятъ ступанинъ и удрѣ колкото си може.

Слѣдующиятъ фактъ, на който азъ самъ бѣхъ очевидецъ, най-добрѣ засвидѣтелствува казаното отъ мень. Бѣше послѣ ужасната пролѣтъ 1876 година. Нѣколко сиромаси бжлгари, пжтници отъ разни градове въ Тракия, вдигаха рамени предъ Ески-Джумалийския конакъ, като че да не бѣха свободни граждани, но осждени на смжрть престжпници, на които оставаше още нѣколко минути да живѣятъ; а въ сжщность, тие бѣха са сжбрали да си каитатъ (подписватъ) тескеретата. Кжсото пескюлче на тескереджиятъ ефенди не са явяваше още. Нѣколко заптии само држнкаха своите касатури изъ мѣжду пжтниците, на които задаваха разни вжпроси, съ комитаджийско сждржание, и по тоя начинъ, още повече стѣсняваха и така измжчената рая.

— Бе пезевенклерь! Вие не сте ли престанали още да дигате глава? Царщината на огжнь гори отъ четерьте страни, а вие сте тржгнали отъ градъ на градъ да сѣете комитаджилжкъ. Засрамете са бѣ кераталяръ! Хората не сж си пили още утрен-

ното (сабахъ) кафе, а вие сте дошле, за тескерета, като че сме бащини ви слуги! . . . .

Това бѣ тескереджията. Съ подобни благи рѣчи, посрѣщна той пѫтниците, които го чакаха отъ нѣколко часа, да имъ подпиши тескеретата. Съ едната си ржка той пое тржстеното перо, а другата стискаше, готовъ да я сложи на гжрбьтъ на съсѣдина, който му би вжзразилъ. Но сички мълчаха; всѣки чувствуваше несносното положение.

— Ти отъ гдѣ си бе ханзжръ? попита той единъ широкоплѣщасть българинъ съ гайтанлии потури, но закржпени отзадъ съ вѣхто парче, което може да бѣше турено нарочно, тъй като по онова време, съща нова дрѣха бѣ немислима у българина.

— Ние сме ефендимъ отъ кждѣ Сливенъ, занимаваме са съ куповането на вжлна, отговори широкоплѣщастиятъ, съ такова движение, като че да искаше да смали своятъ представителенъ ржсть.

— Отъ гдѣ? Отъ Сливенъ ли! Бре незевенъ, какъ смѣешъ да говоришъ това! Мустанъ чаушъ, скоро земете отъ предя ми тоя звѣръ, който като нарочно да е дошалъ напрѣдя ми, да ма сжрди, извика тескереджията, вжнъ отъ себѣ си и проля кафето, което бѣха му донесле прѣдъ малко. — Отъ Сливенъ, а? Отъ Хаджи Димитрова градъ? — Да не си неговъ братъ, бе душманъ гяуръ? И не та е срамъ още да дойдешъ да ми искашъ тескере. Вие и вашиятъ градъ сте пжрвите, които измислихте комитаджилжкътъ.

— Ами ти отъ гдѣ си бѣ комита гяуръ? обжрна са та попита ефендито единъ българинъ, облѣченъ съ дрѣхи отъ панагюрски тефтикъ.

— Азъ бѣхъ, ефендимъ хизмикеринъ на единъ ханъ въ Варна, отговори непознатиятъ.

— Отъ кждѣ си родомъ? извика тескереджията и направи поза, като че ще замахне да удари.

— Отъ . . . отъ Копривица, ефендимъ, проговори българина, но съ половинъ уста, понеже знаеше славата на своето беклегчийско село.

— Бре ханзжръ! Вие ли заклахте мюдюрътъ, а дѣтцата му опекохте въ пещьта? А? — Мустанъ чаушъ, затворете и тоя башъ комита, извика още по-жестоко тескереджията. — И ти неговъ ли си другаръ бе кара гяуръ, попита той друго едно сжщество, което стоеше малко по-настрана съ такава робска поза, щото цѣлото му тѣло представляваше темена.

— Не го струвамъ кабулъ ефендимъ, вжрази сжществото. — Моето отечество е Котелъ, а господарътъ ми е Хаджи Петръ Хаджи Матеевъ, който ма е провождалъ четири пѫти да му карамъ овци въ Цариградъ, за царскиятъ аскеръ.

— Да живѣешъ чоджумъ! отговори тескереджията съ отеческа усмивка. — Преданността на твоите сжотечественици кжмъ отоманското величие е позната намъ. Земи си тескерето и си вжрви съ сбогомъ.

Но да продължимъ своятъ разсказъ. И по тѣлосложение, и по характеръ и по чжртите на лицето, Хаджията е билъ второ издание на вуйка си Желѣзка, по тая причина, майка му не го е наричала, въ дѣтинство, освѣнъ втори Желѣзко. Въ своята дѣтска вжзрасть, той е билъ образецъ отъ оная дѣтинска опоритость, която е вжзможна само мѣжду нашите свободни дѣтца, пораснали подъ чистиятъ вжздухъ, като горски пилета, безъ да имъ е побжркала вжспитателно-нравствената дисциплина ни на родителската опека, ни на други частни вжспитатели, дойки, гувернанки и пр. Той осжмвалъ и замржквалъ по улиците, по бѣлопѣсачливата р. Куру-

ча, и по ближните лозя, съ цѣла сюрия други подобни нему дѣтца, съ които ходяли да тжрсятъ стржчи-опашки, биели змии и гущери, клали огнйове, а послѣ ги прескачели, борили са, били са, опустошавали чуждите овощия, които господъ е наспорилъ около Сливенъ и пр. Много пжти, разсжрдени майки, които четели обвинителни актови по улиците, съ гласъ и съ клѣтви, спирали са предъ домътъ на Хаджи Никола Кебеджията. Тие дохождали да са оплакватъ и да тжрсятъ удовлетворение за синовете си, на конго главите биле пуквани отъ малкиятъ Димитра. Отъ малко едно докачение и противорѣчие, тоя послѣдниятъ дигалъ ржка и удрѣлъ на рѣдъ сѣкиго, който му са непокорявалъ. Ни майчини сжвѣти, ни бащина дисциплина, която са сжстояла въ плѣсници по червените страни и джрпание за ухото, както е бивало по онова време, не сж можали да подѣйствуватъ на буйното момче. Той е билъ опоритъ, непослушенъ и твжрдоглавъ, въ пжлна смислъ на тие слова.

Твжрде на често, баща му си е оставалъ работата и е отивалъ на мѣстната бжлгарска община, повиканъ отъ чорбаджиите, да ислуша тѣхните наставления въ качеството си на обвиняемъ, за немирните постжпки на синътъ си.

— Въ очите на това дѣте са вижда живъ хайдутинъ и кеседжия, казалъ единъ пжть на бащата, прочутиятъ сливенски чорбаджия Хаджи Гендо. А Хаджи Гендо не билъ токо така простъ чорбаджия, на име и на голъ коремъ. За негова милость, сливенското предание и до днешенъ день още приказва слѣдующата характерна пословица: „Въ Цариградъ царува султанътъ, а въ Сливенъ — Хаджи Гендо.

Въ качеството си на смиренъ еснафлия, Хаджи Никола Кебеджията не равнодушно изслушалъ характерическите думи на чорбаджийското свѣтило. Той билъ докаченъ, и коммерчески и вѣрноподданически, та за това, щомъ са завжрналъ у тѣхъ си, накаралъ петь годишниятъ Димитра да му са зачервятъ малките странички, като му обадилъ въ сжщото време и мнѣнието на чорбаджията. Рано единъ день, послѣ това происшетствие, слѣдъ черковенъ отпускъ, когато общинарите-чорбаджии, не биле опжнали по веднажь отъ джлгите си чибуци, малка главичка на петь годишно дѣте са показала отъ вратата на стаята, въ която било сжбранието.

— Вие ма ковладите на баща ми, че сжмь щѣлъ да стана разбойникъ; но отъ тукъ на татъкъ да знаете, че до единъ ще да ви исколя, казала главичката и станала невидима изъ портите на дворътъ.

Тая главичка билъ Х. Димитръ. Разбира са, че тая джрска постжпка на едно 5—6 годишно дѣте, не произвела изъ мѣжду сжбравшите са освѣнъ смѣхъ. Отъ друга страна обаче, тие останали зачудени не малко, какъ е можала да са сжбире думата: „ще да ви исколя“, въ такива крѣхки уста, които миришели още на млѣко? Въ 1845 година, Хаджи Димитръ билъ испратенъ въ училището. Понеже по онова време, когато нашите бащи изъ градовете, не приемаха да са кажятъ бжлгари, но благочестиви християни, въ Сливенъ не сжществувало редовно бжлгарско училище, но само еллинска школа, то нашиятъ херой билъ принуденъ, намѣсто да изговаря няма и новоселското аре, да си чупе язикътъ съ благозвучната гржцка Θ. Учительтъ, който трѣбало да запознае сливенските абаджийски и кебеджийски синове съ логиката на Арестотеля и съ краснорѣчието на Демостена, билъ нѣкой си Димитръ Кашишътъ. Въ това време именно, неизвѣстно подъ какво влияние и по какви причини, Хаджи Димитръ

станалъ по-миренъ и по-послушенъ. Вѣроятно е, че гръцката Филада и Октопхътъ сж подѣйствували на неговата буйна натура, отвлѣкли сж го минутно отъ уличните занимания. Още повече. Въ малко време, той успѣлъ да стане единъ отъ пжрвите ученици по прилежание и занятие, и добилъ пжрвенство надъ своите другари, така щото често билъ опредѣливанъ да имъ бжде надзиратель, която служба, той много обичалъ.

Послѣ двѣ години обаче, Хаджи Димитръ изново захваналъ да истива кжмъ еллинската мждрость, която нѣмала нищо общо съ неговата горска натура. Освѣнъ това, и отъ обща точка на зрѣние, въ тогавашните училища, ако можемъ да ги нарѣчемъ така, и скромни овчици да бѣха затворили, пакъ щѣха да подигнатъ единъ день революция противъ своите вжспитатели и наставници. Фалагата, тая емблема, която са е ползувала джлго време мѣжду насъ съ право на гражданство, благодарение на фенерската цивилизация, черненето съ мастило непокорниятъ ученикъ, позорното расхождание изъ градътъ на магаре, држението на колени и пр. и пр., мѣрки които сж са считали по онова време за необходими въ всѣко училище — не сж биле отъ естество да превликатъ младата душа. Родителските думи: „ще та заведемъ на даскалътъ, ако не слушашъ“, сж биле равносилни съ думите: „ще кажемъ на агата, да та запрѣ при магаретата“. Ако Хаджията бѣше човѣкъ образованъ, ако не ученъ, или съ извѣстна доза знания, то на неговиятъ биографъ предстоеше да рѣшава трудни задачи съ схоластически предположения разбира са: коя наука, или кой списатель, кое учебно завѣдение, или учитель сж подѣйствували на неговиятъ характеръ, да стане той войвода на една шепа отчаяни хора, да пролѣе кржвьта си за свободата на човѣшко пра-

во на своятъ народъ? Защо той именно е станжлъ такъвъ, а не онакжвъ? Защо е призрѣлъ бащиниятъ си старъ занаятъ? Защо не са е впусналъ по коммерческиятъ океянъ и пр. Въ отношение обаче на нашиятъ херой Хаджи Димитра, азъ сжмъ свободенъ отъ сички тие идиотизми, купъ глупости щѣхъ да кажа, ако са впусняхъ да предполагамъ и анализирамъ миналото на хероятъ. Той са училъ при гръцки учитель, билъ кебеджия, билъ турски аргатинъ, билъ пждаринъ и най-послѣ хайдутинъ, а тогава вече бунтовникъ и войвода. Е добрѣ, какво излиза отъ сичко това? Азъ можа да ви наброя до хиляда души сжщества, които сж претжрпѣли участьта на Хаджията, но ни единъ не е станалъ бунтовникъ, ако не войвода. Зная мнозина други отъ сжщиятъ катихизисъ хора, които сж биле предатели, или сж са пакъ потурчили и сж умрели въ най-ужаснията вертепъ на развратътъ. Тогава защо подобно пжстро разнообразие въ характерите? Защо такова противорѣчие въ човѣшката природа? — Дяволъ да го знае: за менъ подобни вжпроси сж terra incognito, както са виразяватъ учените глави. Азъ смѣя да си предположа само това различие, въ характерите и настроенията на хората, че Хаджията е билъ жива впечетлителна натура, вжлнувала са е неговата юнашка душа и отъ най-дрѣбнавите безобразия на тогавашните аги, когато другите му сжбратия сж оставали равнодушни и безчувствителни роби, и ето защо той е предпочелъ дебѣлото пишене. А тие естествени дарби споредъ частното мнѣние на наши ничтожества, не са добиватъ, ни отъ вжспитателната рутиня, ни отъ пжлната съ жжлтици касса, ни отъ нѣкаква си солидна срѣда, нито пакъ отъ учената лекция на дипломираниятъ професоръ. Мнозина си кривятъ устата да говорятъ,

че учението сѫздавало характери, самостоятелни и свободни, че учените хора биле заклѣти врагове на тиранинътъ. Това не е цѣла истина. Расходете са по цивилизована Европа и вие ще да видите, че най-искусните шпиони сѫ съ солидно образование.

IV.

Когато Хаджията оставилъ училището, баща му го взелъ при себѣ си на своятъ ханъ да му помага въ кебеджеликътъ. Това са случило въ 1850 година. Азъ казахъ, че той са смирилъ, когато постѫпилъ въ училището, но това негово опитомяване не е било сѫвѫршенно. Своята вѫспитателна епоха той ознаменувалъ съ работи по-прилични на четирнадесять годишната му вѫзрасть. Всѣки празниченъ день, той сѫбиралъ своите Клоцофорски вѫрстници, на които са турялъ на чело и отивалъ да прави ескурсия изъ боазите: Сливенски, Новоселски и Асѣновски. Най-голѣмото занимание на тая негова дружина било, да са упражняватъ да гѫрмятъ съ малки пищовчета, да мѣрятъ нишанъ и пр. Съ тие свои другари, числото на които много пѫти достигало до стотина, той отивалъ да напада на турчетата въ Новата-махала. Интересно е да са забѣлѣжи, че въ по-старите времена, въ Сливенъ е сѫществувало обичай мѣжду дѣцата, бѫлгарски и турски, които сѫ излазвали на сражение на открито мѣсто. И двѣте непиятелски армии сѫ са появявали около р. Куруча, кѫмъ Асѣновскиятъ боазъ и тамъ сѫ са сражавали, подъ наблюдението на своите бащи, и отъ двѣте страни, които сѫ глѣдали съ забавно око на тие мѣстни игри, отъ точка зрѣние на комшийски вѫзки. Най-напрѣдъ са излѣзвали да дѣлятъ непиятелски мегданъ, избраните войводи, а послѣ са е почвало вече генералио сражение. Биле сѫ въ употрѣбление още: байряци, тюломбеци и пр. Ако побѣдителите, биле тие бѫлгари или турци, сполучвали да отцѣпятъ отъ непиятелскиятъ лагерь пленници, то тие послѣдните бивали расхождани него день изъ улиците, заобиколени отъ тѫржествующите побѣдители. Разбира са, че горделивите османлии не сѫ докачели, ако синовете на тѣхната покорна рая сѫ тѫржествували надъ тѣхните чада и унуки, въ качеството имъ на плѣнници. Въ тая мрачна епоха, и турци и бѫлгари сѫ спѣли дѫлбоко, и едните и другите сѫ вѣрвали въ искренностьта на комшулѫкътъ, въ побратемяването на крѫстътъ съ полумѣсецътъ. А това подтвѫрдява нашето мнѣние, исказано на друго мѣсто*) че предъ русските войни бѫлгари и турци сѫ живѣли по-човѣшки, сравнително съ новите времена и съ сѫдбата на другите народи по останалата часть на Европа.

Въ епохата на Хаджи Димитра обаче, тие забавителни игри почнали да мрѫщатъ челата на старите османлии, захванали тие послѣдните да поклащатъ злобно своите чалмоносни глави. Най-много кипнали тѣхните трици, когато веднажъ другарите на Хаджията, ранили въ сбиването си едно турче. Не стига тоя позоръ за османлийскиятъ свѣтъ, но рѣченото турче било развождано още по клуцофорските улици, изложено на поругания и осмѣйване. Малко по-малко, Хаджията станалъ извѣстенъ, не като богатъ, влиятеленъ и ученъ, но като сѫперникъ въ бабаитскиятъ кодексъ, който по онова време билъ на голѣмъ почетъ. Неговото име удостоявало нощно време задушните турски кафенета, тие обществени сборища на мусулманските граждани. Много сериоз-

*) Глѣдай „Записки по Бѫлг. Вѫзстания“, стр. 262.

ни аги, съ афионни мозаци, биле принудени да мислятъ надъ своятъ кехлибаренъ чубукъ, кой ще да бжде тоя Хаджи Димитръ, синъ на Никола кебеджията?

Когато Хаджията ритналъ задъ гжрбътъ си двадесять годинки, когато горнята му устна захванала да почернява, то и почвата на неговите занятия добила по-студена форма. Той почналъ да рита най-напрѣдъ противъ ония закорѣнели понятия, обичаи и приличия, които са считали за священни отъ обикновената тжлпа отъ една страна, а отъ друга, стоели като тржнъ въ очите на по-живите и чувствителни сжвременници. А това е общо историческо правило, отъ тукъ са захващали сичките почти народи, които сж са приготовлявали да претиснатъ вратътъ на своите угнѣтители. Така напримѣръ, когато въ Франция захвана да са бжтка, че царската власть нѣма нищо общо съ провѣдението, че една коронована глава пада съ сжщата тѣжасть съ която пада и главата на простиятъ работникъ, то ние виждаме, че и безучастните жени захващатъ да са подиграватъ по улиците, съ царскиятъ скиптаръ. А могуществото на русската империя захвана да са разлага най-напрѣдъ отъ твжрде незначителни елементи. Тамъ буйните глави захванаха да носятъ джлги разчорлавени коси и скжсани обуща, подсмихвали са на титлите и ордените, оплювали джубето на попътъ, подсвиркали му въ черкова и пр. Ако френците сж оскжрбили своятъ царь, а рус—ситечиновите и поиското расо, то причината на това било тая, че ижрвите тѣглели отъ богопомазаната дѣсница на царьтъ, а вторите отъ царските чиновници и отъ неговите слуги — дворяни и попове. Въ Сливенъ не са чувствувало отъ близо, ни царска дѣсница ни поиската черковно-полицейска проповѣдь, нито

инакъ некакъвъ си дворянски гнетъ. Тамъ имало занятийска касатура, чорбаджийско благоприличие и бабитска конкуренция, която унизавала човѣческото достоинство, сжгласно съ мѣстните условия и обичаи.

Противъ тие именно злини са оплакчилъ Х. Димитръ, не съ перо и съ горѣщо слово, но съ грубата дѣйствителность. Най-напрѣдъ той си ушилъ колчаклии потури, оставилъ на баджаците (крачулите) двѣ-три копчета незакопчени, което право принадлѣжало само на турците, запасалъ си на кржстътъ голѣмъ червенъ поясъ, съ пискюли на краятъ и преминалъ покрай турските кафенета. Нѣма нужда да ви разказвамъ, като какво впечатление е произвелъ Хаджията на силните на деньтъ. Тие послѣдните поглѣднали на него съ такова око, съ каквото би поглѣднали френските аристократи на почернелиятъ работникъ, ако той са подадеше въ тѣхните свѣтли салони съ своята окжсана дрѣха. А раскопчените крачули, намѣтнатата аба, кривнатъ калпакъ и аба съ отворени ржкави, подигаха и въ друго отношение маразътъ на турците. Тие тжлковаха, макаръ и въ тжменъ смисжлъ, че раскопчените крачули означавали човѣкъ охоленъ, и *сербезъ*, т. е. свободенъ, който не припознава никакви стѣснения.

— Ама чорбаджиларъ, ножьтъ допря вече до кокала, говоряли агите.

Другъ единъ ижть, когато Хаджията стоялъ на бащиниятъ си ханъ, едно кабадаии заптие влѣзло при него, което го докачило съ думи. Хаджията, безъ да му мисли много, много, отрепалъ рѣченото заптие, което имало злочестината да не разбира, че и изъ мѣжду робовете излизатъ по нѣкога хора, които знаятъ да цѣнятъ своето човѣшко достоинство. Джлго време това заптие са тжрсяло отъ властьта, но нищо положително неможало да са узнае, па и Хаджията

си останалъ безукоризненъ поданникъ. Единъ недѣлянъ день нашиятъ Хаджия, за да распилѣе тѫги и кахѫри, излѣзалъ да са повесели отъ градътъ на вѫнъ, придруженъ отъ нѣколко свои едномисленици. Дружината избрала мѣсто за веселба, градината на прочутиятъ по онова време чорбаджи Георгаки, юфузътъ на когото са почиталъ и въ кадийската стая. Очите на дружината биле сѫсрѣдоточени въ единъ прѫстенъ геведжъ, миризмата на който би сѫблазнилъ сѣка чрѣвоугодна душа *). По-настрана, въ една бистра вадичка, лѣжели като малки малачета нѣколко бѫклици, пѫлни съ черна сливенска папазка (прочуто вино). Съ една рѣчь дружината била въ таково настроение, когато човѣкъ мисли най-малко за сѣтнините на своите дѣйствия и когато робътъ си вѫобразява, че нищо не го дѣли отъ тиранинътъ. Въ тая именно минута, чорбаджи Георгаки преминалъ покрай веселите младежи. До като подмини, той сé са надувалъ като куркой, че ще му станатъ на крака хлапетата, но като видѣлъ, че тие напротивъ, още по-богато са излѣгнали напредя му, стисналъ си юмруците и отишелъ да ги пѫди, съ чорбаджийско достоинство.

— Бре кучи синове! Азъ сѣдамъ колѣно до колѣно съ аенинътъ, думата ми двѣ не става, гдѣто и да отида, а вие сте сѣднали да ми продавате кабадайлѫкъ? извикалъ Георгаки вѫнъ отъ себѣ си.

Нашиятъ Хаджия скочилъ на кракъ, похваналъ за хълбоците чорбаджи Георгакя съ своите юнашки пънчи и го мѣтналъ нѣколко крачки на страна вѫрху единъ тръненъ плетъ, като халваджийска книга.

*) Който не е ѣлъ сливенски геведжъ, той не може да са произнесе справедливо за добрите качества на тоя градъ.

Послѣ това, той пакъ са завѫрналъ на мѣстото си мѣжду дружината и почналъ да са весели по-сѫрдечно. Георгаки изохкалъ, като заклanъ, грабналъ си шибурата въ рѫка и са затекалъ изъ улицата право кѫмъ конакътъ, да тѫрси покровителство. Кой какъ срѣщналъ хвѫрлениятъ въ тръните чорбаджия, прехапвалъ си езикътъ и казвалъ: „до какви години достигнахме!“ Трѣба да ви кажа, че това седмо чудо, да са бие единъ пѫрвенецъ, не сѫществувало въ хрониката на г. Сливенъ. Скоро буйната дружина била заобиколена отъ множество заптии, изпратени да доведатъ Хаджията и неговите другари. До като голѣмецътъ на заптиите си отвори устата да сѫобщи конашката заповѣдь, Хаджията подигналъ една бѫклица и го блѫсналъ по главата. Друго едно заптие дрѫпнало пищовъ и изгѫрмяло срѣщо Хаджията, но неможало да го сполучи. Тогава наскачва цѣлата дружина и напада пазителите на тишината, които биле обезорѫжени и навѫрзани отъ вошките на градината; а орѫжието имъ предали на пѫдаринътъ. Послѣ това, Хаджията станалъ невидимъ съ своите другари, заптиите биле освободени, но като хора бабаите, имали благородството, да са неоплачатъ никому. Независимо отъ сичко това, Хаджията билъ запрянъ по-сѣтне, по настояването на чорбаджи Георгаки. Той билъ освободенъ обаче твѫрде наскоро, по сѫдѣйствието на сливенскиятъ кадия, Али ефенди, който билъ защитникъ на баща му, защото правялъ скѫпи кебета за харемликътъ, безплатно.

Така или инакъ, но турците са замислили сериозно, по кой начинъ да са оттѫрватъ отъ клоцуфорскиятъ бабаитинъ, който ставалъ вече нетѫрпимъ отъ день на день повече. Турчинъ неможало вече да премини мостьтъ нощно време, отъ Хаджията и неговата дружина. Бащата на тоя послѣдниятъ

Х. Никола, нѣколко пѫти приемалъ вече извѣстия, че въ много турски кафенета става дума, за истреблението на синътъ му. Най-послѣ и самъ Хаджи Димитръ са убѣдилъ, че е време да са махни отъ очите на своите сѫотечественици турци, за определено време, дордето го позабравятъ малко. За свое привременно мѣстожителство, той избралъ Нова-Загора, за гдѣто и заминалъ. Въ това време именно, Хаджи Димитръ е престанѫлъ да слуша вече бащините си сѫвѣти и не искалъ да хвани никаква работа. Въ Нова-Загора, той са настанилъ да слугува на чужди врата, при нѣкого си Османъ бея, прочутъ укриватель на разбойниците. Хаджията не са забравилъ да покаже своята признателность въ отношение на господарьтъ си. Съ помощьта на още единъ свой другаръ, той убилъ двама Османъ беюви другари по разбойничеството, турци, труповете на които завлѣкалъ въ дворътъ на тоя послѣдният, съ цѣль да ги намѣратъ отъ правителството. Това са сбѫднало, и Османъ бей билъ испратенъ въ Одринъ, гдѣто и умрѣлъ въ тѫмницата.

Послѣ тие си подвиги Хаджията изново са завѫрналъ въ Сливенъ. Но не влѣзалъ той въ ханътъ на баща си, не приелъ да са захвани за мирна и еснафска работа, както другите хора, далечь била отъ него мисльта, да стане и той човѣкъ, да глѣда кѫща и жена. Той намиралъ повече задоволствие да лѣга и осѫмва съ горските пилета, да чете нощно време звѣздите, на мѣсто гвоздеите на бащината си кѫща, да гази студената роса, отколкото градската каль, заедно съ сичките свои рабски признаци. Той са условилъ за пѫдаръ да пази ливадите, които са намиратъ около Сливенъ, край р. Тунджа. Тукъ той прекаралъ двѣ лѣта, иималъ за другари още двама души, подобни нему горски пи-

лета, Илия Папанчевъ и Вичо Пѫдарътъ. Около брѣговете на бистрата Тунджа, тие образовали независима дѫржавица, въ която сѣки докаченъ и преслѣдванъ, можалъ да намѣри прибѣжище. Червените имении и пѫстрите гѫжви, нѣмали достѫпъ въ тая мѣстность. По цѣлъ день пукали дебѣлите пищенета, на нишанъ и на други упражнения.

По това време именно (1859), въ Сливенъ захванало да са сформирира една дружина, съ цѣль, повечето да отмѫщава на турските кадии и беювци, отколкото да работи за по-отвлечени нѣща. Разбира са по само себѣ си, че заедно съ тая дружина, почнало да цѫвти и шпионството, безъ което е невъзможенъ никакъвъ напредъкъ. Въ градътъ живѣлъ нѣкакъвъ си гръкъ, нареченъ царски хекименъ, на име Костаки, който билъ и елински поданникъ още. Сѣкиму е извѣстно като каква позорна роля играяха изъ Бѫлгария сичките почти хекими-гръци и нѣкои инжинери-поляци. Тие си пиеха утреньто кафе съ мѣстнията паша или аенинъ, бѣха му сѫвѣтници, интриганти, сподвижници въ рушвета, безчинията и беззаконията. Покойнятъ Бланки говори въ своето пѫтешествие по Бѫлгария (1841), че като посѣтилъ видинский паша, намѣрилъ въ неговите сараи нѣкой си докторъ Сиберъ, който билъ въ сѫщото време и като харемъ кехаясѫ на тридесятьте пашови жени. Сливенската мѣстна хроника бѣлѣжеше вече нѣколко бѫлгарски бѣдни дѣвойки, цѣломѫдрието на които било жертвано насилственно въ покоите на Костакя, безъ никаква отговорность отъ негова страна. Тие постѫжки на Костакя са знаяли отъ сливенските юнаци. По-кѫсно тие послѣдните научили още, че Костаки упражнява и шпионство, въ врѣда на младежите. Въ единъ прекрасенъ день, сѫдбата на Костаки била рѣшена подъ

едно дѫрво, въ лозята на Бармукъ баиръ. Въ тѫмна една нощь, Хаджията нацидилъ на своите широки плѣщи ханжмска фереджа, вапцалъ си пръстите съ гевезена кѫна, турилъ подъ фереджата студеният ятаганъ и демиръ-тепелията, и похлопалъ на Костакювото жилище. Когато слугата на тоя послѣдният извѣстилъ, че посѣтителката е съ бѣлъ ашмакъ на главата, сестрите на която често дохождали на нощно посѣщение, то той са обрадвалъ до уши и отворилъ вратата безъ никакво сѫмнение.

Заедно съ Хаджията хлѫтнали още двама други негови другари, които са хвѫрлили на докторътъ и го сѫсѣкли на мѣстото му. Това дѫрзостно убийство развалнувало на другиятъ день цѣлиятъ градъ. Вѫлнувало са най-много правителството, тъй като жертвата не била бѫлгаринъ, но грѫкъ, елленски поданникъ. Повече отъ 50 души биле затворени, сѐ бѫлгари, отъ тайфата на Х. Димитра. Въ тѣхното число билъ и тоя послѣдниятъ, който присѣдѣлъ въ затворътъ цѣли три мѣсеца; но най-послѣ, пакъ билъ освободенъ по ходатайството на кадията Али ефенди, който засвидѣтелствувалъ, че презъ нощьта когато станало убийството, Х. Димитръ билъ на негова работа. Строгите мѣрки на правителството обаче не стрѣснали сливенските юнаци. Духътъ на времето и общото настроение ги тикало по-кѫмъ сериозни приключения. Послѣ убийството на Костаки, тая сѫщата дружина въ която зелъ участие и П. Хитовъ, рѣшила да нападне домътъ на кадията Али ефенди, срѣдъ градътъ. Това нападение са извѫршило вечерьта на 20 Декемврий съ сичките свои свирепи послѣдствия. На другиятъ день, дюгените въ сливенската чаршия не са отворили, турците биле силно вѫзмутени отъ тая жестокость, малко останало да стане всеобща размирица. Около

200 души граждани биле затворени, които занятиите биели и ритали по улиците дордето ги закаратъ. Бащата на Х. Димитра билъ запрянъ така сѫщо, заедно съ сичките си синови; а само Хаджията не влѣзалъ въ ржцѣ. Той сполучилъ да са скрие въ роднините си и неможалъ да попадне въ ржцѣте на правителството, при сичко че го дирили и подъ земята. Силно билъ вѫзмутенъ той отъ жестокостите на правителството, които то употрѣбило надъ баща му, братията му и другарите му, неправедно. Оковани съ синджири, тие биле развождани по улиците, като ги биели въ сѫщото време.

Вслѣдствие на тие сѫбития, Хаджията трѣбало да са прости вече окончателно съ своятъ роденъ градъ; немислимо било вече никаква прошка и застѫпничество, на дебѣлото шишени вѫзлагалъ той всичките свои надѣжди. Било тѫмна, студена нощь, въ краятъ на мѣсецъ Мартъ 1860 г. когато Хаджията цалуналъ на старата си майка дѣсницата и са заклѣлъ, че ще отиде, не на тѣжка печала, а да отмѫстява. Дѫлгиятъ ятаганъ, сарж-тепелиите пищови и шишането, съ които той билъ накаченъ, едвамъ позволили на просѫлзената майка да го прегѫрни, за послѣденъ пѫть. Той са промѫкналъ покрай рѣката, забѣлѣженъ само отъ бодрите кучета и поелъ шумата, листето на която биле блокирани още отъ мартинските мразове. Въ това врѣме, въ сливенската гостолюбива планина са намирала дружината на Трънкинъ Георгия, съ която са сѫединилъ и нашиятъ Хаджия. Лѣтя дружината шетала по Стара-Планина, а зимя минувала въ свята Ромѫния. Въ 1864 г. Хаджията станалъ байректарь и миналъ Дунавътъ съ Стоянъ войвода. Тая четица, която са сѫстояла отъ 20 души, по препоржката на Раковски*) отивала

*) Гл. Пѫтуването на П. Хитовъ, по Стара-Планина.

за въ Тжрново за да убие тжрновскиятъ владика; но не успѣла. Въ 1865 г. той пакъ миналъ Дунавътъ, заедно съ Караджата, но скоро дружината са скарала по мѣжду си и прекжснала своите дѣйствия. Сичкиятъ вжкашенъ изглѣдъ на Хаджията го прѣдставляваше за юнакъ и рѣшителенъ човѣкъ. Гжрди широки и исижчени на напрѣдъ, физиономия прѣдставителна, очи голѣми, глава вирната на назадъ, вжрвешъ ижлно бабаитски, съ една рѣчь, *каифетлия*, както са виразяватъ турците, на които язикътъ е повече богатъ въ отношение на *сербезлиєъмъ*. По характерь, тжй билъ мжстителенъ, завистливъ и горделивъ.

V.

Стефанъ Караджа. — Той са е родилъ въ село Ичуме*), одрински валиятъ, казжлагачска кааза, мѣжду 15—20 Маий 1842 година. Да, въ село Ичме е видѣлъ той пжрвъ пжть божийтъ свѣтъ; но едва ли жителите на това заглжхнало селце подозрѣватъ даже, че и тѣхна милость сж дали единъ дерекъ за бжлгарската свобода. Това азъ невѣрвамъ. Баща му, дѣдо Тодоръ Димовъ, чистъ бжлгаринъ, са е занимавалъ съ земледѣлие, билъ човѣкъ отъ срѣдна ржка. Името на майка му е било Калина Маринова. Караджата еималъ още шестима братя: Стоянъ, Никола, Колю, Василъ, Станю и Маринъ, които сж биле по-голѣми отъ него, и три сестри. Тжрна, Велика (по-голѣми) и Пена, по-малка. Сичките сж родили въ село Ичуме. Когато Стефанъ билъ на четири години, родителите му, оставили село Ичуме и са преселили въ Добруджа, въ тул-

*) Или Ичме, а не отъ Хамбарлий, както казва П. Хитовъ.

ченските села, неизвѣстно по какви причини. Найнапредъ семейството са спрѣло въ с. Бейдаутъ, послѣ въ с. Сарж-Юртъ, гдѣто са и поминала майката на Стефана, на 45 годишна вжрастъ. Отъ Сарж-Юртъ, бащата на Караджата са примѣстилъ въ с. Потуръ, гдѣто живѣлъ цѣли петь години. Въ това село за пжрвъ пжть, Стефанъ билъ заведенъ на училището; той билъ на вжрастъ 8—9 години. Послѣ това, баща му отишелъ да живѣе въ с. Чамурлии, отъ гдѣто, подиръ 3½ години, приселилъ са въ Тулча. Въ с. Потуръ той са училъ при нѣкого си даскала, Иванъ Топъ Сакалията, а въ с. Чамурлии — при даскалъ Танасакя. Въ ученическиятъ си животъ, той не са отличавалъ съ нищо друго, освѣнъ съ непокорство и съ грубо повѣдение. Съ сичките свои вржстници искалъ да са бори, на които надвивалъ. Когато билъ на 4½ години, за нищо и никакво, отрѣзалъ на сестра си малкиятъ пржсть, съ теслата. Баща му дѣдо Тодоръ, по това време билъ поиспадналъ отъ положението си, което лѣсно са разбира по причина на неговото преселяване отъ село въ село. Лишенъ отъ майка, той останалъ на грижата на по-голѣмата си сестра Тжрна. Тя го вжспитвала, на училището, като тжкала на учителите му шаякъ, безплатно.

Въ Тулча, той така сжщо постжпилъ въ училището (1853), гдѣто билъ учитель нѣкой си даскалъ Енчо. Тукъ той са училъ, освѣнъ бжлгарски и на гржцки язикъ, който бѣше по онова време на мода, въ нашите училища. Когато станалъ на 15 години, зетъ му Никола Станчевъ (мжжъ на сестра му Тжрна) го зелъ при себѣ си на бакалскиятъ дюгенъ. Една нощь станало пожаръ въ чаршията, който сжсипалъ много дюгени. Караджата, който спялъ въ дюгеньтъ, малко останало да изгори заед-

но съ стоката, ако да не го биле сжбудили. Страстьта да са бори Стефанъ, и съ турци и съ бжлгари, не го оставила и по-сѣтне когато той билъ вече на 15—18 години момче. До като той са боряль само съ своите сжученици, захваналъ да си мѣри силите, малко-по-малко и съ ония лица, които минували за пехливани. Извѣстно е на сѣкиго, че въ Турция, по свадбите, по голѣмите праздници — байрямътъ, Великъ-день и Рождество, излѣзатъ да са борятъ публично така нарѣчените пехливани. Било праздникъ Вжскресение, когато тие послѣдните са сжбрали на единъ мегданъ въ Тулча да са борятъ. Въ тѣхните редове джржалъ редъ и Караджата; за пржвъ пжтъ той излѣзвалъ да жене слава публично. Пехливаните биле: турци, бжлгари и цигани. Стефанъ надвилъ на сичките. Оставало само единъ прочутъ пехливанинъ, турчинъ, на име Пляската, съ когото останали да са борятъ на другиятъ день.

А тоя Пляса билъ пехливанинъ, не на шега. Той са славялъ по сичкото добрудженско кюше, съ своите широки гжрди и съ дебѣлите си баджеци. Стефанъ го спусналъ на земята, съ пжрво хващание. Въ гжрдите на присжтствующата турска публика закипѣло ядъ, а бжлгарите са радвали скрито отъ тая побѣда. Крилете на Плясата паднали; той билъ, ни на небето, ни на земята. Позната му била пословицата: „по-добре да та ритни турчинъ съ здравъ царвулъ, неже ли циганинъ — съ скжсанъ“. Турско, бабаитско и пехливанско отмжщение закипѣло въ неговите жили; той са заклѣлъ, че ще да омие пятното, нанесено нему отъ единъ позоренъ рая. Отъ това заканване, па и вслѣдствие на други нѣкои грѣхове, които биле отбѣлежени въ турската бабаитска хроника съ черни краски, Караджата трѣбало да напусни мусулманската територия, нѣщо

което е ставало по онова време съ мнозина негови братя, които сж нарушавали старите рабски обичаи които сж си джржели главата вирнато. А гдѣ е трѣбало да бѣга бжджиятъ войвода? Разбира са въ свята Ромжния. Ако до нейната спасителна граница са трудяха да дойдатъ хора отъ ний-затжнтените краища на отечеството ни, то за Стефана е било твжрде лѣсно това, само лѣглото на тихиятъ бѣлъ Дунавъ го е дѣляло. Една вечерь, когато сѣднали да вечерятъ, той самъ отворилъ дума, самъ предложилъ на зетътъ си Никола Станчевъ, да му извади тескере, за да отиди въ Брайла, съ цѣль да са махни за опредѣлено време отъ очите на своите неприятели. За да предрасположи още по-добре зетътъ си, Н. Станчевъ, човѣкъ отъ еснафска ржка, безъ идеи и високи стрѣмления, за да му извади тескере, той казалъ, че ще са занимава въ Брайла съ табакчилжкъ, което ще бжде и за двамата добре. Може би Караджата да е говорилъ за това занятие сериозно, понеже по онова време — 1859—60 година — не е сжществувало още въ Ромжния никаква благоприятна срѣда за младото и бѣдното, цѣнели сж са още хората не по достойнство и характери, а по австрийски жжлтици и накитени съ бриланти жени. А да ли той са е опиталъ да вжрши табаклжкъ — и това е намъ неизвѣстно. Ние констатираме факти и сжбития изъ животътъ на такъвъ човѣкъ, който е билъ по онова време положителна нула; ние пишеме за такава епоха, въ която хората са живѣли днесь за днесь, когато мракътъ и невѣжеството сж тжржествували.

Старият баща на нашиятъ херой, дѣдо Тодоръ, старъ бжлгаринъ и каленъ робъ въ бжлгарските обичаи, приготвилъ раскошенъ обѣдъ по случай на заминуването на синътъ си, искалъ да го испрати

за послѣденъ пѫть, както са пада на единъ баща, пожелалъ да даде своята бащинска благословия не на гладно сѫрцѣ, но подъ влиянието на старата бѫклица. Стефанъ заминалъ благополучно съ една рибарска лодка, послѣдната дума била, че той ще да нище твѫрде на често, нѣма да забрави отъ единъ пѫть, бащино огнище и родителските сврѫзки, кѫмъ които нѣмало защо да бѫде хладенъ. Петнадесять дена слѣдъ заминуването, баща му са разболѣлъ и скоро са поминалъ. Напраздно наскѫрбените сестри чакали да получатъ писмо отъ брата си, когото да разбиратъ на кѫдѣ е, да иматъ вѫзможность и тие отъ своя страна, да го извѣстятъ за своето семейно нещастие — за смѫртьта на баща си. Въ това време тие сѫ биле сами въ кѫщи, защото никой отъ братията имъ не е билъ при тѣхъ. Чакали шесть мѣсеца, чакали година, минали са двѣ, настанала петата, а отъ братчето имъ, отъ бѫдѫщиятъ брайлски табакъ, който са обѣщавалъ при заминуването си, че ще да спомага въ кѫщи — нѣмало никакво извѣстие. Хиляди много здрави, стотина заржки и поржки биле проваждани отъ неговите сестри, по различни приятели, познайници и тѫрговци, които пѫтували за Брайла, но сичко напусто. Никой не виждалъ и не разбиралъ Стефанча.

А Стефанчо въ това време вѫршалъ други работи, които нѣмали нищо общо съ табашкиятъ еснафъ. Той попадналъ въ Ромѫния тѫкмо тогава, когато Раковски си дерялъ гѫрлото да вика, че турскиятъ ятаганъ не е отъ провѣдението, когато мнозина негови сѫбратия, Хаджи Димитръ, Христо Ивановъ книговѣзицътъ, Петръ Юрдановъ и пр., избѣгали по сѫщите причини, крѫстосвали по ромѫнските градове. Неговата буйна глава и рѣшителната му вѫзприимчива натура отведнажь способствували за окончателното му прилѣпяване на народното дѣло и на неговите пѫрви дѣятели. Сѫбитията въ Сѫрбия съ бѣлградската крѣпость въ 1862 година, организирането на бѫлгарската чета отъ Раковски, въ послѣдниятъ тоя градъ била ера за огнените младежи, поприще за Стефанъ Караджа. Ето коя е причината, за гдѣто той са е отрѣкалъ отъ бащината скромна стрѣха, отъ любезни сестри и братя и сѣкакви други семейни и житейски сврѫзки.

Въ четата на Раковски той билъ записанъ още въ пѫрвите дни на нейното организирание. При бомбардирането на Бѣлградъ, въ една чета, подъ едно знаме и команда са сражавалъ той срѣщо турските отъ крѣпостьта гарнизони, заедно съ Левски. Една вечерь, петь години слѣдъ заминуването му, когато сестрите му вечерели, срѣщу коладни заговѣзни, вѫншната врата са похлопала и трима души влѣзли въ кѫщи. Тѣхното посѣщение било ненадѣйно. Двамата отъ тѣхъ биле тулченски граждани, Хаджи Никола и Костаки Бозаджията. Третиятъ, който билъ облѣченъ въ турски дрѣхи, и вѫоржженъ, неможали да го познаятъ. Гостите попитали за Никола Станева и сѣднали на одѫрътъ да чакатъ. По-малката сестра на Караджата, Пена, която два пѫти са доближавала до гостите да ги черпи, неможала да познае турчинътъ, който билъ едноутробниятъ ѝ братъ Стефанъ, който него день са билъ вѫрналъ отъ печалба — правението табаклѫкъ. На третиятъ пѫть, когато тя му подала огнѭ да си запали цигарята, по собствено свое желание, испуснала делафътъ на земята и извикала: „Батйо!“ Плачъ и ридание, отъ страна на двѣте слаби жени, испѫлнили кѫщата.

— Ами защо не ни проводи поне едно писмо, ако не друго, да та разбереме на кадѣ си и каква

работа вършишъ? питали двѣте жени и глѣдали въ очите на най-малкиятъ си братъ, който билъ полу-калъ вече ергенски мустаци.

Трѣбва да ви кажа, че другите братия на Караджата отдавна биле оставили Тулча и живѣли по разни мѣста изъ Россия, повечето въ Бессарабия, гдѣто имали и роднини.

— Бѣхъ въ Цариградъ, гдѣто сжмъ закупилъ бегликътъ за десять години, та за това не ми оставаше време, да ви пиша, отговорилъ студено Караджата.

Цѣла една година останалъ нашиятъ херой да живѣе въ Тулча. Това било презъ 1863 г. Тая епоха отъ неговиятъ животъ е ознаменувана съ вър-вулица буйни и смѣли предприятия, които сж въ състояние да предкажатъ неговото бждще и да накарать сѣки благоразуменъ алжшъ-веришчия да потрепери. Той билъ много веселъ и засмѣнъ. Зарань и вечерь, пѣялъ пѣсни бунтовни, пѣсни страшни, не чути и невидени до него време отъ никого. Простодушните му сестри, които слѣдели и най-тжките отношения на своятъ братъ, тѣжакъ тжрговецъ и Цариградски бегликчия, глѣдали са една друга въ насжлзените очи и дигали непонятно рамена.

— Стефанчо, гдѣ научи тие пѣсни, които не приличатъ на нашенски? питали тие съ сестренска любовь.

— Въ Цариградъ, отговарялъ Стефанчо съ половинъ уста. — Пено, ще дойдешъ ли ти съ мене да ти науча на тие пѣсни? казалъ той на малката си сестра, която била вече мома на 18 години.

Разбира са, че Пена дигала още по-сжмнително рамене. Много налѣгалъ Караджата да я ожени презъ нея зима, което са обяснява съ това, че той е билъ намислилъ вече да са не вржща, та за това е гла-

далъ да испълни една братска обязанность. Свадбата станала съ сестра му презъ коледните заговезни. Той завземалъ мѣстото на мѣсто баща. Три деня и три нощи — срокътъ на чисто бжлгарските свадби —Караджата са смазалъ да трона хоро и да пѣе. На свадбата биле поканени и нѣкои гости отъ турските имъ сжсѣди, мѣжду които имало и вжоржжени заптии. Тие послѣдните, слѣдъ като наближили степенньта чакжръ-кефлии, Караджата ги поканилъ да поиграятъ съ ножове, която игра тие извършили криво лѣво. Тогава той скочилъ — поводъ било дадено — поискалъ единъ ножь отъ турците и така легко и искусно го вжртялъ изъ ржцѣте си щото агите биле принудени неволно да отворятъ уста.

Послѣ свадбата на сестра си, Караджата станалъ по-распуснатъ. На вторий день на Р. Христово, той са покачилъ на една кола, отворилъ бѣлъ байрякъ и тржгналъ презъ тулченските улици да пѣе народни пѣсни. Турците, колкото и да бѣха прости по онова време не можали да претжрпятъ тая явна демонстрация. Каква е била най-близката цѣль на Караджата да са рискува така евтено за нищо и никакво, намъ не ни влиза въ работата да рѣшаваме. Ние ще да го защитимъ само, не отъ тогавашното, но отъ днешното положително ужь мнѣние, което може да сжглѣжда въ тая негова постжпка, дѣтски манери и театралность. Трѣба да не забравяме, че въ ония времена (1863 г.), протести отъ едно или двѣ лица срѣщо турското правителство, неможаха да са изражатъ по други начинъ, освѣнь по слѣдующите пжтища: Пжрво, да си подсучишъ мустаците, да си намѣтнишъ абата, да преминишъ съ конь презъ турската махала, да си направишъ гайтанлии натури и кжса аба и пр.; второ, да излѣзишъ да са боришъ публично съ турски пехлевани;

трето, да нарамишъ шишането и да отидешъ да заявишъ своето сжществуване на човѣкъ, отъ нѣкой гжсто крайце на шумата; четвжрто, да биешъ нѣкое заптие и да му строишъ касжтурата; пето, да можешъ да отжрвешъ отъ турските пияствующи чаткжни тжпаните и гайдата и пр. и пр. А легални пжтища, законно потжжване, печатно слово и др. такива, не сж сжществували въ турското управление. Ако отидешъ при мемлекетъ-чорбаджията и при фенерскиятъ разбойникъ, деспотъ ефенди, то жалбата ти може да са земе що-годѣ въ внимание само въ такива конкретни случаи, ако са плачеше, че сестра ти е нападната, че заптията ти е наложилъ рабските кости и пр.

А на Стефана е тѣжало за друго, той е искалъ правото на милионни братия и сестри, неговата душа са е вжлнувала отъ такива работи, които сж биле Америка, почти за сички. Той протестиралъ, той тжрсялъ право, и искалъ отмжщение, буделъ заспалиятъ робъ. Но срѣдствата му биле дѣтински — нищо не вреди. Той рисковалъ, той тжрсялъ балсамъ за огненни гжрди, за пламенна душа. Неговата слава или позоръ — щѣли да бждатъ откупени не съ главите на другиго, но съ собственията неговъ вратъ, туренъ въ сапуненото вжже. Слѣдователно, ние сме готови десять пжти повече да преклонимъ глава предъ подобни побѣдени натури, отколкото предъ самите побѣдители, славата на които е била основана на студенията разсждъкъ. Освѣнь това, какво ние искаме отъ човѣкъ като Караджата, който е билъ пазвантинъ? Позволете ми да загатна, че работите, съ които той са е занимавалъ преди двайсе години, при могуществото на турците, днесь тие сжщите работи вжсхищаватъ мнозина подритнате сжщества, отъ времето и вѣкътъ, въ числото на

които са намиратъ не само калпаци съ червено джно, но и нѣкои вѣстникари даже, слѣпи ржководители на общественото мнѣние. Неотдавна бѣше, (1883), когато единъ бжлгарски вѣстникъ си кжсаше жлжчката да доказва, че националната ни гордость е докачена, защото на турците било позволено да хвжрлятъ нѣколко кйоръ фишеци на байрямътъ си! Ето тукъ е подлото и назадничевото, малодушното и калпавото. Подобни хора именно, са кланятъ съ краката на горѣ когато огрѣва слжнцето, а хвжрлятъ съ камаци подиря му, когато засѣда. Негова милость, който са вжзмущава сега отъ единъ фишекъ, по десять пжти може да си е удрѣлъ фесътъ на азизие калапъ, когато трѣбаше да са нападатъ турците.

И така Караджата е билъ човѣкъ на своето време. Турското правителство го арестувало за безчинството му. Въ ботушите му намѣрили една черкеска кама и единъ револверъ, което обстоятелство още повече увеличило вината му. Въ затворътъ, Караджата започналъ да пѣе и да са весели, като у тѣхъ си. Той поискалъ на заптиите да му донесатъ печена кокошка и вино, които останали зачудени отъ тая джрзка постжпка на единъ бжлгаринъ.

— Тоя кератия трѣба да бжде лудъ, казали тие по мѣжду си.

— Имате право, ефендимъ, отговорилъ нѣкои бжлгари, другари на Караджата, които дошле на затворските врата, да му ставатъ поржчители. — Той си нѣма нигдѣ никждѣ, така ходи да лудува по улиците, прибавили тие.

А турците за лудъ човѣкъ, безъ разлика на вѣра и народность, даватъ своята душа. Колкото луди има въ единъ градъ, сичките са хранятъ и обличатъ отъ турците. Тие послѣдните вѣрватъ, че

лудите сѫ посредственници мѣжду грѣшното человѣчество и небеснятъ отецъ, та за това ги покровителствуватъ до толкова. За особенна милость и удоволствие го считатъ тие, ако си развѫржатъ кесията да дадатъ нѣщо на единъ лудъ човѣкъ. Нѣкои отъ тѣхъ, сѫщи мусулмани, когато са случи да имъ поиска лудиятъ субектъ милость, отварятъ си кесията и я подлагатъ на предя му, самъ да си земе колкото обича. Но това бѣше тогава, когато за кокошки, за масло, за медъ и други потрѣбности, не са даваше пари, когато бѫлгарите невлѣзваха съ празни рѫцѣ въ кѫщата на кой и да е ага.

Караджата билъ освободенъ отъ затворъ, благодарание на лудостьта му. Той билъ освободенъ за да престѫпи кѫмъ по-важни предприятия. Въ Тулча живѣлъ нѣкой си татаринъ, човѣкъ съ жестокъ характерь. Цѣлото бѫлгарско население (сиромашкото) са плачало отъ него. — „Небойте са, азъ ще да го кръщавамъ, па тогава, ще да са махна“, казалъ Караджата на тѫжителите. Една вечерь, когато той заминувалъ по край кѫщата на тоя татаринъ, намѣрилъ сгоденъ случай да са вмѫкне въ дворътъ му. Татаринътъ вечерелъ въ това време; Стефанъ си извадилъ револверътъ и като го замѣрилъ презъ прозорецътъ, катурналъ го на земята. Презъ нощьта той билъ веселъ и доволенъ; никой не го заподозрѣлъ въ това убийство.

VI.

Бѫдѫщето на нашиятъ херой било вече извѣстно и опредѣлено, нѣмало никаква надѣжда, че той ще да запуши единъ день коминъ, че ще да стане „човѣкъ“ (въ алжиръ-вершичийски смисѫлъ), нѣщо което и той самъ знаялъ. При сичко това о-

баче, той отдѣлилъ въ душата си и едно малко кйошенци да го посвяти въ областьта на чистото и идеалното поле. Той обичалъ една своя сѫсѣдка, бѣдно но скромно и хубаво момиченце, на име Василка Михалева, която така сѫщо му отговаряла съ сѫщите чувства. На вѫпросъ отъ много мѣста, защо той не са ожени по скоро, Караджата отговарялъ: „не е още време.“ Когато той запрашилъ втори пѫть за Ромѫния, безъ да са обади на Василка, тая послѣдната са отчаяла и скоро са изгубила отъ Тулча. Послѣ са расчуло, че тя е станала бѣла каджна и живѣе въ единъ отъ стамболските турски конаци.

По онова време, Караджата е билъ въ апогеята на своите младини и на своята мѫжка сила. Той билъ извѫнредно силенъ човѣкъ, и не пропускалъ случай да покаже това на дѣло. Срѣщо Велики заговѣзни, той вѫсѣдналъ на голъ конь, съ главата на долу, а краката вирнати на горѣ, и съ тая поза, заобиколилъ три пѫти дворътъ на Хаджи Искря, който дворъ билъ твѫрдѣ голѣмъ. Цѣлата махала са била сѫбрала да глѣда своятъ сѫотечественникъ. Други единъ праздникъ, по срѣдъ едно голѣмо множество публика, станало вѫпросъ, кой може да подигне едно голѣмо желѣзо (котва). Мнозина са опитали, но никой не можалъ да го поклати отъ мѣстото му. Караджата спечелилъ палмата на пѫрвенството.

Слѣдъ завръщанието си отъ Сѫрбия, Караджата ималъ за другари: Хаджи Спирдона, Геро, Дяко, Станчо и др., сичките отъ кундураджискиятъ еснафъ. Трѣба да ви кажа, че тоя еснафъ, въ турско време даваше най-отчаяните елименти, които не мислѣха за черни дни. Въ растояние на 2—3 мѣсеца, Караджата извѫршилъ много работи. Вижда са работата,

че той е бѫрзалъ да замине, та за това е искалъ да отърве бѫлгарското население отъ по-нѫрвите изедници. Презъ мѣсецъ Мартъ, тулченскиятъ гръцки владика, тръгналъ да отива въ ближнията градецъ Сакча. Караджата сѫбралъ малка дружина и отишелъ да го чака на пѫтьтъ, за да го убие. Негово преосвященство, който ималъ сериозни причини да подозрѣва своето стадо, отъ рано зелъ мѣрки. Когато купето му преминувало презъ страшните мѣста по пѫтьтъ, той са качвалъ на една проста талига и пѫтувалъ инкогнито. По тая причина, куршумите на дружината сѫшибали празна колата и убили единъ конь. Послѣ, това, той отишелъ съ сѫщата дружина въ с. Сомово да обере единъ богатъ молдованинъ и да го убие, по причина, че и той билъ отъ изѣдниците. Убийството не сполучило, а молдованина позналъ Караджата, когото и предалъ на правителството. Срѣдъ градътъ, заптиите заобиколили да хванатъ Караджата. Той потѣглилъ камата и избѣгалъ отъ ржцѣте имъ. Намѣсто него хванали невиниятъ му зетъ, когото смазали отъ бой, вслѣдствие на който той умрѣлъ. Не оставили на мира и сестра му, Тѫрна, която дълго време влѣкли по конакътъ, за братови грѣхове.

А Караджата избѣгналъ въ околностьта на Тулча, на мѣстото, нарѣчено Маарите, гдѣто вадятъ камѫци. Отъ тукъ той провождалъ извѣстие на правителството да оставятъ на мира сестра му, а ако тѫрсятъ него, да заповѣдатъ и го хванатъ. Отъ тукъ той безпокоялъ турското правителство, което почнало да води съ него приговори, чрѣзъ различни шпиони. Веднажъ отишле въ качеството си на такива трима бѫлгари, Куманъ, Райно и Стоянъ Буюклията, проводени отъ правителството, да го хванатъ съ хитрость. Той подигналъ на срѣща имъ своята пушка и тримата ми-

ролюбиви граждани, са вѫрнали. Въ това време той ходѣлъ по селата: Ени-кйою, Чамурлий, Бабадагъ и др., да сѫбира пари за оръжие, което купувалъ отъ Ромъния и го раздавалъ на достойните момчета. Двѣсте лири той зелъ, съ заплашване отъ чорбаджи Желѣска, изъ с. Ени-кйою и отъ чича си Велка. Съ него заедно ходѣли още по бабадагский балканъ 7—8 души другари. Често той оставялъ своята дружина и слѣзвалъ по селата и въ Тулча, преоблѣченъ въ разни дрѣхи, за да са учи какво приготовлява правителството.

Дордето той живѣлъ миренъ животъ, въ Тулча, името Караджа не е сѫществувало, не е сѫществувало то и въ неговиятъ родъ. Отпослѣ, когато той заминалъ окончателно за Ромъния, тогава са го нарѣкли, или той самъ са е прекръстилъ Караджа. Турското правителство го наричаше още полуофициялно Кючюкъ Стефанъ (малкий). Отъ гдѣ происхожда това кючюкъ, азъ незная. Но по сѣка вѣроятность, отъ неговиятъ малакъ ръсть. Въ Тулча той е билъ още извѣстенъ, подъ име, Стефанъ пазванчето. Така са го наричали, защото той е помагалъ на баща си, когато тоя послѣдниятъ билъ Пазвантинъ въ Тулча. Колкото за прилагателното Караджа (сѫрна), сѫществува слѣдующиятъ анекдотъ: Въ 1865 год., когато Караджата са намиралъ въ сливенската планина (на Вратникътъ) съ други още другари, изъ ближнията пѫть преминало едно заптие, на конь, което пѣело пѣсень. Дружината испратила Караджата да снеме нишанътъ на това заптие, т. е. да го хване и да му покаже, че планината е неприкосновенна, че тя е царство само на хѫшовете. Караджата стигналъ заптието, което безъ да са осѣти, той са мѣтналъ на коньтъ му отзадъ и го стисналъ за ржцѣте, а послѣ го освободилъ да си отиди; слѣдъ

като го обезоржжилъ. Когато той са вжрналъ при дружината, то сичките захванали да му викатъ: „ти Стефане са мѣташъ като Караджа, т. е. сжрна“. Слѣдъ това, той билъ извѣстенъ вече мѣжду хжшовскиятъ лагерь, Стефанъ Караджа.

На скоро той оставилъ вече Тулча, окончателно и преминалъ втори пжть въ Ромжния, отъ гдѣто не са завжрналъ вече. Неговата дѣятелность, въ Ромжния, отъ 1864—1868 год., малко е извѣстна. Знае са само, че въ 1864 год., той преминалъ Дунавътъ съ една чета хжшове, която, по наставленията на Раковски, отивала да убие въ Тжрново, тогавашниятъ гржцки владика. Въ 1865 г., той останалъ въ Ромжния и станалъ кржчмаринъ въ Гюргево. Въ 1866 г., преминалъ втори пжть въ Бжлгария, съ една чета отъ 20 души, въ числото на които билъ и Х. Димитръ. Хора, които са го срѣщали по това време, въ Ромжния, разказватъ, че той е бжлнувалъ деня и нощя освобождението на Бжлгария, която мисжль била станала въ него, като страсть. Партений Бѣлчевъ, който преспалъ съ него въ една стая, въ Браила, презъ 1867 г., разказва, че цѣлата нощь той не затворилъ очи да рѣшава сждбата на Бжлгария.

Видѣха читателите, какъ юнакътъ бѣ хванатъ въ IV-та битка, раненъ на 5—6 мѣста. Това негово хващание било цѣло тжржество за правителството. На скоро той билъ докаранъ въ Тжрново, подъ силенъ конвой, опитланъ отъ главата до краката въ синджири, а отъ тамъ въ Русчукъ. Довождението му въ тоя послѣдниятъ градъ е отбѣлѣжено като епоха въ русчукската мѣстна хроника. Тжлпи граждани, отъ турци, бжлгари и любопитни

евреи, сж излѣзли на тжрновскиятъ пжть, при махалата Сарай, да посрѣщнатъ прочутиятъ бжлгарски херой, деня по пладнѣ. — Кой ще дойде? сж са питали турците по чаршията.

— Князътъ на Бжлгария! отговаряли простодушните османлии и са смѣяли самонадѣянно. *)

Ако Караджата бѣше бунтовникъ въ Франция или въ Россия, ако той бѣше не турчинъ, но френицъ или руссинъ, то християнското правителство щѣше да са разпоряди най-напрѣдъ, да го облѣче съ просяшки дрѣхи, половината бѣли, а половината черни; щѣше да го докара въ градътъ нощно време, никому не щеше да позволи да го види. Но варварска Турция разбира ли отъ християнскиятъ прогрессъ? Справедливостьта го изисква да споменемъ, че турското правителство и неговите агенти сж са отнесли още твжрде человѣколюбиво съ гордостьта на Бжлгария. Отъ Тжрново до Русчукъ, той биде докаранъ въ бричка, сѣдналъ колѣно до колѣно съ единъ турски юзбашия, облѣченъ съ бунтовническата си униформа. Предъ русчускиятъ мер-

---

*) Сжщиятъ тоя день, въ който докарали Караджата, изъ русчукските улици, тичали нѣколко телали съ запенени уста, които са истжпали на сѣки десятина крачки, и викали, колкото имъ гласъ стига: „Днесь ще докаратъ бжлгарскиятъ кралъ, Кючюкъ Стефана; за това, който желае да го види, нека вжрви на сарая, хж-хж!“ Азъ мисля, че тие ясни гласове на тжржествующите телали, сж биле десеть пжти по-полезни за бжлгарите, отколкото сѣка една брошура съ революц. сжджржание. Въ 1876 г., когато работата бѣше по-официяльна, въ Русчукъ докараха единъ топъ, взетъ отъ сжрбите при Зайчеръ. Това добро, в. Дунавъ извѣстява, че топовете сж 10, но турците пакъ не сж доволни, и ето що направиха: Изваждатъ топътъ на улицата и го накичватъ съ цвѣти и знамена и тржгватъ по чаршията. Найнапрѣдъ вжрвятъ 5—6 цигани и свирятъ съ зурли, подиръ

кезъ, гдѣто спря талигата, той бѣ херой на деньтъ, предметъ на хиляди очи. Казватъ, че единъ особенъ чиновникъ отишелъ да го поздрави съ „Добре дошелъ“, а патриотическото предание разказва слѣдующите допълнения: понеже Караджата бѣше раненъ на много мѣста, и по тая причина, неможаше да вървя, то на расположението му билъ оставенъ единъ турчинъ, когото той трѣбало да вѫсѣдне, за да го отнесе до въ конакътъ.

— Живъ ли бѣхъ, да вѫсѣдна и турчинъ? Сега, и да умра, нѣма да ми останатъ отворени очите, казалъ Караджата, говори преданието.

Това сѫщото патриотическо предание утвѫрдява още, че Караджата са билъ отровилъ самъ, въ затворътъ, когато му извѣстили, че е осѫденъ да са обѣси, и така заптиите го намѣрили умрѣлъ. Това не е истина. Караджата нито е отровенъ, нито е обѣсенъ, а е умрѣлъ въ русчукскиятъ затворъ отъ своите тѣжки рани, и то ето какъ. Когато го докарали въ затворътъ, турили го въ особенно отдѣление, въ каушатъ, нарѣченъ женски.

тѣхъ слѣдватъ двама души на магарета, съ лѣсиче опашки на главата, а послѣ дохожда военната музика. Но и това не е доволно. Въ Русчукъ живѣеше по онова време единъ лудъ турчинъ на име Мемишъ паша. Накаченъ по сичкото тѣло съ различни тенекии и дрѫнкалца, ужь ордени, на главата му едно огледало, въ рѫката му дѫлагъ чибукъ, по срѣдата на който имаше кафезъ и вѫтрѣ двѣ славейчета — туриха го да вѫседни на топътъ отгорѣ. Предъ сѣка купчинка любопитни, особенно предъ бѫлгарите конвоятъ са спираше и Мемишъ паша става на крака да дѫржи рѣчь, подказана отъ по-голѣмо мѣсто: — „Виждате ли незевенклерь, какво значе, нашата побѣдоносна армия? увѣрихте ли са сега, че седемь кралйове да са сѫбиратъ, пакъ нищо неможатъ направи на нашите бабаити? — Гиди комиталарь . . . .“. „Машалла Мемишаа! викатъ сичките османлии.

Тукъ той билъ самъ, никого не пущали да го безпокои, запретено било да влѣзватъ при него и турските бабаити отъ затворътъ, които сѫ ужь неприкосновени. Само на едно бѫлгарче, на име Яни Гугуто, така сѫщо аристантинъ, било позволено да влѣзва при хероятъ, въ качеството си на неговъ слуга. Гугуто разказва, че нѣколко души доктори дохождали да глѣдатъ раненията, комуто често миели раните, вѫрзвали ги съ голѣма внимателность и са грижали вѫобще за горчивите му сѫдбини. Ѣдини, постелки и пр., биле отъ добро качество; може да са каже и твѫрде вѣрно е, че правителството е глѣдало съ четири очи, да излѣкува Караджата. До деньтъ на смѫртьта му, споредъ думите на любопитните русчукски младежи, които са навѫртали около оградата на конакътъ, съ цѣль да видатъ войводата, по нѣколко пѫти виждали да го искарватъ при пашата, вѫсѣдналъ на гѫрбътъ на нѣкой арестантинъ.

Единъ день, когато го вѫрнали въ затворътъ, той повикалъ при себѣ си Гугуто и му пошепналъ тайно на ухото:

— Моята сѫдба е рѣшена вече. На мѣсто да ма окачятъ на вѫжето Хаджи Буозъ и Пане Михалевъ (двама граждани, служители въ оня общенароденъ институтъ, който са нарича въ цивилизована Франция „публична безопастность“, а въ православна Россия — „священна е охрана“), то азъ желая самъ да са затрия, заради това, дай ми да са напия съ вода.

Гугуто послушалъ и му далъ да испие до половинъ ока вода. Послѣ нѣколко минути, Караджата го нѣмало вече мѣжду живите. Той са поминалъ въ срѣда на 31 Юлий, на вѫзрасть 26 години. Да ли тая вода е била приготвена за неговата смѫрть която била вредителна ужь за тѣжко раненъ човѣкъ,

азъ незная, при сичко, че Гугуто увѣрява въ възможностьта на пѫрвото предположение. Тоя послѣдният казва че при сѣко посѣщение, докторите му забранявали строго, да не дава вода на раненията.

Погрѣбението на бѫлгарскиятъ херой са е извършило съ оная церимония, която са прави за сѣки немилъ и не драгъ, умрѣлъ на градската болница, или въ затворътъ. Но азъ преувеличихъ: за сѣки смѫртенъ отъ послѣдните двѣ категории, билъ той отъ какво и да е вѣроисповѣдание, непременно ще да са придружаватъ неговите останки отъ нѣкое духовно лице. Караджата са лишавалъ и отъ това религиозно почитание на своите сѫнародници въ Русчукъ, не че турците забранявяли, които нѣматъ нищо общо съ умрѣлите; но че вѣрноподданната бѫлгарска община, която са сѫстояла отъ Михалчевци, Янакевци и други още покорни главици, глѣдала въ лицето на Караджата разбойникъ и нехранимайко. За да не би прахътъ на подобенъ царски душманинъ да оскверни вѣчните жилища на православните русчукски базергяни, дадена било и такава заповѣдь, щото Караджата да не бѫде погрѣбенъ наредъ съ своите по вѣра и по народность братя, но на страна, отдѣленъ като коза на стотина крачки растояние, въ една гѫста бурень, близо до крѣпостьта. На сѫщото това мѣсто сѫ погрѣбани и двамата херои отъ параходътъ Германия, Цвѣтко и Никола. Въ растояние на шесть години, времето бѣ изравнило гробътъ на Караджата, ни една човѣшка стѫпка не бѣше нарушавала гармонията на трѣвата и той бѣше изгубенъ за потомството ако да не бѣше баба Тонка *), която го поднови, като извади и главата му.

*) Глѣдай „Записки по Бѫлг. Вѫзстания, стр. 144

Пѣсеньта на Стефанъ Караджа.

Отъ кѫмъ източната страна
Голѣмъ са страхъ зададе;
Изъ Сѫрбия млади войни
Се' юнаци се' бѫлгари,
Сѫгласно са сѫгласили
Сѫрдечно са помолили:
„Боже вишний всемогущий,
Помогни ни направи ни
Що желаемъ, че страдаемъ
Да спечелимъ Бѫлгария,
Да спасиме народътъ си.“
Щомъ въ балканътъ достигнаха,
На зелките страхъ дадоха, —
Распратиха стражарите,
Байряктара, бѫлгарете
По високи по планини,
По широки по полѣни.
Срѣщнаха са съсъ турците
Направиха пѫрва битка
Страшна битка въ Кара-Есенъ.
Отговаря водителя,
Байрактара малки Стефанъ
Малки Стефанъ Караджата:
„Ой ви вазя отборъ момци!
Който изъ васъ въ боятъ падне,
Нека Господь да го прости;
Кой са изъ васъ живъ попадне
Вовъ турските остри нохте, —
Въ Тѫрново ще да го водятъ
При пашата ще излезе, —
Нека каже на пашата
Какво искатъ бѫлгарите“.
Щомъ Караджа туй издума,
Той ми въ боятъ раненъ падна.
Въ Тѫрново го заведоха
Прѣдъ пашата отвѣдоха,
Нѣма ти страхъ малки Стефанъ!
Той доказа на пашата,
Какво искатъ бѫлгарите:

„Не е жално да погинешъ
За своята мила майка
Мила майка Бѫлгария!
Тазъ година сме стотина,
До година хилядина!
Други момци ще излѣзатъ
Васъ да колатъ, васъ да бѣсятъ,
Васъ да биятъ, васъ да мѫчатъ
Да отнематъ свойто царство.

(Забѣлѣж.) Тая пѣсень са пѣе по Бѫлгария и записана е въ Заара отъ Г. Петкова.

Едно обстоятелство ми бѣ не вѫзможно да узная точно и непогрѣшно отъ седемьте другари на Хаджи Димитра. Азъ говоря за имената на сичките момчета, които зеха участие въ тая чета. Разбира са, по само себѣ си, че невѫзможно е било да са научатъ имената на 124 души непознати хора въ растояние на 5—6 деня, немало е време да са питатъ тие единъ други, кой отъ гдѣ е и какъ му е името. Тукъ са трѣба списъкъ. Въ тоя случай азъ са вѫсползувахъ отъ Записките на П. Хитовъ, въ краятъ на които е сѫставенъ твѫрдѣ вѣренъ списъкъ на Х. Димитровата чета. Въ това ма увѣриха поне седемьте души, които узнаха въ тоя списъкъ, както своите имена, така и имената на 40—50 души свои познайници. Ето тоя списъкъ:

Имената на момчетата, които погинаха въ 1868 г.

1)	Хаджи Димитръ Асѣновъ	изъ	Сливенъ	год. 29;
2)	Стефанъ Караджа	„	Тулча	„ 26;
3)	Иванчо Христовичь	„	Габрово	„ 24;
4)	Еремия Бѫлгаровъ	„	Ломъ-Паланка	„ 32;
5)	Спиро Георгевъ	„	Битола	„ 32;
6)	Гесрги Черневъ	„	Тѫрново	„ 31;

7)	Димитръ Н. Захарлията	„	Черни-Носъ	„ 35;
8)	Димитръ Н. Мѫзовъ	„	Браила	„ 26;
9)	Хаджи Димитръ Х. Атанасовъ	„	Тулча	„ 27;
10)	Тодоръ Х. Н. Асѣновъ *)	„	Сливенъ	„ 25;
11)	Иванъ Пѣевъ	„	Казанлѫкъ	„ 27;
12)	Антонъ Стояновъ	„	Куманово	„ 24;
13)	В. . . . . Р. . . . . **)	„	. . . . .	„ 39;
14)	Сотиръ Пѣйовъ	„	Велесъ	„ 25;
15)	Димитръ Илиевъ	„	Тѫрново	„ 25;
16)	Христо Николовъ	„	Шипка	„ 20;
17)	Андонъ Пѣйовъ	„	Дрѣново	„ 29;
18)	Александръ Василевъ	„	Плоещъ	„ 20;
19)	Ганчу Стояновъ	„	Сопотъ	„ 35;
20)	Христо К. Ахчиолу	„	Калоферъ	„ 35;
21)	Нено Мариновъ	„	Кочмалари	„ 21;
22)	Василъ Пенчовъ	„	Правецъ	„ 29;
23)	Димитръ П. Николовъ	„	Калоферъ	„ 22;
24)	Георги Н. Кавлакъ	„	Сливенъ	„ 21;
25)	Златю Пеушански	„	Трѣвна	„ 22;
26)	Петръ Тодоровъ	„	Сливенъ	„ 21;
27)	Симеонъ Кръстевъ	„	Етрополе	„ 20;
28)	Иванъ Симеоновъ	„	Котелъ	„ 20;
29)	Петръ Сивковъ	„	Котелъ	„ 20;
30)	Никола Г. Краснлѫк	„	Русчукъ	„ 20;
31)	Иванъ Ивановъ	„	Тѫрново	„ 26;

---

*) Братъ на Х. Димитръ.

**) Това лице В. Р., е Василъ Рахневъ, отъ с. Градецъ, сливенско, когото имамъ честь да познавамъ лично. Василъ Рахневъ, живѣе и до днесь. Той е единственото лице, до колкото азъ сѫмъ можалъ да издиря, който остана живъ и който са освободи твѫрдѣ евтено, безъ да посѣти нѣкой азиатски затворъ. Като ги искарали прѣдъ пашата, той казалъ, че непознати хора го намѣрили, въ Влашко, които му казали: „дохождашъ ли съ насъ да отидемъ на жетва въ Турция“? Василъ са сѫгласилъ, като мислилъ че дѣйствително другаритѣ му сѫ жетвари. Когато минала четата Дунавътъ и захванала да са бие, Василъ попиталъ: — „Гдѣ ви остана жетвата?“ — „Ами да колишъ турци, това не е ли жетва?“ отговорили хѫшовете. — „А може и да бѫде истина“, казали простодушните аги и освободили Василя.

32) Христо Стапчевъ		„	Шуменъ	„	32;
33) Калчо Георгевъ		„	Шипка	„	45;
34) Петръ Наковъ		„	Разградъ	„	28;
35) Георги Нѣнчевъ		„	Ст.-Загора	„	22;
36) Минчо Димитровъ		„	Трѣвна	„	20;
37) Тодоръ Петковъ		„	Троянъ	„	19;
38) Велико Николовъ		„	Котелъ	„	21;
39) Тапасъ Ганчевъ		„	Тжрново	„	20;
40) Коста Ефтимовъ		„	Габрово	„	30;
41) Георги Стояновъ		„	Пазарджикъ (?)	„	23;
42) Пжрво Трифоновъ		„	Прогоролецъ	„	28;
43) Никола Савовъ		„	Ахжр-Челеби	„	28;
44) Филипъ Петровъ		„	Коприщица	„	27;
45) Арсений Мартиновъ		„	Велешко	„	25;
46) Симионъ Радевъ		„	Черна	„	21;
47) Стаю Стояновъ		„	Лѣсковецъ	„	21;
48) Ангелъ Т. Обретеновъ	братя	„	Русчукъ	„	28;
49) Петръ Т. Обретеновъ				„	24;
50) Петко Димитровъ		„	Ловечъ	„	30;
51) Колйо Мартиновъ		„	Казанлжкъ	„	25;
52) Райчо Сивковъ		„	Котелъ	„	22;
53) Никола Дочевъ		„	Тетевенъ	„	28;
54) Дочо Колевъ		„	Ст.-Загора	„	30;
55) Христо Митевъ		„	Калоферъ	„	25;
56) Георги Кочевъ		„	Кучово-село	„	21;
57) Никола Стояновъ		„	Чаиръ-кьой	„	25;
58) Михалъ Юрдановъ		„	Елена	„	23;
59) Филипъ Димитровъ		„	Куманово	„	23;
60) Стоянъ Пенчовъ		„	Габрово	„	19;
61) Пенчо Стояновъ		„	Панагюрище	„	28;
62) Никола Ивановъ		„	Прилепъ	„	22;
63) Недѣлко Григоровъ		„	Коприщица	„	22;
64) Савва Кжичевъ		„	Тжрново	„	20;
65) Петръ Вжлчевъ		„	Русчукъ	„	24;
66) Христо Николовъ		„	Кукушъ	„	28;
67) Никола Георгевъ		„	Тжрново	„	22;
68) Нѣнчо Поповъ		„	Килиферево	„	28;
69) Нѣнчо Станйовъ		„	Тжрново	„	28;
70) Пано Х. Пѣневъ		„	Ст.-Загора	„	27;
71) Андрѣй Марковъ		„	Шуменъ	„	27;
72) Найденъ Василевъ		„	Коприщица	„	22;
73) Илия Димовъ		„	Габрово	„	24;

74) Стефанъ П. Мешовъ		„	Русчукъ	„	28;
75) Иванъ Тотевъ		„	Казанлжкъ	„	29;
76) Тодоръ Стойновъ		„	Пловдивъ	„	32;
77) Тапасъ Лиловъ		„	Сопотъ	„	19;
78) Киро Илиевъ		„	Метиризово	„	28;
79) Стефанъ Ивановъ (Калцунъ)		„	Габрово	„	28;
80) Иванъ Дружановъ		„	Котелъ	„	34;
81) Христо П. Генчовичь		„	Дрѣново	„	29;
82) Никола Валевъ		„	Ст.-Загора	„	28;
83) Стефанъ Данковъ		„	Шипка	„	22;
84) Симеонъ Милковъ		„	Беброво	„	22;
85) Маринъ Николовъ		„	Свищовъ	„	28;
86) Станчо Николовъ		„	Казанлжкъ	„	24;
87) Димитръ Стефановъ		„	Калоферъ	„	21;
88) Христо Миловъ		„	Казанлжкъ	„	24;
89) Стефанъ Паневъ		„	Казанлжкъ	„	28;
90) Димитръ Цѣновъ		„	Видинъ	„	28;
91) Георги Христовъ (Палеоглу)		„	Тжрново	„	22;
92) Христо Вжлчановъ		„	Котелъ	„	30;
93) Димитръ Момчиловъ		„	Русчукъ	„	20;
94) Кржстю Миновъ		„	Казанлжкъ	„	20;
95) С. Господиновъ (Хитриятъ)		„	Сливенъ	„	27;
96) Тончо Стояновъ		„	Ст.-Загора	„	28;
97) Танасъ Д. Боздогански		„	Русчукъ	„	32;
98) Маринъ Начевъ		„	Жѣлезникъ	„	23;
99) Х. Георги Х. Ивановъ		„	Тулча	„	27;
100) Господинъ Кумановъ		„	Тулча	„	22;
101) Димитръ Стояновъ		„	Царево-Кория	„	30;
102) Петръ Кжичевъ		„	Тжрново	„	33;
103) Цонко Балкански		„	Габрово	„	26;
104) Велко Кржстевъ		„	Махалата (Плѣв.)	„	23;
105) Начо Димитровъ		„	Димотика	„	30;
106) Кржстю Велевъ		„	Пловдивъ	„	26;
107) Никола Неновъ		„	Плѣвенъ	„	20;
108) Спасъ Неновъ		„	Коприщица	„	29;
109) Нено Спировъ		„	Видинъ	„	19;
110) Курти Петковъ		„	Видинъ	„	27.

Сжставътъ на Хаджи Димитровата чета бѣше отъ 124 души. Значи, на 14 отъ тѣхъ, имената не сж извѣстни. При това число трѣба да са прибавятъ още: Тодоръ Симиновъ, изъ Орѣхово и Божилъ Димитровъ, изъ с. Куманово (Скопийско).

VII.

Помнятъ читателите, че ние оставихме въ единъ гѫсталакъ близо при Бузлуджа 14 души ранени клѣтници, които са изгубиха отъ своятъ войвода, преди да стане петята битка. Сѫгласно съ обѣщанието си, азъ ще да разкажа въ кратце за участьта на тие момци, така щото разказътъ ми да не остане лишенъ поне отъ по-забѣлѣжителните сѫбития.

. . . . Когато ние видѣхме, че не е вѫзможно да намѣримъ войводата и когато турската потеря замина край насъ, безъ да ни сѫглѣда, нашето намѣрение да са немѫрдаме още отъ мѣстото си, стана необходимо. Половинъ часъ гдѣ са бѣше минало, гдѣ не отъ заминуванието на тая потеря, когато ние чухме пуканието на много пушки, отъ кѫмъ страната на Тракия, т. е. кѫмъ Казанлѫкъ. Дордето гласътъ на пушките можеше да са брои, то скоро тие загѫрмяха така безпорядочно, и на често, щото само едно хучение дохождаше до нашиятъ слухъ. При всичко, че ние незнаяхме още навѣрно причината на тие пушки, но не бѣ мѫчно да са сѣтиме, че това бѣше битка мѣжду нашите и потерята, която замина край насъ. Най-добрѣ са увѣрихме отъ рѣдовното гѫрмение на нашите другари, пушките на които са различаваха изъ мѣжду другиятъ гѫрмежъ. Мѣстото, гдѣто ставаше битката, не бѣше далечъ отъ насъ. Стана даже и дума по мѣжду ни, да са притечемъ на помощь на братията си, на които можехме да сномогнемъ, особенно като не ни са знаеше числото отъ страна на неприятелтъ, когото щѣхме да смутимъ съ появяванието си; но какъ да направимъ това, когато трѣбваше да са влѣчемъ по колѣни, по причина на раните си? Битката захвана

предъ обѣдъ и трая до икиндия. Силенъ дждъ почна да вали, и всичко са замѫлча на около.

Наближи да са мрѫква. Дордето са чудехме какво да правимъ, ето че на срѣща ни иде едно младо момче, овчарче, което караше два коня. Ние го спрѣхме при себѣ си и го попитахме да ни обади, видѣло ли е, кой гѫрмя съ пушки, преди малко.

— Турците и заптиите, които додоха отъ кѫмъ Тѫрново, играятъ на талимъ (обучение), отговори простодушното момче. — По-напредъ на нашата кошара дойдоха бѫлгари, които са скриха въ една гора, гдѣто отидоха и турците подиря имъ.

Повече подробности неможа да ни разкаже това момче, та за това и ние го отпуснахме да си отиди. Едвамъ надвечерь рѣшихме да са побутнемъ отъ мѣстото си. Потѣглихме съ половинъ сѫрдце, съ пребити крака, гдѣто са е казало и съ сѫкрушена надѣжда. Тръгнахме ние въ посока кѫмъ Сливенъ, да тѫрсимъ Агликина поляна, отгорѣ надъ Сливенъ, защото както казахъ вече, кѫмъ това мѣсто трѣбваше да тѣгли всѣки, който са изгуби или остане. Тукъ ние щѣхме да тѫрсиме войводата, безъ да знаеме, че неговото тѣло бѣ вече истинало, че всичката му дружина бѣ избита до кракъ. Впуснахме са въ бездѫнната неизвѣстность, цѣла нощь са скитахме, ходѣхме, сѣдахме, падахме клѣкахме, бѣ тукъ, бѣ тамъ, а въ сѫщность сѐ на едно мѣсто са вѫртехме. Много са вече бѣхме уморили, та за това посѣднахме ужь за минута на едно мѣсто, да са посѫвземемъ. Минута ужь двѣ, а ние сме заспали като умрѣли, чакъ като угрѣя слѫнцето са сѫбудихме. Но чудо седмо! Намѣсто да са подаде небесното свѣтило отъ кѫмъ оная страна, отъ кѫдѣто ние го чакахме, т. е. отъ кѫмъ истокъ, то излизаше отъ кѫмъ западна страна. Нѣкои отъ другарите

ни неможаха да са помирятъ, че слѫнцето си е пакъ слѫнце, че то е въ естественнията си пѫть, а нашите мозаци сѫ са обѫркали. Дѫлго време ние спорехме по мѣжду си, кѫмъ коя страна да трѫгнихе, да ли слѫнцето да глѣдаме, или да са оставиме на нашето болно вѫображение.

Пѫрвиятъ день слѣдъ изгубването си, преминахме съ сухи трошици, които бѣха останали изъ чантите ни още отъ св. Ромѫния. Вторий, третий и четвѫртий день, направихме разнообразие въ храната, нѣщо което са изисква и отъ игиената. Киселецъ, гѫби, капини и единъ видъ черни бобоики, които рѫстатъ по земята и на които незная името (не е ли това броснича, която рѫсте по вѫрховите на планините и която са нарича по русски: черника?). Цѣли четири деня са блѫскахме изъ стрѫмните гори и дерета, безъ да срѣщнемъ жива душа, безъ да чуемъ ангелскиятъ гласъ на овцата, безъ да видимъ овчарскиятъ храмъ — кошарата. На петий день, рано сутриньта, испрече са напредя ни единъ старецъ, който така сѫщо вѫрвеше безъ пѫть, но по дебѣлата си тояга са познаваше, че е овчарь. Той бѣше отъ онія бодри и крѫвени старчета, които може да отхрани, само балканското усои и буковата сѣнка. Дѣдото бѣше родомъ отъ с. Яшина. Ние го поздравихме отъ далечь и съ пѫрво виждание, мѫчехме са да покажемъ, че вѣрваме на неговите шестьдесять години, нему са препоръчаме всецѣло. Старецъ оправда на пѫлно нашите надѣжди. Той ни разбра, усмихна ни са и скоро са сѫгласи да заколи нарочно за насъ едно шиле, което самъ опече. Невѣрвамъ, че той правеше това отъ страхъ, за което ние не бѣхме дали никакъвъ поводъ. Печено шиле въ балканътъ, ѣдено вѫрху зеленатa морава, подъ дебѣла сѣнка, отъ хора, които сѫ пасли нѣколко деня различни трѣволиги, това е едно отъ онія удоволствия, съ които може да сѫперниче само райскиятъ жѫлъ.

Ѣдохме и починахме тоя день твѫрдѣ богато. Предложихме на дѣдото да ни даде нѣкой човѣкъ, за да ни заведе кѫмъ Сливенъ, или той самъ да дойде съ насъ, но старецътъ са не сѫгласи по причини доста уважителни. Даде ни само наставления по коя посока да вѫрвиме кѫмъ Сливенъ и ни насочи да излѣземъ при други кошари, находящи са тамъ на близо по пѫтътъ ни. Тие послѣдните кошари, които ние сполучихме да намѣримъ, принадлѣжеха на нѣкого си ага изъ Казанлѫкъ, на име Хаджи Махмудаа. Неговите овчари, които неможаха да бѫдатъ други освѣнъ пакъ наши бѫлгари, доста са колибаха отъ най-напрѣдъ, да ли да ни дадатъ ѣдени, тѫй като страшно са бояха, да не би да ги осѣти агата имъ, че отъ неговата стока сѫ хранили комитите. И на двѣте тие колиби нищо положително незнаяха за слѣдствията на петата битка. Научили са бѣха само, че много глави биле донесени съ заптии, отъ планината.

Като неможахме да склонимъ никого отъ овчарите да ни бѫде водачь, ние сами са пуснахме да пѫтуваме прѣзъ балканското море. Презъ нощьта, вѫсползувани отъ тѫмнината, слѣзахме да вѫрвиме по низките и равни мѣста, а на зазоряване, пакъ потѫнахме въ гѫсталакътъ, като че да бѣхме звѣрове. Дѫждь почна да вали, мѫгла препадна и ние изгубихме нашата линия, забѫркахме отъ гдѣ сме дошле и на кждѣ отиваме. Цѣли три деня ние са скитахме по тие непознати и пусти усои. Изъ такива долчини и гѫсталаци са пѫхахме, щото азъ вѣрвамъ че отдавна време, отъ какъ турското царство сѫществува на балканскиятъ полуостровъ, не бѣше стѫ-

палъ тѫдѣва човѣшки кракъ. Разбира са, че въ разтояние на това време, ние гладовахме, а раните на другарите ни ставаха десять пѫти по-чувствителни и опасни. По пладнѣ на четвѫртиятъ день, зачухме въ една дѫлбока долина, удари на брадва, ехото на която са разлагаше монотонно въ околностьта. Не твѫрдѣ лѣсно можахме ние да намѣримъ човѣкътъ, който произвождаше ударите. Ние са доближихме до него съ хайдушка манера, така щото, когато го хванахме за ржкавътъ, тогава са обѫрна и ни видя. Той бѣ старецъ на 50 години, обикрачилъ бѣше едно дѫрво, много по-дебѣло отъ него, съ което са бореше. Набрѫчканото му чело бѣ покрито съ ѣдри капки отъ потъ. Намѣсто да са уплаши, намѣсто да са осѫмни въ нашата цѣль и качество, той ни рѣче отъ единъ пѫть „юнаци“.

Името на старецътъ бѣше дѣдо Стоянъ, родомъ отъ с. Хаинето, Ново-Загорско *). Той познаваше лично сичките бѫлгарски войводи, които сѫ шетали по Стара-Планина въ негово време. Когато чу отъ насъ да говоримъ, че сме минали Дунавътъ подъ байряка на Хаджи Димитра, да са биеме съ турците, че отиваме на Агликина поляна да са сѫберемъ съ другите си другари, че Караджата е хванатъ а Хаджията може да е падналъ убитъ на Шипка, то очите на дѣда Стояна са задрѫстиха съ сѫлзи.

— Горкиятъ Хаджия и Караджа ! какви юнаци бѣха, слѣдваше да говори съ вѫздишка старецътъ и глѣдаше на земята, като че тие да бѣха негови собствени чеда.

Послѣ той са обѫрна кѫмъ насъ и ни каза да

*) Тоя дѣдо Стоянъ спаси и други бунтовници които бѣха излѣзли отъ Стара-Загора, въ 1875 г. (гл. Записки по Бѫлг. Вѫстания, стр. 205).

бѫдемъ рахатъ, ще да са погрижи за нашата сѫдба. Остави ни въ една дяволска долина, да си починемъ тамъ, да го чакаме, дордѣто той са завѫрне отъ село, гдѣто отиди да ни донесе едно друго и малко отъ бѣла рада както са той самъ виражаваше. Опитахме са да му дадемъ малко харашлѫкъ но старецъ гордъ и благороденъ, незапознатъ съ великo-свѣтската девиза — Черни дни, отказа категорически да са вѫсползува отъ нашата скромна лепта. Това негово обаче простодушие и кавалерство, никакъ не ни вѫспрепятствува, да испѫлнимъ своята длѫжность, да са сѫобразимъ съ положението си на бунтовници. Искамъ да кажа, че ние не са посвинихме да си туримъ стража, въ негово отсѫтствие, вѣрвахме въ вѫзможността, че може да са появи той придруженъ съ вѫоружена потеря. Надвечерь той са завѫрна благополучно, заедно съ магаренцето си натоварено съ едно съ друго за ѣдени. Разказа ни, че въ селото имъ билъ Кѫрсердарина, но нищо не можалъ да подозре.

— Па и да бѣха ма хванали, азъ сѫмь си пакъ азъ, прибави дѣдо Стоянчо. — Брой нѣматъ тоягите, които сѫмь испиталъ по гѫрбътъ си, за Панайота, за Таня и Хаджията, но слава богу, запази ма Господь да не си почерня душата.

Цѣли два деня останахме ние подъ крилото на тоя добаръ старецъ. Починахме, лѣкувахме си раните и си истрихме оръжията, които не бѣхме поглѣждали отъ нѣколко деня. Мислта, да са срѣщнимъ по-скоро съ войводата и другарите си на Агликина поляна, не ни позволяваше да са маеме длго време на едно мѣсто, вѫпрѣки сѫвѣтите на дѣда Стояна да не бѫрзаме.

— Ако Хаджията е живъ и ако той тѣгли за кѫмъ сливенската планина, то той умира, но пакъ

ще да ми дойде на госте да са видимъ, говорѣ
той убѣдително.

Надвечерь, при засѣданието на слѫнцето, т
тѣглихме ние вѫзъ планината, водени отъ дѣда С
яна, който дойде да ни придружи до извѣстно мѣс
Презъ сичката нощь пѫтувахме. Зора са пука
когато достигнахме до единъ вѫрхъ, и по покан
на водачътъ си, сложихме изнурените си кости вѫ
росната и зелена балканска бурень. Азъ би жела
щото раятъ, за красотите на които ни говорятъ
кова кулегерите, да бѫде такъвъ, какъвто бѣ
шиятъ планински вѫрхь нея зарань, съ своятъ
денъ изглѣдъ, съ зелените си дѫрвета, съ концер
на тамошните птици и пр. . . . Когато изгря сл
цето, дѣдо Стоянъ си дигна дрѣновата тояга, в
пушка, отправи я къмъ сѣверо-истокъ и каза:

— Хе-е-е, виждате ли тамъ оня синиятъ вѫ
на който е изгрѣло слѫнцето? Тамъ отгорѣ е А
кина-поляна, каза той. Тамъ азъ сѫмъ игралъ
вото хоро, *) на млади години.

Дѣйствително, тамъ далечь надъ Старо-Пла
ските вериги, издигаше са единъ рѫть, обвит
срѣдата съ мѫгла; но пространството, което ни
дѣлеше отъ него, би уплашило окото не само
на насъ хора но и на сѣки едного пѫтника. Т
билъ надалечь отъ насъ двадесять часа, споредъ
мите на дѣда Стояна. Испихме по една цигара т
тюнъ, поговорихме за това и онова и пѫргавия
старецъ, скочи на крака, което значеше, че е вр
за раздѣла. Слѣдъ като ни благослови и ни д
купъ наставления, раздѣлихме са единъ отъ дру

*) Лѣвото хоро или кривото, означава хайду
дружина.

той тръгна за скромната си кошарка, а ние за идеалната Агликина-поляна.

За четяри деня и четири нощи едвамъ можахме ние да достигнемъ до опредѣленото мѣсто. Не така обаче лесно можахме ние да препѫтуваме пространството до Агликина-поляна, както ни се то струваше съ очи. Турските потери, или по-добре турското правителство, което имаше вече въ рѫцѣте си главата на Хаджи Димитра и на повечето негови другари, не бѣше още удовлетворено и наситено. Потери отъ разни страни, петдесять пѫти по-многобройни отъ насъ, пречѣха на горѣ на долу, ту отъ преде ни ту отзаде ни; но не бѣхме още щастливи да са срѣщнемъ лице съ лице. На втория день, ний ходѣхме вече безъ посока и безъ направление. Непроходимите долини и стръмните урви, бѣха изгладили изъ паметьта ми и онова слабо запознаване съ вѫрхьтъ на Агликина поляна, което ний направихме подъ ржководството на дяда Стояновата тояга. Случайно една нощь свѣтна огънь предъ листето на дърветата, но на твърде далечко растояние. Рѣшихме да отидатъ трима-четирма души при тоя огънь, да разглѣдатъ отъ далечь какви хора сж наоколо му и да отидатъ при тѣхъ, да ги попитатъ за пѫтьтъ, ако сж българи. Никой не иска да отиде, сѣки са оплака, че раните му тѣжятъ. Тукъ сѫмъ длъженъ да ви кажа, че въ тая планина, и въ това окаянно положение, ние успѣхме да ся покажемъ, че сме българи. Отдавна врѣме, двама души изъ помѣжду ни, бѣха захванали да са хапятъ единъ други, не за друго, но за палмата на пърменството, кой именно да ни бѫде войводата! . . . Ето защо, сжгласието липсуваше. Най-послѣ трима души, съ които бѣхъ и азъ, склонихме да отидемъ.

Влѣзохме въ единъ боазъ, въ дъното на кой-

то шумолеше и малка рѣчичка. Случайно испрѣ
са напредя ни и една слѣпа пѫтечка, отъ която ни
са вѫсползовахме да трѫгнемъ. Десять минути не вър
вехме изъ тая пѫтечка, когато са запали едно
крайще, чу са гласътъ на десятина пушки, свирнах
куршуми надъ главите ни, изрѣваха нѣколко гѫрл
и единъ отъ другарите ни, на име Тодоръ (незна
отъ гдѣ бѣ родомъ), поклони са на земята. Един
съ единъ не са видѣхме изъ тѫмнината. Азъ ху
нахъ да бѣгамъ презъ гѫсталакътъ като сѫрна
слушахъ само гласовете на потерята, които псуваха
и крещяха. Чуваше са така сѫщо и болезненото
охкание на бѣдниятъ ни другаръ, който падна ра
ненъ. Дѫлго време предъ моите очи са мѣркаше
свѣтлината на пушките изъ мрачната долина, като
да бѣше са напечатила въ моето зрѣние. Подир
нѣколко часа, чрезъ подсвиркване и други разли
ни знакове, а най-много по тѣжката миризма проз
ходяща отъ ранените ми другари, едвамъ можах
да ги намѣря, които бѣха налѣгали по край един
падналъ дѫнеръ, съ запрѣгнати пушки въ ръка
Третиятъ ни другаръ бѣше престигналъ по-напрѣдъ
отъ мене. Нѣмаше сѫмнение, че отъ тукъ нататакъ,
когато потерята са накѫрвави вече, когато тя са
увѣри на дѣло, чрезъ убиването на другарьтъ ни,
че е стѫпила въ дирите ни, преслѣдванията и го
нението щеше да бѫде по-сериозно. Заради това, и
ние отъ своя страна рѣшихме да отбѣгнемъ, да са
боримъ цѣлата нощь съ тѫмната нощь и съ стръм
ните урви.

Трѫгнахме по една сѫмнителна посока кѫмъ
Агликина-поляна, а дѫждьтъ за наше нещастие, ру
на да вали. Намѣрихме са въ една балканска тѣс
нина, заградена и отъ двѣте страни съ високи бѫр
да, вѫрховете на които неможаха да са отбѣлѣжатъ

по причина на сивата мѫгла. Падани и ставани,
охкани и проклѣтии, бѣха на дневенъ редъ. Осѫм
нахме благополучно подъ една каменна стѣна, достѫп
на само за дивите кози, покрита съ зеленъ здра
вецъ, като съ губеръ, предъ видъ на която трѣбаше
да си пречупемъ линията дордето я заобокалимъ.
Чакъ по икиндия на другиятъ день, бѣхме видѣни
или по-добре намѣрени отъ потерата. Двама души
отъ нейниятъ сѫставъ, които ни видѣха най-напрѣдъ,
на часътъ изгѫрмяха, за да извѣстятъ другарите си.
Гласове, като глутници са отзоваха изъ околнията
гѫсталакъ и сички са стрѣмаха кѫмъ мѣстото, отъ
гдѣто се даде сигналътъ. Напредя ни стрѫмна до
лина, по дѫното ѝ хучи рѣка, доволно голѣма, на
едно мѣсто грамаденъ водоскокъ, загѫхналъ отъ
непроницаема гора, като гнѣздо. Тукъ подъ тоя во
доскокъ ние са сложихме и закрихме отъ наблю
дателното око на неприятелтъ. Три пѫти доближа
ва потерата до нашето скривалище, на три пѫти
рискувахме да бѫдемъ видѣни отъ единъ старъ тур
чинъ, който дойде да ние вода на рѣката. Презъ
нощьта и на другиятъ день, ние са срѣшнахме и
съ други потери, които распознавахме по тѣхното
облѣкло. Тая извѫнредна дѣятелность на турското
население ни радваше отъ една страна, защото ние
си вѫображавахме, че може би да е престигналъ
Хаджията съ другарите си, та за това толкова тѫрс
сение и преслѣдване.

На мрѫкване тоя день, нашето положение
стана още по-лошаво. Единъ отъ другарите ни, младо
момче, на име Василъ (незная отъ гдѣ бѣ родомъ),
полудя. Когато имахме най-голѣма нужда, да не
бѫдемъ чути и разбрани отъ настѫпающите потери,
сиромахъ Василъ (той бѣ раненъ на двѣ-три мѣста),
ненадейно викна та запя срѣдъ гората, изъ сичкото

си гѫрло. Ние окаменехме, никому не идеше на умъ̀тъ, че клѐтникъ̀тъ е пострадалъ.

— А бе Василе, какво ти правишъ? — Полудя ли? попитахме ние изведнажь и зехме вѫрху му нападателно положение.

— Глѐдайте, глѐдайте! аха, колко жерави минуватъ . . . . Жерави, жерави! кѫдѐ сте ми ходели, ходели, много здрави на майка ми . . . викаше Василъ, безъ да обѫрни внимание на нашите заплашвания.

Жално ставаше на човѐка да глѐда въ неговото искривено лице и на побѫрканите му очи, които най-ясно свидѐтелствуваха за неговото душевно сѫстояние. Нѐколко души са впуснаха да му запушатъ устата, но лудъ човѐкъ — дѫржи ли са? Той хвѫрли и пушка и сичко друго, стана сѫвсѐмъ свободенъ гражданинъ. Да го убиемъ клѐтникъ̀тъ, единственно срѐдство да са освободимъ отъ него, не се рѐшавахме.

Помня, че бѐ денъ петѫченъ, зората отъ кѫмъ истокъ ни извѐсти най-напредъ, че скоро ще да се захвани деньтъ че времето ще да бѫде хубаво, когато ние наближавахме вече да са покачиме на обѐтованната земя, на вѫрхътъ Агликина поляна. Ако да вѫспавахме по другъ нѐкой обикновенъ вѫрхъ, то нещѐхме да бѫрзаме до толкова, но като знаехме гдѐ отиваме, като са вѫодушевлявахме отъ мисльта, че това е мѐстото, гдѐто ще са цалунимъ съ своятъ войвода и съ вѐрни другари, нетѫрпението ни нѐмаше граници, горѐхме отъ желание, по-скоро да ни сѫпи кракътъ на жѫлтата аглика. Заедно съ изгрѐването на слѫнцето, ние поздравихме Агликина-поляна отъ краището на ближната гора. Съ благоговѐние надничехме ние презъ клонищата на дѫрветата, дано зѐрнимъ байрякъ, хѫшовски кал-

пакъ или другъ нѐкой знакъ отъ нашата чета. А можете ли да си представите какво ние видѐхме на Агликина-поляна? — Сива млада сѫрна, която бѐ заровила своята невинна главица изъ росната трѐва, за да тѫрси по-мегка и по-крѐхка храна! Тя скубеше своята пресна паша, сѫвсѐмъ спокойно, само дѫлгите си уши помръдваше отъ минута на минута, безъ да си издигне главата. Тя не подозираше още, че и сѫ дошли сѫши гости. Тя бѐше най-вѐрното мѐрило, че тѫдѐва на около не е стѫпилъ отдавна човѐшки кракъ, инакъ тя не би си паслатака охолно. Дълго време ние глѐдахме на нейната свобода, на райските и градини, въ които тя сама бѐше царица и вѫобще на блаженните минути, които тя прекарваше въ тая независима дѫржава. Нейниятъ неженъ станъ и крѐхките и бутови, сѫблазниха гладната дружина. Породи са мисль, да посѐгнимъ на животътъ на балканската царица — мѐсото и да употрѐбимъ за храна, а кожата и за царвули . . . . Дордето по-старите изъ по-мѐжду ни дадатъ своятъ гласъ, противъ това немилостиво рѐшение, на едного отъ другарите ни са запали влашката солдаткиня, и клѐтото животно рипна отъ земята та подскоче нагорѐ. То са исправи най-напрѐдъ на задните си крака, като човѐкъ, тури са въ положение да бѐга, но съ пѫрвото си отскачание, заби главицата си въ росната трѐва! Трима четирма души извадиха ножчета и отидоха да заколятъ и удиратъ тая наша горска сѫжителница! . . .

Агликина-поляна, до колкото сѫмъ можалъ да запомня отъ онова време, е такава една мѐстность: тя са намира на единъ вѫрхъ отъ сливенската планина. Отъ кѫмъ южна страна е обградена съ непроходима висока скала, а кѫмъ останѫлите три страни — съ гѫста гора. Посрѐдъ са намира по-

ляната, наръчена Агликина. Това име по сѣка вѣроятность, тя носи отъ цвѣтето — аглика, което изобилствува изъ вжтрѣ. Агликата е горско цвѣте, съ жжлта краска и съ приятна миризма, ржсте по планината, има и въ селата, но повечето съ червеникава краска. Тая полянка е била извѣстна въ хайдушкиятъ свѣтъ, както казахъ. До като са маехме още около огжньтъ да печемъ сжрната, чухме човѣшки гласове, които неможаха да бждатъ на други родъ хора, освѣнъ пакъ на потерята. Ние избѣгахме въ ближното краище. Не са изминаха десетина минути, ето че искочиха на полянката 7—8 души вжоржжени турци, повечето съ дебѣли шишинета. Тие са обржщаха да глѣдатъ на четири страни, като че гоняха зайци. Единъ изъ мѣжду тѣхъ, съ отворени гжрди и съ джлги подсукани мустаци, който вжрвеше най-напрѣдъ, именуваше са отъ своите другари, Сулакъ Пехливанъ. Тоя послѣдниятъ видя най-напрѣдъ нашиятъ огжнь и турената вжрху сжрна. Това бѣ доволно. Сичката потеря са држна малко на страна и Сулакъ Пехливанъ са провикна:

— Слушате ли чорбаджиларъ (?)! Ние ви знаеме, че сте ранени, гладни и бжктисали отъ душата си. За това предайте са: царьтъ ще ви прости, облѣче и нахрани.

До като свжрши своите отечески наставления клѣтникътъ Сулакъ, Коджа Ибрахимъ Захаралията дигна пушката и право въ челото го удари. Гигантскиятъ станъ на Сулака, който приличаше на скала, не са повали отъ единъ пжть на земята. Той преспокойно тури ржка на своята зепнала вече рана, изохка изъ джлбочините на сжрдцето си и слѣдъ нѣколко минути вече падна. Другарите му хукнаха да бѣгатъ. Ние са преближихме до убитиятъ, кого-

то обрахме хайдушки: чантата съ хлѣбътъ, тютюнътъ, туренъ въ едно ерешко мѣшле, царвулите и пр.

VIII.

Цѣли петь деня ся вжртехме ние около Агликина поляна. Цѣли петь деня чекахме ние тука, или да ни дойде на помощь дружината отъ Сливенъ, или пакъ да престигнатъ другаритѣ ни отъ Шипка. Тая вжображаема надѣжда отъ наша страна бѣше просто по тая причина, че ние не знаехме още, че устата, която пжрвъ пжть произнесе на ромжнскиятъ брѣгъ, думата Агликина поляна, отдавна бѣ замржзнала. Като видѣхме най-послѣ, че сичко е напусто, рѣшихме да тѣглимъ за сжрбската граница. Тамъ на близо ни нападна силна потера отъ примките на която невжзможно бѣ да ся отжрвеме. Въ едно малко сражение, падна убитъ и най-добриятъ ни другаръ, Димитръ Коджа Ибрахимовъ. Бѣгахме, крихме са, сбжркахме пжтьтъ и безъ да знаеме, неволно испаднахме близо до турското село Кечи-Дере (надъ Сливенъ отгорѣ въ планината). Това са случи на разсжмване. Като нѣмаше друго по-добро мѣсто на около да са скриемъ презъ деньтъ, намѣрихме за добро да влѣземъ въ една воденица, празно порутено здание, което отдавна бѣше оставено въ расположението на мишките и на нощните птици. Изглѣдътъ и положението на това здание бѣ такова щото нашите неприятели на хилядата едно неможаха да си помислятъ, че ние ще да са скриемъ вжтрѣ.

По тая причина, и ние отъ наша страна ни най-малко са небезпокоехме за сждбата си; щомъ влѣзохме и лѣгнахме да спиме, подъ защитата и наблюдението на единъ караулъ изъ по между насъ самите. По младѣ дойде редъ да караули и дру-

гарътъ ни Иванъ Пѣевъ (ние го наричахме още Плюшко), изъ Казанлжкъ. Да кажа нѣколко излишни думи за тоя нашъ побратимъ по идея и оржжие. По растътъ си, той бѣ грамаденъ исполинъ. Когато живѣехме въ Гюргюво и когато заминеше той изъ улицата или по булеварътъ, то любопитните ромжии и тѣхнитѣ още по-любопитни половини, искривяваха си вратовете да го глѣдатъ. Той ги плашеше още повече, защото за винаги ходѣше съ подсукани на кржвъ мустаци, съ кулчаклий потури и съ писанъ чепкенъ, а малкото му калпаче, ако да не бѣше ухото му да го крѣпи, то на вѣрно би паднало. Веднажь, когато покойниятъ ромжн. князь Куза посѣти Гюргюво, то и хжповската бжлгарска колония въ тоя градецъ, съ сжгласието на самите власти, пожела да му са представи (да не помислите, че въ нѣкоя кжща или салонъ? — Пази Боже! — На улицата), не да заяви своите вѣрноподданически чувства, които хора като насъ не притежаватъ, а да обжрнатъ ужь вниманието на ромжнскиятъ господарь въ отношение на злочеста Бжлгария. Иванъ Пѣевъ бѣ избранъ, да са тури на чело на тая депутация. Два деня и двѣ нощи са занимава той съ своятъ тоалетъ. Мустаките му, джепкенътъ му, силяхите и посатите, принадлѣжаха кжмъ пжрвий нумеръ. И дѣйствително, той можа да привлѣче вниманието на Кузата, който го награди съ нѣколко австрийски жжлтици. Кой смѣеше да излѣзе него день предъ нашиятъ Плюшка? Гюргювските аристократи даже, които са срѣщаха съ него по улиците, бѣха принудени да му струватъ пжть. Вечерьта са даде угощение въ една окадена кржчма, на което присжтствуваха много хжшове. Виновникътъ на тжржеството бѣше Иванъ Пѣевъ. При сичко, че цѣлата полиция бѣше струпана около тая кржчма, пакъ можаха да са биятъ нея нощь

двама-трима власи, а джамовете на прозорците ставаха на соль. Цѣлата нощь са люля бжлгарско хоро, но не само съ крака са играеше, а и съ юмруци. Два пжти тропваше съ крака дружината, а три пжти блжскаше съ юмрюци по таванътъ.

Отъ друга страна, Иванъ Пѣевъ, бѣше душманинъ на ѣдението. Той бѣше такава безджина бачева, щото никога неказваше стига.

— Плюшко, отъ тебе човѣкъ неможе да стане вече, защото си ѣзялъ и касметътъ си, говореше му Караджата на смѣхъ.

— Азъ бай Стефане, презъ цѣлиятъ си животъ, само два пжти помня да сжмъ ся наѣдалъ, както трѣбва, отговаряше той.

Когато ни караха за Русчукъ, спрѣхме са въ с. Трембешъ предъ една бжлгарска кжща. Бѣше вечерь, по дрезгаво време. Заптиите ни дозволиха да си поискаме хлѣбъ отъ ступанинътъ на кжщата, а Пѣевъ са намѣсти до самата порта, щото той да получи хлѣбътъ. Въ това време са подаде една жена изъ портата, и носи нѣщо на ржцѣте си, което неможеше да са различи въ мжрчената. Пѣевъ са впуща и заедно съ нѣщото заграбва и жената, която изрѣва като заклана и отскоче на страна, уплашено. Нѣщото въ ржцѣте на жената не било друго нищо, освѣнъ дѣте годиначе, което нашиятъ побратемъ преторилъ на хлѣбъ.

— Да не си отъ ония хора, които ѣдатъ дѣтца бре синко? каза тя и не са приближи вече до насъ.

Най-послѣ това ѣдени закупа нашиятъ лакомъ другаръ. Когато стигнахме въ Санъ-Жанъ д, Аккръ, единъ арапски попъ, на име Ибрихамъ Хори, ни испроводи 5—6 оки портакали. Тие са паднали въ ржцѣте на Пѣева, който той преполовилъ, скрито отъ насъ. На другиятъ день ние са простихме съ

него вжрху носилото. Но да са вжрнимъ въ запустялата воденица на Кечи-Дере. Щомъ ние сме заспали, слѣдъ опредѣлението Ив. Пѣева за стража, той са вжсползувалъ отъ нашиятъ сжнь и намѣрилъ сгодна минута да са распоряди за ѣдени. Съ насъ имаше едно младо момче на име Стоянъ войвода (на смѣхъ го наричахме войвода), когото той сжбужда полегичка и го предумва да отиди тайно въ селото да си поиска хлѣбъ. Стоянъ войвода неможалъ да откаже на бая си Ивана и тржгналъ за селото. Гдѣ наближилъ гдѣ не до най-крайната кжща, двѣ тузлушки шишенета испукали отъ единъ буклукъ и войводата са прегжналъ на два ката. Ние бѣхме разбудени отъ пушките, още на часътъ скочихме на крака. Глѣдаме, нѣма въ воденицата Стоянъ войвода. Питаме Пѣева, кждѣ е отишелъ, той си криви устата, като че джхче сакжсъ, неотговаря прямо на вжпросите ни, па нѣмаше и защо да отговори, защото и ние са осѣтихме, каква е работата на и дѣлата подтвжрдяваха това сжщото. Поглѣднахме презъ дупките на воденицата, що да видишъ?— Отъ кжмъ селото почерняло отъ пжстри гжжви и ласкави шишенета, които тичаха единъ презъ други, право за кжмъ насъ. Вижда са работата, че потерята е била въ селото, която щомъ видѣла Стоянъ войвода, осѣтила са, че ние сме на близо. Подиръ малко, друго едно отдѣление потера — сливенската, която са виждаше работата, че е била тамъ на близо, спусна са отъ насрѣщниятъ баиръ и тичаше право на гласътъ на двѣте пушки.

Педесять души отъ потерата може да минаха покрай воденицата, но ни на единъ не дойде на умътъ, поне да поглѣдне кжмъ нея. Но на сиромахътъ, кога му е повжрвяло на добро? Гдѣ са кжса конецътъ? Не на тжкото ли? И въ свещенните книги е каза-

но даже, на нѣколко мѣста, че Господъ наказва оние, които обича. Дордѣто времето бѣше ясно и хубаво, незнамъ отъ гдѣ са зададоха облаци, притжмня и загжрмя и джждьтъ плисна. Гдѣ ще да пребѣгни потерата на сухо, за да не я мокри джждьтъ? — Разбира са въ напата опустяла воденица. Десятина души лѣниви турчюля, които бѣха останали назадъ отъ главната потера, тамъ на близо около воденицата, щомъ покапа джждьтъ по дебѣлите имъ вратове, туриха шишенетата подъ мишница и право въ воденицата.

— Едната му капка единъ алтжнъ струва бумбарекъ т. е. на джждьтъ, говоряше единъ отъ тѣхъ и буташе вратата да са отворятъ.

— Язжкъ бе! Сѣкашъ, че три деня не си ѣлъ говореше хлѣбъ, другъ, че неможалъ пжрвиятъ да отвори вратата отъ единъ пжть, която ние бѣхме залостили съ джрвета.

Трети отъ тѣхъ по-уменъ и по-практиченъ, тури си синйото око на една дупка и мѣтна поглѣдъ вжрху сичките братия, които стоеха, като на тржни.

— Бѣгайте, че сме избити аркадашларь! . . Извика той и попжлзя по земята. — Воденицата е пжлна съ московци, повече отъ сто души.

Въ сжщото време изгжрмяха десятина пушки на вжздухътъ и нѣколко гжрла са напрѣгнаха да викатъ мусулманскиятъ свѣтъ. Ние са споглѣдахме единъ други, но никой не каза нищо, нѣмаше нужда отъ праздни думи, въ подобенъ случай, гдѣто фактите говорятъ, като изъ устата на топътъ. Иванъ Пѣевъ само промѣни лице; той признаваше своята вина, че той самъ стана причина да ни издаде, та за това, бояше са да го ненакажемъ по хжшовскиятъ законъ. Но кой обржщаше внимание на подобни работи? Турците, слѣдъ като ни видѣха избѣгаха на страна,

отъ страхъ, да не би да хвѫрлимъ отъ воденицата и удариме нѣкого; ние бѣхме свободни да бѣгаме, но нѣмаше кѫдѣ да се скриеме, защото наоколо бѣ поляна почти, неможахме да избѣгнемъ куршумите на тузлушките шишинета. Ето защо ние не са мрѫднахме отъ мѣстото си. Петь минути са минаха или не, отъ като ни видѣха, въ растояние на което време, околните баире почерняха отъ гѫжви и сини тузлушки шалвари. Като орли лѣтяха жедните за побѣда мусулмански синове и право кѫмъ воденицата тѣглеха, съ извѣстно предпазване разбира са. Въ кѫсо време, ние бѣхме заобиколени отъ 150—200 души потера; но нито тие изгѫрмяха на срѣща ни, нито пакъ ние отъ своя страна нарушавахме още непріятелскиятъ мегданъ.

Сѫгледахме, че двама старци отъ потерята, распасаха своето оружие и са отправиха кѫмъ воденицата; тие бѣха парлементори. Щомъ ни наближиха, колкото да можемъ да са чуваме, предложиха ни, че ако искаме да живѣеме и да бѫдемъ опростени, то трѣба да са предадемъ безусловно. Ние отговорихме, безъ да отваряме вратата на крѣпостьта си, че ся сѫгласяваме, но само тогава, когато видимъ царски хора. . . . Признавамъ сичките тѫжкости на нашата малодушна постѫпка, черва са и сега послѣ шестнадесять години, че ние позорно сложихме оружие; но какво можахме да сторимъ, отъ гладъ щѣха да ни изморятъ въ тая пуста воденица, безъ да отмѫстимъ поне на нѣкого. Вижда са работата, че въ нея минута, въ изнурените и полуубитите наши тѣла, убита е била и душата, изчезналъ е билъ сѣкакѫвъ куражъ. За наша честь или за злощастие, въ селото имало 5-6 души сливенски заптиета, които поканени, на часътъ са намѣриха при воденицата. Сами ние съ своя ржка, отворихме

вратата на воденицата, исхвѫрлихме на вѫнъ своето непотрѣбно оружие и са поклонихме предъ отоманското величие!

. . . . Двѣста уста зѣпнаха отъ единъ пѫть срѣщо насъ, двѣста са зѫби скрѫцнаха и двѣста ржцѣ, може би, стиснаха држкките на своите ятагани. Най-напредъ са доближиха до насъ да ни вѫржатъ и да ни обиратъ едно друго. Ние дигахме ржцѣ, като распнати, мѫчехме да угождаваме съ движенията си, съ цѣль да предвардимъ шамарите. Помнятъ читателите, че преди петь деня, ние убихме на Агликина поляна единъ турчинъ, на име Солакъ Пехливанъ, комуто зехме чантата, гѫжвата, царвулите, камата и пр. Тие пехливански вѣщи бѣха по насъ, не ни дойде намъ на умътъ да ги скриеме или хвѫрлиме. Нещешъ ли, че другарите на Пехливанина биле тука, които съ пѫрво виждание, можаха да познаятъ неговите дрехи! Това бѣ доволно, да се наруши тишината.

— Ей кардашларь! я глѣдайте чалмата на Солакъ-ага, завита на гяурската глава, извика единъ отъ потерата, като сочеше Марина Свищовлията, който дѣйствително бѣше обвилъ главата си съ чалмата на Пехливанина.

— Ами я чантата му и царвулите му на тоя московецъ! извика другъ единъ и сочеше мене.

— Држжте! тие сѫ убийците на Солакъ-ага, викнаха двадесять души, и работата стана кармакаржшикъ.

Тридесять години сѫмъ живѣлъ азъ съ турци, петстотинъ случаи може да сѫмъ глѣдалъ, когато биятъ бѫлгари, но такъвъ бой, какѫвто држпижха на насъ, не бѣхъ виждалъ. Отъ сичката потера, едва ли останаха 20-30 души, на които да не опитаме костеливите юмруци.

— Динсисъ-имансжсъ *) гяуръ! Вие убихте левътъ на нашето село, викаше единъ ходжа и удряше Ив. Пѣева по хлѣбоците съ чукътъ на една брадва.

— Хинжръ-кяфирь! **) Знаете ли вие, кой бѣше пехливанъ-агамъ Солакъ? Той бѣше бирджикъ въ Туна-ялжсж, ***) отъ него са бояха и звѣровете, а вие са намѣрихте да го убиете, говори втори и удрѣ колкото си може.

— Бе пезевенклерь? кой ще глѣда на Солакъ-ага осемьте дѣтца, които вие лишихте отъ баща? шита трети и скжрца съ зжби.

Клѣтиятъ Ив. Пѣевъ, рѣвеше като говѣдо. Като човѣкъ представителенъ, по неговиятъ гржбъ най-много падаха ударите. Ако да не бѣше тамъ едно заптие, човѣкъ съ благородна душа, то навѣрно, ние бѣхме убити. Но безпристрастието го изисква отъ друга страна да исповѣдамъ, че ако не бѣха са намѣрили дрѣхите на Солакътъ на нашите гржбове, то едва ли имаше кой да ни закачи. Азъ и сега, не са сжрдя ни най-малко на тие турци, че ни би-

*) Безвѣрници.

**) Свиня-невѣрница.

***) Пжрвъ въ Дунавската Область. — Мѣжду турците, на пехливаните (борците), припадлежи палмата на пжрвенството. Тие стоятъ по-горѣ, и отъ богати и отъ учени. Съ тѣхъ са гордѣе, не само едно село, но цѣлата околия. Ако въ Тжрново напримѣръ е правилъ свадба нѣкой бей, то цѣлата казаа чака съ нетжрпение, да чуе, кой пехливанинъ е зелъ най-голѣмиятъ бакшишъ, т. е., кой е надвилъ. На вржщанието му въ селото, селските жители излезатъ да го посрѣщнатъ, сичките съ него дѣлятъ скржбь и радость. Освѣнъ това, неговата дума нестава двѣ по рѣшението на общи работи. Пехливаните са приготовляватъ още отъ малки. Тие бозаятъ отъ майките си до трета и до петята си година. Ето защо смжртьта на Солакътъ е трогнала до толкова неговите сжселени.

ха така немилостиво, вждржамъ са да ги нарѣкж варвари, защото тие бѣха въ пжлното си право. Да не ходимъ много надалечь. Представете си за минута, че Солакъ Пехливанъ бѣше нѣкой нашъ войвода, или комита, червеният калпакъ на когото виждате вжрху брженатата глава на нѣкой делиорманскн читакъ. Азъ сжмъ напжлно увѣренъ, че вашиятъ патриотически квасъ, така щѣше да шупне, щото отъ делиорманченинътъ здраво мѣсто неоставаше. По-послѣ, когато ние са качихме на мѣстото на турците, а тие слѣзаха на нашето, азъ видѣхъ когато нашите християнски заптии биеха до умирани единъ невѣрникъ, само за това тѣжко прѣстжпление, че той произнесжлъ думата гяуръ, безъ да си ще.

Но да оставимъ патриотизма на страна, на който границите сж твжрде широки, и да продължимъ своятъ разказъ. Слѣдъ като изеде сѣки отъ насъ по стотина оки бой, потерята потѣгли за село, съ насъ заедно. Плетищата по улицата бѣха побѣлели отъ каджнски глави, които ни ругаяха на четери страни и искаха да ни замѣратъ съ камени. Едно заптие, което било заспало въ селото, щомъ научава, че ни докарали, скачва въ сжньтъ си, джпва си саблята и тича гологлаво да бие и коли. Ако не бѣха другите заптии, единъ отъ другарите ни бѣ сжсѣченъ отъ неговата дѣсница. Чаушинътъ на заптиите го посрѣщна, заплю го въ лицето и му каза:

— Бре керата, тебе не та ли е срамъ отъ царската униформа? Като си билъ до толкова лютъ, защо не дойде да ги хванешъ въ воденицата, съ пушките въ ржката? Вжрзани хора и баба ми може да ги исколи.

Азъ повтарямъ да кажа, че чаушинътъ, макаръ и невѣрникъ, но разуменъ човѣкъ бѣше: Вечерьта ни нахраниха на одаята, както трѣба, по мусулман-

ски, а на зараньта ни подкара силенъ конвой за Беброво. Въ послѣдното това село са срѣщнахме съ другарьтъ си Донча Стояновъ, когото бѣха докарали отъ Сливенъ *). Въ с. Златарица слѣзахме въ кжщата на чорбаджията. На ѣздникъ човѣкъ приличаше той. За да са покаже добръ на заптиите, клекна на прѣдя ни, като кеседжия и почна да ни чете практически наставления.

— А бе чапкжни и нехранимайковци? Какъ вие не са побоихте отъ всевишниятъ, когато намислихте да дигнете ржка противъ милостивиятъ ни баща, Султанъ-Абдулъ Азизъ Ханъ ефендимисъ? Вие не знаете ли, че цѣлиятъ свѣтъ трѣпери отъ неговата дѣсница?

Ние мигахме на прѣдя му. Въ Тжрново сварихме само трима души живи отъ нашите другари, а повечето бѣха избѣсили **). Караджата отдавна бѣ испратенъ за Русчукъ, а на Хаджията била донесена главата и дрѣхите. Ние видѣхме само дрѣхите, които на часътъ познахме. Тукъ са научихме, че колкото наши момчета бѣхме оставили по колиби и овчари, сичките били прѣдадени и хванати отъ правителството. Намѣрихме още попътъ и чорбаджията, които ни бѣха дали хлѣбъ въ с. Дебѣлъ Дѣлъ, докарани вжрзани въ затворътъ. Когато са бѣсели другарите ни, вжжето имъ е турялъ единъ нашъ другаръ, Кржстю Миновъ, изъ Казанлжкъ. Така безсжвѣстно постжпвалъ той, защото Михатъ паша бѣше го подлжгалъ да казва сичко, съ обѣщание, че ще да го освободи. Послѣ обаче, и той заедно съ насъ влачи синджирите.

*) Сичките другари на Х. Димитра, гдѣто и да бѣха хванати, въ Русчукъ ги доваждаха да са сждятъ.

**) Отъ Х. Д. чета, малцина са обѣсиха. Повечето паднаха въ сражението.

Слѣдъ като стоехме до десятина деня въ Тжрново, подкараха ни за Русчукъ, вжрзани и опѣтлени на конете, съ бокаи на краката, а съ белекчета на ржцѣте (краката ни бѣха вжрзани подъ конете отдолу). Презъ което бжлгарско село минахме, мжжие и жени, плюѣха отдалечь и ни кжлняха твжрдѣ кално, че сме станали причина, да имъ са развали рахатъть съ турците. Въ с. Трѣстеникъ бѣ, гдѣто единъ бакалинъ ни напсува така безобразно, щото и синджирете по насъ вжзнегодуваха. Въ Русчукъ ни осждиха до животъ на заточение въ крѣпостьта Санъ Жанъ д'Аккръ, за гдѣто и тржгнахме наскоро презъ Цариградъ. Отъ когато ни бѣха хванали, само въ желѣзницата — Русчукъ-Варна, видѣхме хора, които ни казаха блага дума и оцѣниха нашата постжпка. За жалость, че тие хора не бѣха наши по вѣра и народность братия, но италианци и омразни поляци. Тие ни истудиха още ржцѣте и съ по нѣколко турски бешлици.

— И моите братия сж носили такива синджири като вашите, за Сиберъ, каза единъ старъ полякъ, който бѣше кондиктйоръ на желѣзницата.

. . . . Какъ можехме да избѣгнемъ бѣсилницата въ Русчукъ, колко бой изѣдахме дорде стигнемъ въ крѣпостьта, какво ние видѣхме тамъ въ растояние на десять години — азъ ще да разкажа на друго мѣсто.

На свжршани, азъ сжмъ длжженъ да кажа нѣколко излишни думи, кажете го лично мнѣние, кажете го заключение — както щѣте вече. До колкото можахъ, изложихъ, макаръ и въ общи чжрти, дѣйствията на тримата войводи. Азъ осѣщамъ, познавамъ по себѣ си, че въ днешно време, когато сѣки е за-

познатъ горѣ-долу съ воените планове и нападения, когато напрѣдъ ни стжрчи като гигантъ руската война, нейните желѣзни генерали, колосалните ѝ топове, бѣлите катани, храбрите братушки и пр., — сѣки ще да каже, повече въ себѣ си: „че глупави хора сж биле, тие войводи, какъ тие са посмѣли да си вжобразятъ даже, че ще можатъ да сторятъ нѣщо на всесилната Турция, предъ могуществото на която и военният мундиръ даже на генералъ Гурка, бѣше зелъ хоризонтално положение изъ казанлжшката долина". — „Та това сичко е така, но ела да дойдемъ въ епохата, когато сж дѣйствували нашите прости войводи", отговаряме ние. Въ сѣко време и въ сѣки народъ, когато сжществующиятъ редъ на работите или по-добре старите джржави, захващатъ да са разлагатъ и да издаватъ меризмата на кално блато, то тая отвратителна меризма не бива еднаква за носовете на сжвременниците. Едни казватъ, че тя е боже наказание, други я осѣщатъ, но незнаятъ какъ да ся отжрватъ отъ нея, трети пакъ сжвсѣмъ ходятъ изъ мжглата и т. н. Но тукъ-тамъ, като презъ пржсти, испжкватъ нѣколко единици, които блатото души, които сжзнаватъ напжлно неговата отрова за въ бждще и предлагатъ да са исушатъ краката на това блато, да са затрие то отъ лицето на земята. Тие нѣколко единици изъ между бжлгарскиятъ народъ сж: Тотю, Панайотъ, Хаджията, Караджата, Левски, Каравеловъ и пр. На тѣхната душа най-много дотѣгнала заптийската касатура и чорбаджийското еветъ, тие си подали главата най-напрѣдъ изъ гжстата мжгла на рабството, тие имали смѣлостьта да изрекатъ най-напрѣдъ: „турскиятъ ятаганъ не са тжрши!"

Заради това, да ги не обвиняваме, че постжпили така, а не инакъ, че са отнесли легкомислено кжмъ дѣлото, че съ очи даже неможали да видятъ

крепостьта, която са стрѣмили да превзематъ! Толкова било вжзможно да са направи тогава; въ епохата, въ която живѣли и дѣйствували тие, подобни дрѣбнави сжбития и подобенъ родъ херои само можали да са родятъ. Незабравяйте, че тая епоха не тжрпеше строга критика, студени разсжждения и здравомислящи планове и че горѣпоменатите отъ насъ херои, сж биле вѣрни и истински чеда на тая епоха, които тя роди, а не тие нея.

ПРИЛОЖЕНИЕ.

Азъ счетохъ за неизлишно да помѣстя въ краятъ на книгата долните официални свѣдения на турското тогава правителство, въ отношения на бжлгарските чети презъ 1867—1868 г. Въ Дунавската область, въ която дѣйствуваха и загинаха тие чети, именно въ г. Русчукъ, са издаваше по онова време официаленъ вѣстникъ „Дунавъ," на бжлгарски и на турски („Туна"). Тоя послѣдниятъ вѣстникъ, до редакцията, на който са четяха смжртните пресжди, имаше най-вѣрните свѣдения за четите, които фабрикосваше по своему; но и тие взглядови на правителството, не сж безъ интересъ. Читателите ще научатъ отъ тие свѣдения начинътъ, съ който нова Турция, по примѣръ на европейските джржави, са мжчи да прави черното бѣло и обратно, или по-добре, езикътъ, формата и сждржанието на полицейската и подкупената журналистика. А в. „Дунавъ," който е станалъ почти библиографическа редкость, може да служи за образецъ. Други вѣстници или книги (исключава са в. „Турция") съ продадено мастило, не сжществуватъ на бжлгарски, което прави честь на турските мжжие, че не сж изнасилили святата гласность на пе-

чатното слово. Между другите материяли, читателите ще срѣщнатъ и нѣколко вѣрноподданически протести, противъ четите, подадени отъ страна на бѫлгарите. Тие протести сѫ вѣрни. Тие сѫ излѣзли изъ чиржетата на ония наши братия по кръвъ и вѣра, които са казваха мемлекетъ чорбаджиларъ. Знаятъ читателите моите чувства къмъ тие послѣдните, но азъ съмъ готовъ да ги извиня до нѣкждѣ въ тоя случай. На помѣнатите протести е турено имза подъ сѣнката на бѣсилниците, подъ всемегущиятъ погледъ на пашата и каймакаминътъ, гнѣвътъ на които можеше да бѫде вѫзбуденъ отъ едно темане. Ако азъ пишахъ тие редовце преди 5—6 години, то отъ перото ми щѣше да тече огнь и отрова, да псувамъ чорбаджискиятъ корѣнь на лѣво и на дѣсно; но днесь, когато нѣма вече турци и тѣхните бѣсилки; когато видѣхъ да са подписватъ подобни протести, не отъ безкнижни чорбаджии, съ алатурката сетири, а отъ хора съ солидно образование, съ цилиндри и фракове; хора, които небѣха позорна рая, но свободни граждани, въ конституционна страна, които не бѣсилка заплашваше, а жажда за власть и за богатство, — то старите чорбаджии останаха на заденъ планъ, като че ми са иска да ги извиня нѣкакъ си, ей така, безсѫзнателно. Мина са вече тѣхната епоха, слѣзаха тие отъ височината на своето мѣсто, ни лула тютюнъ не чинатъ вече тѣхните кехлебарени чибуци. Па и сѣки ги напада, а това обстоятелство именно, кара човѣка да са умилостиви малко, тъй го изисква човѣщината. Смѣлость и хероизмъ бѣше да са нападатъ тие тогава, когато предъ кѫщите имъ чакаха по стотина души селени. Пусто време и пусти обстоятелства, какво не сѫ тие въ сѫстояние да произведатъ на човѣка, да му обѫрнатъ понятията и взглядовете съ главата на долу! Песѣньта:

„Паши, чорбаджии, заптии, кадии,
Келеви Султани
Кръвьта ти пиятъ и пр.“

наближи време да са предаде на историческата мухъль, не вълнува тя вече честната душа, съ изключение на нѣколко подритнати отъ епохата личности, които чакъ сега сѫ са сѫбудили и одѫрзостили да преслѣдватъ пашите и чорбаджите, когато тие послѣдните сѫ станали за подигравка и на старите баби. Ние мислиме, че е време вече да са родятъ нови хора въ Бѫлгария, които ще да запѣятъ:

Министри, Директори,
Гладни чиновници,
Солидно образовани
Драгуни и сѫдници,
Кѫщи съ балкони,
Подкупени вѣстници,
Безпристрастни бесарбци
Хазнокрадства и чифлици, —
Скѫсаха ни чергата и пр.

А кой отъ тѣхна милостъ, отъ старите и нови чорбаджии сѫ по-лошави, то нека ми бѫде позволено да ритна срѣщо рѫженътъ, т. е. да кажа, че чираците надминаха майсторите. Стариятъ чорбаджия бѣше простъ, грубъ, еничеринъ и пр. Когато той отиваше на конакътъ, само като са прокашляше изъ улицата, населението настрѫхваше и сѣки испущаше изъ зѫбите си: „минува изѣдникътъ.“ Тѣхното влияние нѣмаше никаква деморилизующа чѫрта. Крѫгътъ на дѣйствията имъ са ограничаваше: около пѫлното съ масло гѫрни, около кошницата съ яйцата, нѣкой и другъ калпавъ бешликъ, зетъ въ роде рушветецъ и най-послѣ едно сектиръ, че маслото било горчиво.

—„Господъ да ви убие, васъ чорбаджиите,“ казваше сѣки. Така ли е съ младите чорбаджии? Отъ тѣхните симпатични уста, тече медъ и масло, дордето са наканишъ да имъ кажешъ доброутро, тие са спущатъ да ви хванатъ ржката съ двѣ ржцѣ, и питатъ любезно: «Какво прави населението? Не сж ли намалили още данъкътъ? Необичате ли да пиете по единъ чай или кафенце? — Моята кжща е отворена, като за васъ хора; нейна милость е моята госпожа, — желая да ви я препоржчамъ; искамъ да подойда на вашето село, да ви видя училището; но много работа имамъ, пиша въ вѣстникътъ, викама консула на вечера, съ когото са познавамъ още отъ Парижъ, гдѣто свършихъ науките си и гнихъ гжрди за доброто на отечеството си . . . А вие са хилите, като закланъ и гжлтате на сермия всичко казано и видено въ кжщата на младия чорбаджия, който лжи безобразно и който ви гори душицата изъ подъ земята. Въ кжсо казано, днесь чорбаджиите мжчно могатъ да са познаятъ, защото тие обичатъ да говорятъ най-много за народните нужди и тѣглила.

Но ние говорихме за старото чорбаджиство, за което каквото и да кажешъ, се′ не е цвѣти за мирисание; но безсжзнателно, отплѣснахме са отъ предмѣтътъ си.

Ето официалните документи, зети отъ в. „Дунавъ“, за които говоря по-горѣ:

. . . “Въ преминалите два броеве на „Дунавътъ“ ний обявихме по кой начинъ са удариха и распржснаха двѣте разбойнически чети, които бѣха сжставени въ Влахия отъ нѣкои развратни бжлгари, съ цѣль за да правятъ разбойничество въ балканътъ, и какъ на скоро са наказаха оние, които са уловиха живи и наранени.

Костаки Гюргевлиятъ, който са нарани въ колѣното съ куршумъ, е главниятъ писаръ на разбойниците, съ които са случи една битва въ балканътъ Пустия, гдѣто са избиха, заедно и на ония, които са изловиха живи и наранени, и на всичките отъ четата, които са погубиха по рѣшението на законътъ, написалъ е едно саморжчно завѣщание до ония хора, които сж са сжбрали въ Букурещъ въ името на единъ комитетъ, та са стараятъ за тази работа, и станаха причина да подпадне въ това зло състояние.

Ний видѣхме образътъ на това завѣщателно писмо, и за любопитство на читателите, обнародваме го въ сжщность споредъ както слѣдва: *)

Ей пжрви членове на Бжлгарския комитетъ въ Букурещъ!

„Вие излжгахте мене и други човѣци, и ни ис„пратихте въ Турция за да направимъ една буна. „Ние додохме, и освѣнъ гдѣто не видѣхме никаква „помощь отъ Бжлгарите, но напротивъ всичките ни „са показаха неприятели, и мене що мя улови и пре„даде на правителството, и той е сжщи Бжлгаринъ. „Ние паднахме въ турскиятъ огжнь, останахме глад„ни и жждни по планините и по горите, и най-послѣ „са сжсипахме и изгубихме, и ето сега ние подпад„нахме подъ царския остръ мечъ.

„О вие членове на комитета, що са стараете за „доброто на бжлгарите! Това ли е вжзрождението на

*) Костаки Гюргевалията бѣ човѣкъ съ представителна физиономия, така щото, когато го искараха на бѣсилицата, много бѣлолики каджии неволно бѣха принудени да кажатъ: „Язжкъ!“ Нѣма нужда да кажемъ, че това завѣщание е бошъ-лафъ, че то е излѣзло изъ подъ перото на Стоила Попова или Ив. Чорапчиева, редактори на в. „Дунавъ“. Самото начало: „Ей пжрви!“ . . . е турско.

„народътъ? Вие като искате вѫспитанието и обра-
„зованието на бѫлгарските синове, въ това ли поло-
„жение искате да ги докарате, въ което ние подпад-
„нахме днесъ? Когато ни наставлявахте да разбой-
„ничествуваме, не докарахте ли си на умътъ поне
„турските сила и селяните посредъ които щѣхме да
„микеме? Или мислите, че хората сѫ като насъ бу-
„дали и замаяни? Каква ярость и враждебность и-
„махте кѫмъ хорските чяда? Стоката ми отиде! Кѫ-
„щата ми и покѫщнината ми запустяха! И ето азъ
„изгубвамъ живота въ младините си! Всевишний Богъ
„нека накаже васъ и колкото сѫ като васъ, съ по-
„зло наказание отъ колкото нашето.

Споредъ писменнията исповѣдь, когото е далъ рѣченията Костаки, тойималъ капиталъ около двѣсте жѫлтици, но г-да членовете на комитетътъ излѫгали го и му зели паричките съ обѣщание, че като ми-ни въ отсамшната страна за да печелятъ пари, тие ще улавятъ по-богатите турци и християни, ще ги убиватъ и ще имъ зематъ парите, за да убогатятъ кассата на комитетътъ, и въ малко едно време като испѫлнятъ тази си заслуга, рѣчените двѣсте жѫлтици щѣли да му са умножатъ двойно и тройно и още повече, и тогасъ щѣли да му ги дадатъ назадъ. По слѣдствие на това обѣщание окаяннията Костаки остава днесъ баща си да са тѫжи за тия жѫлтици.

По сѫгласните исповѣди на уловените: Панагюрецътъ Петра, Троенецътъ Марина, Никола и на другите още другари отъ ударената и разбитата чета, която са появи помѣжду Троянъ и Златица, тие били подъ управлението на войводата Хаджи Димитра, който са наредилъ отъ Букурещкиятъ Комитетъ и миналъ въ отсамшната страна.

Тази чета слѣдъ като нападнала на единъ тюфекчийски дюгенъ въ Троянъ, вѫоръжила са съ по-

трѣбните си оръжия, и като неможала да срѣщне нѣкой богатъ ага или чорбаджия за да го обере, рѣшила щото за сега да обира по едного и по двама отъ ония, които би срѣщнала по пѫтищата, и за пръвъ пѫть уловила едни бѫлгари кираджии, които идяли отъ Пловдивъ, и имъ зели около четиристотинъ гроша. Споредъ отсѫдителните имъ листове, които ни паднаха на рѫка, тази чета като тръгнала отъ тамъ за да си тѫрси бѫдѫщата честь, нечаяно са обсадила отъ запиетата, и отъ страхътъ на грѫмването на една пушка, всѣки са разбѣгалъ по на една страна и сега са ловятъ единъ по единъ.

Букурещките разбойнически главатари, накарали единъ опитенъ писаръ та имъ написалъ една прокламация, която и распръснали тукъ тамъ. Въ единъ членъ на тази прокламация тие казватъ, че са старятъ за доброто на бѫлгарите, и че появените разбойнически чети въ балканътъ, сѫ едно вѣтхо и всегдашно нѣщо, и че тие нѣмали никакво понятие и участие въ тия разбойници, и че неприятелите имъ които говорятъ това нѣщо, то не било друго освѣнъ една клевета противъ тѣхъ, сѫвременно тие правятъ и нѣкакви слаби разсѫждения вѫрху думите, които „Курие д'Ориянтъ“ бѣше обнародвалъ за този предмѣтъ.

И ние знаемъ, че по способното мѣстоположение на Стара-Планина, тамъ си сѫществуватъ разбойници отъ вѣхто време, обаче само сега са видѣха като тѣхъ разбойници, които да иматъ на главите си по единъ разбойнически знакъ отъ тенекия, (а да кажете левъ — неуйдисва), знаменоносци, и главни писари, съ цѣль за да обиратъ и убиватъ хората.

Членовете на мнимиятъ този Бѫлгарски комитетъ, да ли сѫ мислили, че тия разбойници нѣма да са уловятъ? или сѫ са увѣрявали на клетви-

те които имъ сѫ дали? Какво голѣмо безумие е да лжжатъ едни неопитни и слаби хорица, и да ги закѫлнятъ да убиватъ хора и да разбойничествуватъ, на отпослѣ да думатъ, ние искаме доброто на бѫлгарите, и нашата работа не е за разбойничество, и да казватъ още, че тие нѣмали намѣса въ това нѣщо, когато напротивъ сѫ наяве исповѣдите и подписите на едни излжгани хорица, и съ това си казване мислятъ, че ще увѣрятъ публиката! О глупость! О безумие!

Разбойниците когато са удариха въ балканътъ и са изловиха, на главите имъ са намѣриха едни тенекиени знакове за вжсхищение, съ надпись Свобода, за която са бори комитетътъ. Тие слѣдъ като заклали невинните дѣчица и единъ селянинъ, имали намѣрение да убиватъ когото богатъ турчинъ или християнинъ би срѣщнали, и споредъ наставленията които имъ далъ комитетътъ, разумѣ са, че присвоението имъ на думата свобода, било убийство или разбойничество. Тази ревность на комитетътъ, какво добро благоволение, и каква голѣма заслуга е на народътъ!

Най-лошото, най-срамотното и най-низкото нѣщо предъ всѣко вѣроисповѣдание и предъ всѣки народъ на този свѣтъ е разбойничеството. Членовете прочее на комитетътъ, като са сжбраха и сжставиха чети, които най-послѣ минаха подъ праведнятъ мечь на Н. И. Величество, отъ завѣщанието на Костаки, ще разумѣятъ какво говорятъ тия пропаднали хорица. Нека чюятъ още какво говорятъ фамилиите и дѣтцата на погубените въ тоя случай человѣци!

Ние споредъ както сме говорили нѣколко пѫти за Бѫлгарите, и днесь пакъ повторително казваме, че тие никога не сѫ са отклонили и нѣма да са отклонятъ отъ преданността си, която са засви-

дѣтелствували предъ Господарътъ си. А за да докажемъ еще единъ пѫть това наше довѣрение, ние са задоволяваме като спомѣнемъ още единъ пѫть, че Бѫлгарите обсадиха и изловиха въ планината повечето отъ сегашните разбойници.

Отъ тие разбойници, появили сѫ са и други двѣ чети около Котленската планина. Тѣ сѫ вече обсадени отъ испратената имъ вжрху войска, и нѣма сѫмнѣние, че наскоро и тие ще са потжичатъ и истрѣбатъ.

(Брой 180, 67 год.).

Въ прѣминалиятъ брой на вѣстникътъ ни ние обявихме, че са уловихѫ кѫдѣ Тжрново нѣкои отъ разбойниците, които минахѫ отъ Влашко въ отсамната страна, както и други още нѣкои развратщенни лица, които имъ бѣхѫ сжучастници, сжврѣменно бѣхме забѣлѣжили, че Н. В. Главниятъ вилиетски управитель завчера докара съ себѣ си петьдесятъ души отъ тия сжзаклятници.

Като са свърших испитите на тия уловени хора, захвана са отсжжданието имъ, и завчера въ Понедѣлникъ десять души явно са отсждиха въ вилиетското криминално сждилище, гдѣто имъ са и отрѣдихѫ наказанията, сжобразно съ доказаното имъ разбойничество и злодѣяние. Като ся свжрши отсжждението и на другитѣ, което става явно и въ опрѣдѣленни дни въ вилаетското Криминално сждилище, ние ще обнародваме напространно и тѣхните сжотвѣтственни съ дѣлата имъ наказания, които ще са отрѣдятъ сжобрано съ законътъ.

По-прѣди ако и да бѣхме обявили, че при планината Пустия са улови Костаки, писарътъ на прочутата Тотева чета, и че са обѣси въ Тжрново, обаче наказанието му бѣше са отложило за да дава

свѣдения и за ония отъ другарите на рѣчената чета, които са изловихѫ тукъ-тамъ по единъ по двама. Слѣдователно, Костаки са докара въ Русчукъ и вчера са обѣси.

Отъ разбойницитe за които са рѣши да са погубятъ, шекерджиятъ Тодоръ са обѣси въ Тѫрново, Стойо въ Ловечь и Иванъ Кьоръ Тончевъ въ Свищовъ.

Единъ отъ тия разбойници на име Трайко който са нарани по главата, когато ги распрѫснахѫ въ планината Пустия, и бѣше побѣгналъ, улови са сега при Бѣла отъ гдѣто бѣше сторилъ намерение да побѣгне пакъ въ Влахия. Той са докара въ срѣдоточието на вилаетътъ, и сега е подъ сѫдъ.

(Брой 181).

Отъ многобройни досегашни опити са е доказало, че Бѫлгарския народъ по своя природенъ характеръ, всякоги е билъ и е наклоненъ кѫмъ миръть и спокойствието и въ сѫщото врѣме ся занимава съ работа си, доказвало са е още, че съ този си характеръ той отбѣгва отъ суетни вѫображения за *свободата* и *независимостьта*, които са показватъ у повечето отдѣлни народности. Заради това и ние мислимъ, че е излишно да ся простираме и да даваме повторителни потвѫрждения вѫрху този прѣдмѣтъ. Отъ една страна този народъ както си живѣе въ пълно довѣрие и тишина, той си е усрѣдоточилъ мнѣнието и старанието въ занаятието си, на което подлѣжи и на земледѣлието, и отъ друга страна, благитѣ учреждения и достопохвалните прѣобразования на царското правителство, като сѫ ограничени въ усѫвѫршенствованието на вещественнятъ и моралнятъ успѣхъ и благоденствие на

всичкитѣ му безъ разлика поданници, то никой неможе да откаже, че Бѫлгарскиятъ народъ, който живѣе въ веляетътъ, и на когото сѫстоянието и положението ни сѫ познати отъ близу, въ блаженството си е достигналъ до една стѫпень по-горня отъ колкото са надѣваше.

Всичките Бѫлгари като познаватъ твѫрдѣ добрѣ, че отъ сѫхранението на това имъ положение тие щѫтъ са вѫсползуватъ още повече, ако и да са старятъ отъ душа и отъ сѫрдце за да усѫвѫршенствуватъ срѣдствата за увардюванието му, но както въ всѣки единъ народъ тѫй и мѣжду тѣхъ естественно са намиратъ едни низки хора, които искатъ да са вѫсползуватъ отъ поврѣдата и злините на своите единородци. Тия хора, които живѣятъ въ сѫединените княжества и по други нѣкои мѣста, поощряеми въ тия ся мнѣния още повече отъ нѣкои иностранни подбудители и внушители, които искатъ да са вѫсползуватъ отъ размѫтеното и неспокойственното положение на царското правителство, сѫставиха и испратиха въ отсамшната страна нѣколко хайдутски чети, съ цѣль да са наруши общата тишина и спокойствието въ това мѣсто, а за да би са упазило това тѣхно зло намѣрение, и за да би са умножило разбойничеството имъ спорядъ както искатъ тѣ, измайсторосватъ всѣкакви лукавства, щото да прѣдставятъ работата като една сѫща буна.

Отъ сѫставлението още на тази бунтовническа сбирщина, правителството е узнало всѣко едно нейно движение и прѣдприятие, и съ врѣме още зе дѣятелни мѣрки, чрѣзъ които да не остави да тури въ дѣйствие злото си намѣрение, слѣдователно тази сбирщина щомъ захвана да работи и дѣломъ, тя подпадна въ рѫцете на законното наказание,

което не е нѣщо за сжжалѣние. Обаче най-жалостното е това, че нѣкои неопитни лица отъ жителите на нѣколко градове, като неможаха да упознаятъ пристрастното мнѣние на тази бунтовническа сбирщина, сжобразиха са съ умовете и та я послѣдоваxx, и като неможаха прѣдварително да проумѣятъ злощастното слѣдствие на това имъ послѣдование, изгорѣxx въ огжньтъ на буната и най-послѣ са наказаxx.

Споредъ насъ, отъ минуването въ отсамшната страна на тия врѣдителни лица, нищо друго не виждаме за сжжаление, освѣнь убиването на невинните петь турски юноши, а това приключение може би да е разгласило какво влияние и сила има правителството, и въ сжщото время е показало до каква стжпень сж прѣданни и вѣрни бжлгарите прѣдъ господарьтъ си; защото въ Бжлгария ако би да има хора, които да могжтъ да направятъ една буна и и едно зло, тѣ сж разбойниците които напрѣди минаxx отъ Влашко въ отсамшната страна. На вториятъ день обаче слѣдъ прѣминуването имъ, оставиха само диритѣ си, и слѣдъ три дни когато бѣха на число около тридесять души, сбиxx са съ дванадесять души Турци селяни, (на които мисляxx да нападнатъ), и повечето като са нараниxx съ малки сачми, другите са избиxx и са сжкрушиxx сжвсѣмъ. Отъ тия тридесять и два души разбойници, освѣнь прочутиятъ имъ войвода Тотю, който са нарани по ржката съ сачми, заедно съ четирмата си другари, всичките други са изловиха и наказаха сжотвѣтственно съ дѣлата си.

Единиятъ отъ тия петима души на име Странджя Никола като са раздѣлилъ отъ тѣхъ, зе са извѣстие че са крилъ тукъ-тамъ, но причината за гдѣто до сега не са е уловилъ е, че той са билъ

опасалъ съ единъ зеленъ поясъ и вжрзалъ на главата си една чалма, които билъ зелъ отъ едно отъ убитите турчета при Свищовъ, и съ този изглѣдъ, гдѣто отидялъ показвалъ са за турчинъ, но както и да е и той ще са улови наскоро.

Слѣдователно, неприятелите които нагласиxx тази буна, нѣма вече какво да кажятъ лично или посрѣдственно, за влиянието и за бжрзите и дѣятелните мѣрки на правителството.

Тие бунтовници, и ония на които тие са уповаватъ, мислятъ че Бжлгарския народъ ще ся излжже на сладкия гласъ на свободата и че съ ржцѣте си ще си ископаятъ гробовете. Обаче противното на това тѣхно суетно вжображение са доказа най-напрѣдъ отъ това, гдѣто Бжлгарите съ едно вжодушевление и распаленность гониxx разбойниците съ сопи по горите и планините, и отпослѣ за да би изразили още единъ пжть своята преданность която имжтъ кжмъ господаря си, и за да обявжтъ публично, че тие сжвсѣмъ не са сжобразяватъ съ мнѣнието и съ цѣлта на тия бунтовници, всичкиятъ народъ, даже и самите селяни побжрзаxx да протестиратъ съ подписите си противъ постжките и прѣдприятията на рѣчените разбойници.

Понеже отъ всѣко мѣсто са испращатъ до печатницата ни такива протести, ние са задоволяваме за сега да обнародваме въ днешнийтъ си брой долниятъ протестъ, който дойде отъ Тжрново.

ПРОТЕСТЪ

Отъ страна на Бѫлгарите жители въ Тѫрновския санджякъ кѫмъ бунтовническото общество въ Букурещъ, което е сѫставено подъ име „ТАЙНЪ БѪЛГАРСКИ КОМИТЕТЪ". Този протестъ е подписанъ съ по нѣколко стотини подписи отъ всякой градъ въ рѣченията санджякъ.

Господа, които и да сте, членове на нарѣчения отъ васъ *Централенъ тайнъ Бѫлгарски комитетъ*, и които обнародвахте около два мѣсяца напрѣдъ, единъ *мемоаръ* и послѣдно врѣмя едно *обявление* кѫмъ Бѫлгарския народъ, помислихте ли въ какво прѣмеждие вие сте поискали да хвѫрлите нашия народъ, и на каква опастность вие излагате нашето отечество чрѣзъ вашитѣ безумни постѫпки?

Коя е била нуждата да пущате на публиката и да пръскате въ народа таквисъ прѣстѫпни писма? Ако чрѣзъ туй вие сте имали намѣрение да направите нѣкое добро на народа, и на отечеството, спорядъ вашето изражение, вие сте много излѫгали.

Не сѫ тѣзи срѣдства съ които человѣкъ може да бѫде полѣзенъ на отечеството си. Вие сте искали да прѣдставите на императорското султаново правителство нуждите и желанията на Бѫлгарския народъ, а чрѣзъ вашето недавно *обявление*, да покажете на народа пѫтя, който той трѣбва да слѣдува, за да получи испѫлнението на желанията си отъ страна на императорското правителство.

Ние ви питаме слѣдователно, по кое право вие си позволявате да обнародвате таквизи писма, и отъ кога Бѫлгарския народъ е повѣрилъ интереситѣ и сѫдбата си на вашето попечение? Кажете ни на какво право стѫпвате вие нѣколко, живущи вънъ отъ отечестовото ни да правите изъ потайно демонстрации прѣдъ публиката и въ имято на единъ народъ най-невиненъ, най-миролюбивъ и най-привързенъ на правителството си? Кое право имате вие, членове на единъ потаенъ комитетъ да отправяте размирни вѫзвания кѫмъ нашия миренъ и тихъ народъ? Защото разумътъ който може да извади най-подиръ отъ горѣрѣченитѣ двѣ ваши писма, непоказва друго освѣнь, че искате да произвѣдете смутове въ нашето мѣсто и туй са потвѫрди отъ разбойническите четя, които вие испровадихте послѣдне въ нашята страна.

Ние ви питаме пакъ, членове на комитета! отъ гдѣ познавате вие кои сѫ нашите нужди и нашите желания? и какъ си позволихте да прѣдставлявате за наши нужди вашите политически бѫлнувания и химери? Туй не е ли една убийственна клевета срѣщу насъ отъ ваша страна? или пакъ кога императорското правителство са е отказало да услиши нашитѣ молби и законни желания, щото вие сте са подъзрѣли да хортувате за народа и въ имято на народа? кажете ни слѣдователно: въ коя епоха и кой ви е далъ пѫлномощие да дѣйствувате отъ страна на народа? Ние когато ще имаме нѣкоя нужда, ние знаеме винаги гдѣ трѣбва да са отнесемъ; и вие господа, като са провиквате прѣдъ свѣта съ единъ важенъ тонъ, вие не само играете една смѣшна роля, нъ въ сѫщето врѣмя, вие вършите едно дѣло, толкози прѣстѫпно, колкото и срамно.

Продължавайте слѣдователно господа, да викате и да ни увѣрявате, че вашиятъ комитетъ желае доброто на народа, и вие не сте орждия на иностранни внушения. Ние познаваме на кои иностранни правителства износя, щото печялните сцени на Сирия и на Кандия да бихѫ са повторили и въ нашето отечество; ние познаваме на кои изна-

ся щото Бѫлгарите да не получятъ никое право въ **Черковния си Вѫпросъ**, който вие тъй усърдно са старате да компромитирате; на конецъ, нѫкъ е познато тоже, на кои не сѫ угодни реформите и улучшенията, които императорското правителство вѫвожда катадневно въ дѫржавата за благополучието на поданниците си.

Какъ трѣбва да истѫлкуваме вашата наглость, съ която вие посмѣихте да кажете въ вашето обжвление, че народътъ чрѣзъ своето замълчяване вѫрху вашиятъ мемоаръ одобрява сѫдѫржанието му? Туй е една безстидна лѫжа. Истинното е че народътъ никакъ не даде ухо на вашия мемоаръ, и народните прѣдставители въ Цариградъ на часа протестирахѫ отъ страна на Бѫлгарския народъ този ви мемоаръ.

Но вие неможете са отказа, господа, че една разбойническа чета стѫкмена и испроводена отъ васъ прѣмина на 14 Май послѣдний отъ Влашко въ нашата страна. Разбойниците отъ тази чета, като са изловихѫ съ обществената сила, исповѣдахѫ най-откровенно, че сѫ били испроводени отъ васъ за да произведѫтъ смутове въ страната ни и да извѫршятъ най-гусни престѫпления, както и затрихѫ нѣколко млади пастирчета турчета въ околностите на Свищовъ. Ние непознаваме, и нито ищемъ да знаемъ кои сте вие, гдѣто испроводихте тѣзи разбойници; но побратимството ви съ тѣзи злодѣйци, които толкози пѫти сѫ лежяли въ затворъ въ нашето мѣсто за кражби и за убийства, дава ни поводъ да си сѫставимъ за васъ едно твѫрдѣ отвратително мнѣние.

Туй ли сѫ тѣ вашите ратници за свободата, господа членове на комитета, прочютиятъ разбойникъ Тотю съ неговите свирѣпи другари? Засра-

мете са отъ свѣта, господа, гдѣто сте са сдружили съ разбойници ужь за дѣлото на свободата!

Нъ тѣзи разбойници, отъ които едни са вече изловихѫ и наказахѫ отъ правосѫдието, а другите са прѣслѣдоватъ строго и ще са накажатъ спорядъ праведните закони на дѫржавата, не заслужватъ никакво сѫжаление. Нъ какво ли трѣбва да са рѣче за нѣколко юноши полѫгани по вашите безумни внушения да са сѫединятъ съ рѣчените злодѣйци и да станѫтъ жертва на своето легкоумие и на своята неопитность? Какъ не ви домиля да обезчадите и опустошите нѣколко фамилии? не помислихте ли че поради таквизи гибелни побуждения нѣколко юноши страдаятъ отъ давно вече въ затворъ и заточение?!

Е, Господа членове на комитета, нека ви постигне Божието правосѫдие! Ние ви исключаваме измежду насъ, и протестираме прѣдъ Бога и прѣдъ человѣците сърѣщо вашите истребителни дѣйствия, чрѣзъ които вие са опитахте да нараните народа ни по сѫрдцето и да го компрометирате, и расплакахте толкози бащи и майки Бѫлгарски.

(слѣдватъ подписите).

(Брой 182)

Русчюкските Бѫлгари отправятъ слѣдующиятъ протестъ кѫмъ самозванниятъ таенъ Бѫлгарски комитетъ въ Букурещъ.

Господине Редакторе!

„Умолявате са да обнародвате въ единъ отъ „най-скорошните броеве на почитаемия Вѣстникъ „Дунавъ“ слѣдующиятъ протестъ отъ страна на Рус„чюкските жители съ окрѫжието му заедно.

„Отъ нѣколко врѣме, Букурешкия подъ име,

„Централенъ таенъ Бѫлгарски комитетъ,
„сбирщина на зломисленници на народа ни хора,
„дръзналъ е да прекара въ отсамната страна нѣкол-
„ко разбойнически чети, съ цѣль да развалятъ об-
„щото спокойствие.

„Благодарение обаче на Н. В. Мидхатъ паша,
„Главния велиятски управитель, който съ естествен-
„ната си бодрость и съ неуморимитѣ си старания,
„излови речените разбойници и ги наказа сжответ-
„ственно съ вините имъ.

„Жално е само, че рѣченій комитетъ съ без-
„умните си постѫпки, стана причина да расплаче
„толкова чада, майки и сжпруги.

„Нека прочее самозванний Букурешки Бѫлгар-
„ски Централенъ таенъ комитетъ са оглѣда въ
„работите си, и да дава отвѣтъ предъ Бога и предъ
„цѣлия свѣтъ за тази си убийственна за народа ни
„постѫпка.

„Ний пакъ въ името на Н. И. В. нашій ми-
„лостивейший и добродѣтелнейший Царь СУЛТАНЪ
„АБДУЛЪ АЗИСА и въ името на человѣчината
„протестираме противъ тоя комитетъ.

Вѣрноподдани на Н. И. В. Султана.
(слѣдватъ подписите.)

Бѫлгарскиятъ комитетъ въ Букурещъ тия дни е издалъ и друга една прокламация, отъ която благоволи да проводи десять екземпляри до печатни-
[illegible]ни. Съ тая си прокламация той сжжалява наказаните прочути разбойници, които наричя свои братия, защото сж послѣдователи и дѣйствителенъ органъ на неговото бунтовническо мнѣние, сжвръменно казва на Бѫлгарите да не обржщатъ никакво вниманіе вжрху свѣдѣнията и извѣстията, които нашия

вѣстникъ даде за направените въ тоя случай постѫпки и наръдби.

Рѣчената прокламация изважда на яве заблуждението на членовете му, които подъ булото за че искатъ самостоятелностьта на Бѫлгарите, до сега си криеха бунтовните намѣрения, защото тия счетоха за братия разбойниците, които са обвиниха съ най-голѣмите злодѣяния за убийство, грабежъ и пленъ, и са наказаха съ най-строгото наказание на царския законъ.

Прочее, членовете на тази бунтовна сбирщина, като обявяватъ себе си сжщо като онія разбойници, то наистина нѣма какво да са каже на тази имъ ревность, умъ и способность. Неможе да бѫде други по-безуменъ и по-замаянъ человѣкъ на свѣта, освѣнъ онзи, който наричя братъ едного разбойника, гдѣто е убилъ человѣци и най-послѣ са е обѣсилъ

Понеже така наръченіятъ комитетъ сжстои отъ едни безумни человѣци, ние не приимаме нито да спомѣнемъ думите, които сж писали и обнародвали, нито пакъ да имъ отговаряме.

— Букурешкия комитетъ, въ една отъ обнародваните си прокламации увѣрява, че Димитръ, за когото са писа че е въ планината, намиралъ са билъ и до сега въ Букурещъ, а това увѣрение на комитетътъ е съ цѣль, щото споредъ вжображението си, да извади за неосновни и за лжжливи извѣстията, които вѣстникътъ Дунавъ обнародва, за по кой начинъ са отблжснаха и сжкрушиха разбойниците, които минаха въ отсамната страна. Наистина за тогози Димитра, за когото говори комитетътъ, че е още въ Букурещъ, и нашите полицаи го знаятъ, че е хайдутинъ и че е още въ Букурещъ, но той не е Сливнелията хаджи Димитръ, на когото такожде ликътъ и изглѣдътъ сж забѣлѣжени въ тефтерътъ на на-

шите полицаи. А Димитръ, за когото ние обявихме, че билъ въ околностите на Троянъ, и самиятъ комитетъ знае добрѣ, че той е Топалъ-оглу Димитръ, на когото бѣше далъ и разбойнически наставления, чрѣзъ които той зе съ себе си нѣкой извѣстни Бѫлгари, и най-послѣ стана причина да са погубатъ и сѫкрушатъ въ Троянскиятъ и Златишкиятъ балкани. Слѣдователно, комитетътъ ако може да чуе, какво говорятъ останалите живи и днесь още запрѣни въ Тѫрново Димитрови другари, той трѣбва да ги сѫдѧи.

(Брой 186)

Както отъ всѣко мѣсто на веляетътъ ни се испращатъ за обнародване писма и протестове противъ Букурешкиятъ Бѫлгарски комитетъ, тѫй сѫщо и бѫлгарите отъ Ловчанската каза, отправятъ слѣдующето писмо и протестъ къмъ членовете на рѣченията комитетъ.

Протестъ къмъ членовете на мнимий Бѫлгарский таенъ комитетъ въ Влахия.

Отъ нѣколко време прочитаме въ вѣстниците, че сте били съставили въ Влахия една разбойническа дружина, която имала цѣль да мине отсамъ да плѣни и граби отечеството ни. Ние ви непознаваме какви хора сте, но дѣлата ви показаха, че вие сте хора размирници и бездѣлници, които обичате да живѣете като въшки отъ чужди гръбъ и тѫрсите всякога мѫгляво време за да са ползувате, а най-много пакъ тръсите да играете вашите разбойнически роли въ бѫркотията и смущенията на народите. Вие са въсползувахте отъ простодушието и невѣжеството на нѣкои отъ нашите легкомисленни бѫлгарци, и поискахте да свиете разбойническите си гнѣзда и по нашето отечество за да го плѣните и грабите. А за

да сполучите въ това гибелно за насъ ваше прѣдприятие и да излъжете, както рѣкохме, легкомисленните и извѣнните за да ви спомогнатъ и тѣ, както са научихме, напечатали сте били и сте распратили изъ помѣжду имъ разни бунтовнически прогласения и книги отъ васъ, които сте си дали голѣмото, но за насъ отвратително имя Таенъ Бѫлгарски комитетъ, който ималъ цѣль и начало ушь за освобождението и улучшението на сѫстояниетo на наший народъ; испратихте двѣ чети отъ вашитѣ разбойници, които започнаха своитѣ кръвнишки работи, като туку минаха отсамъ рѣката (Дунавъ), обаче тозъ-часъ бидохѫ растурени и изловени и се наказахѫ праведно и законно спорѣдъ дѣлата имъ, както и онія, които имаха слабость и глупость да ги послѣдватъ.

Туй ли сѫ, Господа немирници, срѣдствата, чрѣзъ които вие искате благополучието на народа? Отъ разбойници освѣнь грабежь и разорение, какво добро и благополучие може да са чака? Като ставате причина на разорение и овдовявание на много невинни домочадия, ако не ви е срамъ отъ свѣта и отъ сѫвѣстьта ви, уплашете са поне отъ Бога, който е праведенъ сѫдникъ и вѫздава стократно на злодѣйците и зломисленниците.

Ние Бѫлгарите имаме отъ кого да чакаме улучшение и благополучие въ сѫстоянието ни. Великите Османови наслѣдници, Милостивите Султани на които подъ скиптара ни е оставило Провидението още отъ прѣди четири вѣка и половина, както отъ край тѫй и до днесь сѫ най-добрите промислители за нашето щастие и доброденствие равно както и за другите имъ поданни, за туй ви казваме чрѣзъ долния нашъ протестъ, стрѣснете са и недѣйте туря всякога народа ни въ неспокойствия и опасности, зачто-

то въ нищо не ви е джженъ и кривъ нито на вржхъ игла.

(Жители Ловчански и отъ Ловчанската кааза).

Ловечь 16-й Юний 1867.

Протестъ къмъ членовете на мнимий таенъ Бѫлгарски комитетъ въ Влахия.

Ние жителите Ловчянски като видѣхме тѣзи дни, че са спомѣнува въ вѣстниците таенъ Бѫлгарский комитетъ, много са почудихме. И за чудение е господа! само като си помисли човѣкъ, какъ може нѣкой да си позволи въ името на миролюбивия нашъ народъ да сѫставлява комитетъ, и да вѫрши такива престѫпнически и отвратителни работи тайно, отъ които да нѣма народътъ никакво извѣстие. Вие съ тази ваша размирническа постѫпка, види са, не сте си помислили че ще приведете народътъ въ негодование противъ васъ като почерняте чистосѫрдечието му предъ свѣта и довѣрието му предъ честното правителство, нито че ще расплачете бащи, майки и дѣца. Явно, че тази ваша цѣль е била, нарочно да обезспокоите народътъ ни и сѫсѣдний ни владѣтелний народъ, и да ни докарате въ смущение, та въ таквосъ едно обстоятелство вие да са ползувате, както и, да положите безсѫвѣстното си намѣрение въ дѣло, подкупихте нѣколко души бездѣлници и непотрѣбни хора, та прѣминахѫ отсамъ Дунавътъ на чети за да разбойничествуватъ и да колятъ невинни дѣчица, но каквото направихѫ тѣ, тѫй имъ са и вѫздаде спорѣдъ законътъ и правосѫдието, тѫй ще и вамъ Божието правосѫдие да вѫздаде споредъ гибелните ви дѣла. Ние Бѫлгарите нѣмаме никаква потрѣба отъ комитетъ, който да дѣйствува за улучшението на сѫстоянието и за благополучието ни. Нашето сѫстояние е най-добро сега

въ щастливото царуване на Милостивѣйшия нашъ царь СУЛТАНЪ АБДУЛЪ АЗИЗЪ ХАНЪ ЕФЕНДИМИЗА, на когото свѣтлите дни Богъ да умножи на многая лѣта. Ние нещемъ вашето проминлявание за сѫстоянието ни. Великите Османови наслѣдници, на които подъ Скиптъръть ни е провидението оставило, били са както отъ край, тѫй и до днесъ са най-добрите за насъ промислители, както и за другите имъ поддании. Всички равно са наслаждаваме на прещедро изливаемите вѫрху насъ царски милости и ежедневно отъ сѫрдце и душа купно съ челядьта си благославяме милостивѣйшия си царь: СУЛТАНЪ АБДУЛЪ АЗИЗЪ ЕФЕНДИМИЗА купно и неговите Високославни Чиновници. За то, като мразимъ и не приемаме вашите гибелни постѫпки, чрѣзъ които искахте да нарушите спокойствието и благоденствието ни, протестираме срѣщу тѣхъ и ви казваме, отъ Бога да намѣрите споредъ дѣлата си.

(Жители Ловчански и отъ Ловчанската кааза).

Ловечь 16-й Юний 1867.

Цани Свищовлията, който е единъ отъ прочутите другари на прочутиятъ Тоте, като бѣше побѣгналъ отъ сѫкрушението на четата въ балканътъ Пустия, скиташе са тукъ тамъ и най-послѣ когато щѣлъ да побѣгне въ Влахия, вардачите сполучили да го уловятъ между Свищовъ и Никополь, и преди 10—15 дни са докара въ средоточието на веляетътъ.

Този разбойникъ слѣдъ като са испита отъ сѫставената особна комисия, завчера въ Пондѣлникъ са сѫди явно, и въ веляетскиятъ криминаленъ сѫвѣтъ, гдѣто исповѣда самъ откровенно и неопорствено злодѣянието си, което билъ извѫршилъ. Споредъ законътъ, Цани са отсѫди на смѫрть и вчера (Вторникъ) са обѣси въ Русчюкъ. (Брой 187).

Протестъ отъ Свищовските Бѫлгари отправенъ кѫмъ министъ таенъ Бѫлгарски комитетъ въ Букурещъ.

Отъ 178 брой на в. Дунавъ извѣстно е вече за злощастното и скѫрбното приключение, което налѣтя на града ни въ тѣзи послѣдни дни! Смѣемъ да кажемъ, че то е едно отъ най-голѣмите примѣждия на свѣта.

Нѣколцина разбойници, ужь проводени отъ министъ и намъ непознатия „Таенъ Комитетъ“ въ Букурещъ, като преминали отъ Зимничь и като сполучили да измамятъ нѣколко нехрани-майковци чиякжни отъ Свищовъ, повличатъ ги подиря си и въ околностьта на града ни, извѫршватъ онова разбойническо убийство на невинни хора, което стана знакъ за печалното разорявание на толкова спокойния и мирния ни до сега градъ.

Издирвания и наказания станаха споредъ както са извѣсти въ горѣспомѣнатия вѣстникъ. Всичкий Свищовъ изведнажь изрева отъ страхъ. Тие всички граждане неизвѣстни за тѣзи нечакани скѫрбни приключения, уплашени, слисани и замаени незнаехме нито що да мислимъ, нито що да правимъ, нито що да кажемъ (нахвѫрляйте са въ Дунавътъ р.); всинца потѫнахме въ страхъ, скѫрбь и печаль. Благодарение обаче на Високославното царско Правителство на Н. И. Величество Августейшия и Милостивейшия нашъ царь и Господарь Султанъ Абдулъ Азиса ханъ ефендимизъ комуто Всевишний да подари дѫлгоденствие, миръ и вѣчна слава.

Неговия мѫдръ и прѣвосходенъ управитель на Дунавския Веляетъ, Негово Височество Митхатъ паша, подиръ пристигването му отъ Русчукъ, и подиръ завѫрщанието си отъ Тѫрново, като издири, излови и съ обикновенното си правосѫдие и великодушие наказа виновните, завѫрна пакъ тишината и спокойствието по злощастния ни градъ, и днесь мюдиринътъ ни Данишъ ефенди съ меджлиса наедно вардятъ спокойствието на тишината. При всичко това обаче, града ни е много за сѫжалявание и за окайвание; много майки, бащи, сестри, братия и много роднини плачатъ и тѫжатъ за виновните си синове или братия, които са отведаха въ Русчукъ. Порой сѫлзи са проливатъ денемъ и нощемъ, риданията на майките и охканията на бащите са чуватъ даже и въ черковите въ средъ Божествената служба; разкѫсватъ всичките сърдца тия злочести хорица съ сѫлзи на очи псуватъ и калнѫтъ името Комитетъ и тия безразсѫдни лица които го сѫставятъ. Звѣрове ли сѫ тѣ, викатъ горките, или безсѫрци или бездушни, та си допустиха да причинятъ погубването на милите ни чада?

Не само бащи и майки, но и ний всички граждане едногласно упрекаваме, укоряваме и проклеваме тия безчеловѣчни хора, които си нарекли себе си Комитетъ, и които за толкози малко време причиниха толкова голѣмо разорение на града ни.

(слѣдватъ подписите).

1868 г. — Деветдесеть и осѫмъ души отъ разбойниците, които сѫ сѫбрали въ Влахия и са мѫчатъ да нарушатъ спокойствието въ отсамшната страна, на 7-й того въ Сѫбота вечерьта, като са качили на единъ голѣмичакъ каикъ, минали прѣзъ Дунава мѣжду Свищовъ и Русчукъ и излѣзли при устието на рѣката Янтра. Въ това време тие са погнаха отъ рѣдовната войска, заптиетата, народната гвардия и отъ жителите селяни безъ исключение ни на единъ класъ, които въ Недѣля по обѣдъ ги стигнаха въ лозята на селото Кара-айси. Разбойниците нещели да са

прѣдадатъ, но напротивъ захванали да гжрмятъ съ оржжията си, щото и отсамната страна захванала да имъ отговаря такожде съ оржжието си, и въ борбата отъ разбойниците паднали мжртви 13 души и единъ са уловилъ живъ, а отъ нашата страна станали жжртва трима души и четирма наранили.

Когато са стжмнило, разбойниците намѣрили случай и захванали да бѣгатъ кжмъ балканътъ, но рѣдовната войска, заптиетата, народната гвардия и жителите като ги били обсадили на около, тие са заврели въ курията на Хуршидъ бея, гдѣто пакъ са захваща борбата, и споредъ извѣстията, които са получиха снощи часътъ до 12, когато вече вѣстника ни бѣше захваналъ да са печати, отъ разбойниците били паднали повече отъ 30 души. Колкото и да не е дошло още извѣстие за истинното количество на падналите отъ тѣхъ, но два пжти колкото горнето число като трѣбва да сж са наранили, надѣждно е че съ Божията воля и останалите ще получатъ сжответственното споредъ дѣлата имъ наказание. По причина на кжсото време, ние за сега неможемъ да дадемъ повече подробности на читателите си, но оставяме да поговоримъ по-напространно въ идущия си брой.

До колко сж лоши тие човѣци, съ това гдѣто искатъ да развалятъ най-святото спокойствие на турците и на християните, които си живѣятъ въ отечеството съ сжвжршенна тишина и миръ; съ тие си постжпки разбойниците са показватъ враждебници на живота имъ, на имота имъ и на чадата имъ; и ето какви сж още ниски и замаяни животни, та стават сами причина за изгубването и опропастението си.

(Брой 292, 68 год.)

Въ послѣдниятъ брой на „Дунавътъ“ ние обявихме по кой начинъ минаха въ отсамшната страна разбойниците, които сж са сжбрали въ Влахия и са старятъ да нарушатъ спокойствието, и какъ са притесниха отъ рѣдовната войска, гвардията, заптиетата и отъ селските жители при лозята на Кара-иса и при курията на Хуршидъ бея, сжврѣменно бѣхме казали че са 98 души.

Споредъ исповѣданието на уловените отъ тѣхъ живи, всичките били 124 души, и останалите като излѣзли отъ рѣчената Хуршидъ беюва кория, побѣгнали въ бранищата на селата Мурадъ бей и Вишовъ-градъ, гдѣто са пристигнали отъ войските и станало едно сражение, което са продължило нѣколко часове, а отъ тамъ като излѣзли, побѣгнали въ мешеликътъ на селото Неданъ, и са обсадили отъ всѣка страна на това мѣсто, щото боятъ са захваналъ пакъ. Въ тие двѣ сражения твжрде много отъ разбойниците паднали мжртви, и главниятъ располагатель на разбойническите дѣла Стефанъ Тулчалията са улови живъ съ нѣколко още души, а именуемиятъ имъ воененъ предводитель Хаджи Димитръ побѣгналъ отъ тамъ съ останалите си другари, които споредъ казването на уловените, повечето отъ половината биле наранени и са гонатъ отъ войската, и надѣждно е, че съ божията помощь наскоро ще са изловатъ.

Въ сбиването, което стана четири петь пжти съ разбойниците, отъ тѣхъ 70 души са намѣрили мжртви на бойното поле и 10 са уловиха живи и ранени, а отъ нашата страна са паднали мжртви 20 души и повече отъ 20 има ранени и то по причина че разбойниците са крияли задъ джрветата и въ обкопите на лозята и хвжрляли отъ тамъ, а нашите съ сжвжршенна мжжественность и юначество отиваха вжрху имъ явно и сжвсѣмъ открито.

Н. П. Али бей, Тжрновскиятъ мютесарифинъ, намѣрилъ са въ сраженията, които станаха съ разбойниците, и показалъ една извънредна мжжественость, самоотвержение и усърдие, за които той заслужва една особна похвала въ юнашкото си отношение.

Русчушкиятъ комендантинъ на военните запти-ета Яха ага са нарани въ боятъ, който стана при корията на Хуршидъ бея, и слѣдъ нѣколко часове умрѣ. Яха ага бѣше единъ пжргавъ и джрзостливъ человѣкъ, който много пжти е заслужвалъ съ юначеството си да лови и пронжжда разбойници. Жителите въ нашия градъ са нажалиха като чуха за умиранието на Яха-ага.

Главното велиятско управление обнародва слѣдующата прокламация къмъ всичките селяни въ веляета.

Жители!

Както миналата тжй и тазъ година нѣкои хайдути са готвели да минатъ прѣзъ Дунава въ отсамшната страна, и около двадесятъ тридесятъ души ако и да минаха, нъ на по тѣхъ са проводиха войски и селските народни гвардии ги обсадиха. Всичките хайдути ще са изловатъ и ще са накажатъ както и миналата година.

Тие хайдути са канатъ да обиратъ и убиватъ турци и христиени, когото би срѣщнали, нъ цѣлта имъ сжвсемъ е друга; тие искатъ да посѣятъ една омраза мѣжду турците и христиените, за да направатъ да са гонатъ единъ други, обаче раята, която са намира въ нашия веляетъ, незнае друго нищо, освѣнъ да са поминува и да живѣе като братия съ турците, и никога не иска лошето.

Това когато е тжй, то на пр. ако единъ турчинъ безправедно напонжржя, удари или нарани единъ христиенинъ, или христиенинътъ направи сжщото на турчинътъ, ще са каже че тие вжршатъ ония работи, за които са старятъ нашите неприятели, а това нѣщо е чисто неприятелство, което може да направи човѣкъ на отечеството и на народа си, и да упостоши кжщите на нѣколко души.

Граждани и селяни!

Ние ви сжвѣтваме да раскажете това на другарите си, на компийте си, на дѣтцата си, на всичките си познайници, и на всѣкиго, когото видите или срѣщнете, и да имъ расправите каква е цѣлта на хайдутите и на неприятелите, а въ сжщото време да са пазите единъ други отъ злините и лошевините на хайдутите.

Хайдутите ако додатъ въ селото ви ударете ги и ги избийте; не слушайте праздните приказки, които са пржскатъ за минуванието имъ, нъ всѣки единъ да си глѣда работата и да си живѣе мирно и спокойно.

Издадено отъ главното веляетско управление.

Русчукъ, 8 Юлий 1868.

Въ послѣдните два броя на „Дунавъ“ ний бѣхме обявили по кой начинъ са удариха и изловиха нѣкои отъ разбойниците, които минаха отъ Влашко въ отсамшната страна, за да развалятъ спокойствието и тишината на жителите.

Уловените живи отъ тия разбойници: расположателтъ на четата Тулчалиятъ малки Стефанъ, Русчуклийте Атанасъ и Димитъръ Момчиловъ, Кжзанлжклиятъ Стефанъ, Сливнелиятъ Георги, и Тжр-

новалите Петъръ и Иванчо, като са доведоха въ Русчюкъ и са испитаха единъ по единъ, рѣченията Атанасъ исповѣда, че той едно врѣме спечелилъ доста пари отъ мѣсото, което съ кондратъ давалъ на царската войска въ Русчюкъ, а отпосле като изгубилъ отъ нѣкакви си масла и испадналъ, побѣгналъ въ Влахия и са помиувалъ съ кахведжилжкъ и кржчмарство. Слѣдъ нѣколко време, той са сдружилъ съ предводителя на разбойниците, Сливнелията Х. Димитра, и като са вжоржжили по-преминалата сжббота, качили са на единъ чямъ отъ Петрушиянъ, минали въ отсамшната страна, и всичките изъ единъ пжть хвжрлили вжрху стражите и заминали. Отъ тамъ придруженъ съ знаменосецътъ Тодора, съ нѣкого си Злати, и съ предводителя имъ Хаджи Димитра, като пресѣкли телеграфическите линии, отишли въ селото Сарж-Яръ, отъ гдѣто като зели дванадесеть кола и нѣколко коне, натоварили си нѣщата на тѣхъ, засвириле съ тржбата си и отишли въ селото Кара-Иса, и едвамъ що пристигнали въ лозята на това село, пристигнали ги заптиетата, царската войска, Черкезите и селяните, Турци и Християни, и са заловили на бой, който са продължилъ до четире часа, и рѣченний Атанасъ хвжрлилъ петнадесеть пушки, а вечерьта когато излѣзълъ отъ лозята и отишалъ при една чешма, черкезите го уловили и го донесли въ Русчюкъ. При тия си исповѣди каза още, чеималъ съ себе си 120 фишеци съ куршюме, една ока и половина барутъ, и нужднте за него куршюме.

Другиятъ Русчюклия Димитръ Момчиловъ, като потвжрди напжлно горните исповѣди на Атанаса, каза, че хвжрлилъ петь пушки въ лозята на реченното село, а прѣзъ нощьта когато побѣгнали отъ лозята, черкезите го видѣли, че са билъ скрилъ на едно мѣсто и отишли вжрху му, а той ако и да

хвжрлилъ вжрху тѣхъ съ пушката си, но неможялъ да намѣри повече врѣме и са уловилъ.

Третиятъ Кжзанлжклиятъ Стефанъ билъ отъ разбойниците, които записвалъ войводата Цвѣтко, който миналата година са уби въ вапора Германия. Слѣдъ убиването на този имъ войвода, Стефанъ отишжлъ въ Сжрбия, и тамъ шесть мѣсеци правилъ военно обучение, и слѣдъ като са обучилъ, отишжлъ сега при Хаджи Димитра и минали въ отсамшната страна съ 120 души, и слѣдъ боятъ, който станалъ въ реченното село Кара Иса, отишли въ корията на Хуршидъ бея, гдѣто като са ударили втори пжть, (Стефанъ) са наранилъ въ лицето и курпомътъ останжлъ въ устата му. Хаджи Димитъръ като видѣлъ другаря си въ това положение, счюпилъ му зжбите и извадилъ курпома изъ устата му, и отъ тамъ като побѣгнали съ реченните разбойници отишли въ другата кория и когато другарите му са бияли, той са уловилъ отъ царските войски.

Сливнелиятъ Гиорги като потвжрди горните казвания на другарите си, каза че хвжрлялъ съ оржжията си въ всичките станали борби, и най-послѣ са уловилъ вжоржженъ въ четвжртата борба.

Тжрновалиятъ Петъръ, който са занимавалъ съ коюмджулжкъ, самоволно влѣзжлъ въ този разбойнически пжть, и като оставилъ единия си братъ на куюмджийский си дюгенъ въ Гюргево, зелъ другия си братъ съ себе си, и въ боевете като хвжрлялъ съ пушка противъ царската войска, братъ му са наранилъ и умрѣлъ, а той отишалъ та лѣгналъ на едно мѣсто, гдѣто го видѣли селяните бжлгари, които тутакъ си го уловили, и като го били по пжтя, закарали го и го предали на царската войска.

Другиятъ Тжрновалия Иванчо, като исчисли тия подробности, исповѣда, че хвжрлялъ съ оржжието

си противъ царската войска при лозята на селото Кара-Иса, и най-после като видѣлъ, че нѣма да излѣзе на глава тази работа, побѣгналъ отъ тамъ на едно отстранено мѣсто отъ другарите си, гдѣто го сжглѣдали Бжлгарите и го уловили та го предали на чиновника си. Всичките тия разбойници потвжрдиха исповѣдите си и са подписаха на листовете, които обемахж испитите имъ.

Вчера въ вторникъ са свика единъ общъ и отворенъ за всѣкиго криминаленъ сжвѣтъ, на когото присжтствуваха твжрде много мѣстни и инострани человѣци, и тамъ са доведоха уловените тия разбойници, и предъ тѣхъ са прочетоха испитите имъ, които и потвжрдиха повторително. Слѣдъ като са пошитаха, коя е била цѣлта имъ та минаха отсамъ съ таквази една постжпка и всичките вжоружени, за да произвождатъ толкова опасности и бѣдствия, тие отговориха, че комитетите, които са сжставени въ Влашко за вжзбунтуването на Бжлгария, сжбрали едни праздни и бездѣлни человѣци и като ги убѣждавали, че са старяятъ за освобождението на Бжлгария, испращали ги въ отсамшната страна, както и сега съ посрѣдството на предводителя имъ Тулчалиятъ Стефана и на Хаджи Димитра испратили и тѣхъ въ отсамшната страна, сжврѣменно като имъ дали пари, оржжия и дрѣхи тие са убѣдили и самоволно са сжгласили да влѣзатъ въ този пжть. Тази тѣхна постжпка понеже е едно престжпление, направено противъ царския законъ, който осжжда да са наказватъ съ смжртно наказание ония, които са оджрзостятъ на него, сжвѣтътъ ги попита, да ли са разумѣли или не, че подпадатъ и тие въ таквозъ наказание, вжрху което всѣки единъ исповѣда и явно отговори, че имъ са пада да претжрпятъ това наказание.

Споредъ както е показано въ 55-й, 56-й и въ други нѣкои членове отъ царский наказателенъ законникъ, ония лица, които джрзватъ да развалятъ вжтрѣшното спокойствие на джржавата, и които предуготовлявать нуждните за това срѣдства, а особенно ония, които са оджрзостявать да са биятъ три четири пжти съ царската войска, понеже са наказвать съ смжртно наказание, то и гореспоменятите шестима души, за примѣръ на другите осждиха са на погубване, и тжй двамата отъ тѣхъ са обѣсиха вчера въ Русчюкъ а четиримата днесь, и по тоя начинъ получиха сжотвѣтственното си наказание.

(Брой 294.)

Преди нѣколко дни въ околностьта на Сливенъ бѣха са видѣли 14 души разбойници, за преслѣдването и истрѣблението на които са испратиха войски и ги нападнаха на двѣ мѣста, щото единъ отъ тѣхъ са улови живъ и единъ са уби. Останалите като побѣгнали отъ тамъ и са врящали назадъ, скрили са най-послѣ въ една воденица при Кечи-дереси въ Тжрновското окржжие, а войските които са бѣха испратили отъ Сливенъ и Тжрново за да ги гонятъ, нападнали ги въ воденицата, гдѣто убили единиятъ и 9-тѣ уловили живи, които са доведоха въ средоточието на веляета и захванаха да са испитватъ.

Споредъ испитите на тия разбойници, тии били отъ четата на предводителите: убитиятъ Х. Димитра Сливненецъ, (за когото спомѣнахме въ 296-й си брой, че са уби съ 33 души при Бозлуджя) и на умрѣлиятъ по-преди въ Русчюкъ Тулчялията кючюкъ Стефана, които на число около 124 души бѣха минали отъ Влашко, и въ станалите битки, слѣдъ като паднали повече мжртви, останали около 48 души,

и то повечето ранени, били побѣгнали въ Балканътъ заедно съ Х. Димитра, отъ гдѣто единъ день предъ убийството му, отдѣлили са отъ него и побѣгнали къмъ Сливенъ. Въ тамошните околности два пѫти са срѣщнали съ войската, и като са ударили, единъ отъ тѣхъ са уловилъ живъ, двама паднали мѫртви, и други единъ, който билъ раненъ тѣжко, оставилъ са въ планината, а останалите десеть души като са скрили въ воденицата, нападнали са отъ войската, щото единъ падналъ мѫртавъ, а деветьтѣ са уловиха живи.

Прочее, съ убитите въ единъ день и на едно мѣсто заедно съ Хаджи Димитра 34 души, и съ сегашните 14, като са пѫлни гореказаното количество 48 души, за които исповѣдватъ уловените въ воденицата деветь души както и уловениятъ въ Сливенъ, който са испрати такожде тука, доказва са, че въ планината не е останалъ ни единъ отъ тѣхъ *). Като са свѫршятъ испитите на уловените тия десять души, ще са съдятъ и ще са накажатъ сѫщо както и другарите имъ.

Всичките тия 124 разбойници, които подъ името Комитетъ като подпаднаха въ прелѫщението на едни вредителни и бунтовни лица, изгубиха си живота, което е най-святото нѣщо на този свѣтъ. Предводителите на разбойниците ако бѣха чюли проклѣтиите, които изричатъ вѫрху имъ уловените живи, и членовете на комитета, ако бѣха такожде послушали какво говоратъ вѫрху тѣхъ предводителите, то и самите тие (членовете на комитета) щѣха да проумѣятъ злините, които направиха.

Предводительтъ на разбойниците Тулчялията кичюкъ Стефанъ преди да умрѣ, като са оплакваше отъ болките на раните си, съ кѫрвави сѫлзи казваше:

*) Споредъ в. „Дунавъ“, хѫшовете, убити, ранени и хванати, излѣзватъ 241. Значи 117 души надлѫгани.

«Ржката ми ако можеше да дѫржи перо и книга, щѣхъ да пиша на комитета въ какво злощастие подпаднахме, и люто щѣхъ да го прокѫлна; защото той безъ да знае, че всѣки си живѣе спокойно подъ царската сѣнка и си глѣда най-добрѣ тѫрговията, хвѫрли въ огнь и предаде на смѫрть синовете на нѣкои бащи и майки, и откровенно бихъ му казалъ, че този пѫть не излиза, и да са небѫркa вече въ такива нищожни дѣла. А защото не са сѫмнѣвамъ, че комитетътъ ще иска по другъ начинъ да тури въ дѣйствие този жалостенъ за народа ни планъ, и ще са мѫчи да насѫрдчи и подбуди и други нѣкои глупави и неопитни хорица, азъ желая да направя единъ завѣтъ за примѣръ на моите еднородци, за да ги сѫвѣтувамъ да не вѣрватъ вече на тия лѫжовни прелѫщения на комитета, и щѣхъ да помоля правителството да го обнародва чрѣзъ вѣстниците, но за жалость, че ржката ми не дѫржи, и болките ми станаха причина да не испѫлня това си желание. Прочее, азъ ви моля ако не друго, то поне запомнете тия думи и ги сѫобщете на народа ми». (Бошъ-лафъ).

Наистина тия жалостни думи, които плачишкомъ изричаше Стефанъ въ затворницата, раскѫсватъ сѫрдцето и на най-хладнокрѫвния человѣкъ. Освѣнъ тия, останалите други разбойници отдаватъ грѣшката на предводителите си, и уловените сега десять души, за които спомѣнахме по горѣ, като са научили въ Тѫрново, че речений Стефанъ нараненъ лѣжялъ боленъ въ Русчюшката затворница, който споредъ казването имъ станалъ причина да подпаднатъ въ това злощастие, казвали на заптийските чиновници, които ги пазили, че не са задоволяватъ съ обѣсването на Стефана, но ги молили щото да са предаде на ржцѣте имъ, та тие сами да го уморятъ съ мѫки. Чиновниците ги утѣшавали, че когато отидатъ въ Русчюкъ ще имъ са испѫлни желанието, и наистина тие като пристигнаха тука, изведнажь захванаха да питатъ за Стефана да ли е още живъ, нъ като имъ

са каза че е умрѣлъ, наскърбиха са че неможяха да постигнатъ желанието си, а жално е за тѣхъ, че ск са измамили на прелъщенията на Стефана и на хаджи Димитра.

Членовете на комитета мисляха, че съ минуването на една чета разбойници ще можатъ да свършатъ работата си, но незнаятъ ли, че въ мѣстата гдѣто ще минатъ има Турци, и че Българите, съ които живѣятъ като братя, ще са съединатъ съ тѣхъ за да истрѣбятъ разбойниците? Защото, ний знаемъ и увѣряваме заблудените членове на комитета, които ужь са старятъ да улучшятъ състоянието на Българите, че самите Българи както въ миналогодишните, тъй и въ тазъ годишните приключения свършиха доста работа съ сопите си.

Комитетските бунтовници ако незнаятъ това, нека го научатъ сега и да зематъ единъ добъръ урокъ, щото да не лъжатъ още веднашъ окаяните и неопитните человѣци, та да имъ испиватъ кръвьта.

Всѣки знае какво бѣше слѣдствието на миналогодишното приключение при планината Пустия, и какъ са разбиха въ познатите мѣста тазъ годишните сто и толкова разбойници. Прочее, комитетътъ може да излъже само най-глупавите хора на свѣта; защото умните человѣци никога не са хвърлятъ въ таквазъ опасность и не отиватъ да си изгубатъ живота.

(Брой 301.)

Въ нѣколко броеве на нашиятъ листъ, ние обявихме на пространно какъ са наказаха споредъ законътъ уловените живи разбойници отъ онази чета, която мина отъ Влашко съ цѣль да възбунтува България, и отъ която повечето са избиха въ време на бѣганието имъ отъ царскете войски, а въ

предпослѣдниятъ си брой забѣлѣжихме, че отъ 14-те души, които са избавиха отъ саблята, 9-те са уловиха въ околностьта на Беброво и са доведоха въ Русчюкъ.

Споредъ подробностите, които можахме да получимъ сега, отредената за гонението имъ народна гвардия, като ги притѣснила въ една праздна воденица при Кечи-дереси, въ която са били скрили, уловила ги тамъ и ги испратила за Търново, и отъ тамъ са доведоха въ Руссе. Тия разбойници са испитаха, и ето какво са разумѣ отъ испитите имъ:

Тие били 14 души, и слѣдъ четвъртиятъ бой побѣгнали съ Сливнелиятъ Х. Димитра въ планината и тайно са отдѣлили отъ него, щото като забикаляли на горѣ на долу, шесть дни стояли гладни, и най-послѣ захванали да ядатъ сурави гъби и кори отъ дърветата, а единъ отъ другарите имъ като билъ доста нараненъ и отслабналъ, неможялъ вече да върви и тие го оставили въ планината. Въ Сливенската планина са срѣщнали съ потерата и са ударили съ нея, щото въ борбата, двама отъ тѣхъ паднали мъртви, тримата са наранили и единиятъ са отдѣлилъ отъ тамъ и побѣгналъ. Отпослѣ когато са скрили въ рѣчената воденица, единъ излѣзълъ на вънъ, и потерата го ударила та паднълъ мъртавъ, а останалите девять са уловили живи и са отвели въ Търново. Единиятъ же, за когото казахме по-горѣ, че са отдѣлилъ и побѣгналъ, билъ Баба-даглиятъ Тончю, който слѣдъ отдѣлението си отъ тѣхъ, отишалъ та са предалъ самъ на мѣстната власть въ Сливенъ, и отъ страна на Едринскиятъ главенъ управитель, испрати са такожде въ Руссе.

Отъ 10-тѣ тие души, Зааралията Никола, който билъ въ Казашкиятъ военень полкъ и побѣгналъ, Калоферецътъ Христю Ахчиоглу, Орханлиятъ Василъ

и Маринъ отъ Преславъ, исповѣдаха въ отвореният за сѣкиго криминаленъ сжвѣтъ, че са намѣрили въ всичките станали битки и хвжрляли вжрху войската, която ги гоняше и изгори на нѣколко душите, сжвременно сжбирали оржжията и джепхането на убитите си другари и си допжлнявали вжоржжяването, съ което доказаха че сж кжрвопийствували. Сжобразно прочее съ дѣлата имъ, сжвѣта рѣши да са наказятъ съ смжртно наказание, а отъ другите, петимата души: спр. Русчюклиятъ Ангелъ Тиховъ, Свищовлиятъ Маринъ, Кжзанлжклиятъ джлги Иванъ, Раховлиятъ Тодоръ и Баба-даглиятъ Тончю, който самъ са предаде на правителството, не са доказа че сж виновати за смжртно наказание, но по основание на слабите имъ постжпки, рѣши са да са турятъ въ окови до животъ, а Тжрновалиятъ Савва, по причина на малолѣтната му вжзрасть, отсжди са на 15-годишенъ затворъ въ окови. Прочее, горѣказаните четирма души, завчера въ срѣда са обѣсиха въ Русчюкъ, а другите шестима, вчера са испратиха за Цариградъ, за да са испратятъ на мѣстото гдѣто ще искаратъ наказанията си. (Брой 363).

Тукъ, подъ тая рубрика му е мѣстото да спомѣна и нѣщо за подвизите на друга една черна чорбаджийска душа, която е дѣйствувала противъ Х. Димитра, не съ мржтвата буква на махзарите, но съ грубата дѣйствителность. Въ с. Рахманлий, Сжреногорска околия, живѣлъ по онова време Маню Деневъ. Както виждате, тойималъ име бжлгарско, говорялъ на тоя языкъ, но душата му била черна, убѣжденията му читашки, сжрдцето му рабско. Когато са чуло въ с. Рахманлий, че Хаджи Димитръ носи байрякъ Свобода или Смжрть, нашиятъ братъ Маню

плолъ на това име и казалъ, че тоя Хаджи Димитръ трѣба да бжде най-голѣмиятъ чапкжнинъ. За да покаже и на дѣло тоя Маню, че душата му е поганска, ето що направя. Сжбира той една чета отъ голи цигани, турски и бжлгарски, примамилъ и нѣколко души още нему подобни бжлгари, вжоржжилъ ги и тржгналъ за балканътъ. Участвувалъ Маню въ нѣколко битки съ Х. Димитра, билъ той и на Бузлуджа, клалъ и хващалъ своите братия, псувалъ много повече отколкото самите турци, и пакъ са завжрналъ въ своето село, здраво и читаво. Разказвалъ Маню, хвалилъ са на своите сжселени, на колко души хжшове одрѣзалъ главите, какъ намиралъ въ грацмулите имъ жито и ячимикъ (които тие ѣли отъ гладъ), и най-послѣ почналъ да псува и кржсть и вѣра, и свобода и Бжлгария . . . . За тая заслуга пловдивскиятъ паша, подарилъ на Маня една добра пушка.

Ето сжджржанието на едно писмо, испратено до пловдивскиятъ паша и подписано отъ Маня:

. . . . „Въ мѣстностьта Кадрафилъ, находяще са мѣжду селата Аджаръ и Мраченикъ, едного отъ хжшовете (апканжнъ) оставихме, т. е. убихме“ . . .

Тие редове азъ пиша за Маня, защото той живѣе и до днешенъ день. Живѣй той, не така мжлчаливо за днесь и за утрѣ, не призрѣнъ и наказанъ отъ младото и честното; но пакъ е на честь и на почетъ, както и въ турско време! . . . И е патриотъ той, ржководи общественното мнѣние; ходи редовно на черкова, псува турците, кжлне султанътъ, благоговѣй прѣдъ Россия и пр. Миналата година младежите въ Рахманлий, дали прѣдставление драмата Х. Димитра и Ст. Караджата. Присжтствувалъ и Маню. Когато станало сражението мѣжду кржстьтъ и полумѣсецътъ, Маню си припомнилъ стари грѣхо-

ве, вжрналъ са въ 1868 г. и като си вжобразилъ своите дѣла, падналъ на мѣстото си, въ театрътъ, безъ чувства. — „Други пжть, да не сте давали подобно прѣдставление, казалъ той на младежите. — Хаджи Димитръ и Караджата са чанкжии“.

— Слушаме! отговорили младежите . . .

„Тѣжко и горко на народъ съ такива послушни младежи, отговаряме ние“! . . . . . .

К р а й.

Киро Везлъ

11

1619

ЗАПИСКИ

ПО

БЖЛГАРСКИТЕ ВЖЗСТАНИЯ

(РАЗКАЗЪ НА ОЧЕВИДЦИ)

1870—1876

ОТЪ

З. СТОЯНОВЪ.

ТОМЪ II.

ИЗДАНИЕ ПЖРВО.

РУССЕ

Печатница на Н. Л. Каравелова и С-ie

1887.

ПО-ГЛАВНИТЕ ПЕЧАТ. ПОГРѢШКИ.

Стр.	редъ	писано	чети
5	26	Галибарди	Гарибалди
73	5	Карсордирикъ	Карсердаринъ
83	13	идо-доде	иди-доди
95	23	който	като
98	23	капали	кжпали
102	9	агнета	агнота
133	19	конто	като
135	27	бакелъ	бжкелъ
144	13	когото	когато
145	4	какво	каква
149	12	свѣрнтъ	спирѣтъ
168	12	дунавътъ	Дунавътъ
169	18	стрѣки	стрики
233	16	говорешо хлѣбъ	хлѣбъ говорешо
238	6	ѣведнисъ	пѣдникъ.